

ERDÉLYI MÚZEUM

43

(ALAPITTATOTT 1874-BEN)

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

*

A BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
K Ö Z L Ö N Y E

*

SZERKESZTI

ERDÉLYI PÁL

1915. ÉVFOLYAM

1—3. FÜZETE

AZ »ERDÉLYI MÚZEUM« ÉVENKINT HAT FÜZETBEN JELENIK MEG

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJA

1915

TARTALOM

	Lap
<i>Erdélyi Pál</i> : Magunkról — — — — —	1
<i>Bartók György</i> : Erdélyi János gondolkozásmódja — — — — —	7
<i>Karácsonyi János</i> : Erdély és Szent-László — — — — —	26
<i>Dékányi Kálmán</i> : A Bécsi Képes Krónika — — — — —	37
Az első „Erdélyi Múzeum“ történetéhez. (Adalékok <i>Kristóf György</i> és <i>Szász Ferencz</i> tollából) — — — — —	64, 84
Vargyasi legid. báró Daniel Gábor. (<i>K. L.</i>) — — — — —	67
<i>Gálos Rezső</i> : Benkő József első munkája — — — — —	71
<i>Borbély István</i> : A komjátszegi graduál — — — — —	77
<i>Bayer József</i> : Kissolymosi Simó Ferencz festő — — — — —	80
<i>Halaváts Gyula</i> : A kövesdi református templom. (Két képpel) — — — — —	101
<i>Gálos Rezső</i> : A „Remény“ történetéhez — — — — —	107
<i>Ferenczy Sándor</i> : Újabb adatok Barsay Ábrahám életéhez — — — — —	127

Irodalom.

Könyvismertetések Erdélyi Pál, Fe-dor, Kelemen Lajos, Kristóf György, P. I., Péter János és Veress Endre tollából — — — — — 69, 96, 132

Az ERDÉLYI MÚZEUM a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. — Előfizetési ára nemtagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztésével illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Domokos Ernőt (Erdélyi Bank) illetik.

A kiadóhivatal három hónapon túl történő felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Eszterházy Kálmán

Alnelnökök: b. Wesselényi Miklós
dr. Lechner Károly

Ellenőr: Tanács József
Főtitkár: dr. Erdélyi Pál
Titkár: Kelemen Lajos

Pénztáros: Domokos Ernő

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A tárak igazgatói:

A szakosztályok elnökei:

dr. Apáthy István (állattár)
dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
dr. Gyalui Farkas „
dr. Pósta Béla (érem- és régiségtár)
dr. Páter Béla (növénytar, helyettes ig.)
dr. Szádeczky Gyula (ásványtar)

dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
dr. Farkas Lajos (jog- és társad. tud.)
dr. Davida Leó (orvos tud.)
dr. Schilling Lajos (bölc.-, ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölc.-, nyelv- és tört. tud.)
dr. Tóth György (jogtud.)
dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)

Választmányi tagok:

dr. Boros György
dr. Cholnoky Jenő
Fekete Gábor
dr. Gidófalvy István
dr. Hirschler József
dr. Imre József
dr. Kenessey Béla

dr. Kolosváry Bálint
dr. Konrádi Dániel
dr. Lőte József
b. Mannsberg Sándor
dr. Márki Sándor
dr. Menyhárt Gáspár
Péterfi Zsigmond

dr. Rigler Gusztáv
dr. Schneller István
dr. Szabó Dénes
gr. Teleki Domokos
Váró Béni
gr. Wass Béla

Károlyi, 1915. december
ho 10-án.

Magunkról.

Az „Erdélyi Múzeum“ új folyama arra vállalkozott, hogy régi, nemes hagyományai szolgálatában, de a változott viszonyok kívánalmái szerint folytatása legyen annak az irodalmi és tudományos munkásságnak, melyet Erdély a multban végzett, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület intézményessé tett a nemzeti közművelődés terjesztésére és emelésére. A történelmi Erdély politikailag különválhatott, de művelődésében, tudományos és irodalmi életében soha el nem vált nagy Magyarországtól, melylyel ezeréves története első felében és utolsó félszázadában politikai egységben élt és dolgozott. Az unió csak politikailag volt új törekvés és eszmény, mert nemzeti hagyományaiiban, műveltsége kapcsolatában, nyelvi és irodalmi törekvésében soha meg nem szakadt. Gróf *Mikó* Imre ott kötötte össze Erdély sorsát Magyarországgal, a hol a XVI. század derekán megoldódott — a politikában s ott tette erőssé és elválhatatlanná, a hol soha el nem vált — nemzeti érzésében, irodalmában és műveltségében. E kérdés vizsgálója előtt sok érdekes jelenség mutatkozhatnék, talán egy sem érdekesebb és tanulságosabb, mint annak a ténynek fölismerése, hogy a magyar irodalom és szellem életének virágzó korszakai mindig akkor köszöntöttek reánk, mikor az erdélyi magyar irodalom és szellem erős volt. A legelső magyar bibliától kezdve a XVI. századon keresztül maig, a regős énektől kezdve népies költői irányunk diadaláig, a rovás-írás ősi művészetétől kezdve a székely kapu fölfedezéseig az erdélyi művészetnek, tudománynak, irodalomnak, egyszóval szellemi életnek vagy műveltségnek mindig különös zománca volt, mely nemcsak visszaverte a Királyhágón túl élő magyar műveltség fényét, hanem annak saját erejéből különös és eredeti szint is tudott kölcsönözni.

A Kárpátok két medenczében történelmi hivatást teljesítő magyarságnak ezt a szellemi egységét a Királyhágón túl is megértették és felismerték, mert az erdélyi medenczében élő magyarság szellemi élete mindig elevenebb, színesebb és hagyományaihoz ragaszkodóbb volt. A mi azért természetes, mert ez a magyarság

idegen környezetben elszigetelten élt, mert sajtósági helyzetében, mint a Nyugat és a Kelet kapuja, két nagy műveltség mesgyéjét őrizte. Hagyományait így tarthatta meg lehetőleg épségben, mert velők védekezett Nyugat és Kelet ellen, e két művelődés hatásait így szívhatta be, mert nem térhetett ki egyik elől sem. Ezért lett az erdélyi medence nyelvében, népi művészetében, szokásaiban megőrző helye a magyarság közös kincseinek, de ezért lett eleve-nebb, színesebb és érzékenyebb szerve az egész magyarságnak. Ezért történik, hogy a magyar életnek meg nem szakított folyama-tossága néprajzi, művelődési téren egyaránt bizonyossá lett, a mint kitént, hogy nyelvtudományunk és folklóre-unk, művelődés- és köztörténetünk számára Erdély éppen olyan kincseket rejteget, mint a mennyi gazdagság rejlik vizeiben, szikláiban, hímes rétfjei és rejtelmes erdőségei fölött és alatt. Az erdélyi szellem mindig támogatta a magyarországit, igen gyakran szorosán egybefonódott vele s egy izben, a szabadságharcz romjain, merészen szárnyalt előtte. Mintha Csaba legendája elevenült volna meg, Erdély fiai kezdték ébresztgetni az elkábult magyarságot. A két Szilágyi — apa és fia, — *Szász Károly* és *Gyulai Pál*, *Salamon Ferencz* és *Mikó Imre* rajzoltak ki és a napisajtó, a szépirodalom, a publicisztika és a társadalmi élet terén ők indították meg az új Magyarország vérkeringését. Mintha a maguk szülőtte földjének ezeresztendős szellemi életét ültették volna át, vagy annak folytonosságát osztották volna meg. Ők készítették elő b. *Kemény* Zsigmond útját, mely a kiegyezés felé vezetett, munkájuk viszhangja volt a drezdai, a brüsszeli száműzött, b. *Jósika* Miklós megszólalása és az emigrácziónak reményt fakasztó működése. S mialatt a Királyhágón túl az ébredés harsonáját fújták, a maguk édes szülőföldjén szinte kidolgozott terv szerint készítették elő a magyarság tömörítését, megerősítését. S mialatt oda át lassan-lassan eltakarították a romokat, itt már az építő munka is megindult: az Erdélyi Múzeum fölállításá s mikor a magyar lélek a Kazinczy-ünnepok alatt csak ünnepelni mert, az erdélyi magyarok tette keltek és az Erdélyi Múzeumot megteremtették!

Talán fölösleges annak elisméllése, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet fölállítása mit jelentett 1859-ben, de azt meg kell állapítani, hogy a nemzeti érzések e Pantheonja két sziklára volt építve. Egyik a honismeret terjesztése, másik a tudományok művelése. Amazzal éppen olyan szorosán összefügg az Erdélyi Múzeum fölállítása, mint a milyen nélkülözhetetlen föllétele egy múzeum a

tudományok művelésének. Ez a program akkor másként hangzott, múzeumot akart fölláttani, a műveltség népszerűsítésére és a tudományosság művelésére, de a múzeum akkor a *nemzeti* jelzőt címébe nem vehette föl. Gróf Mikó szerint ebben az időben két rétege fontos a nemzeti társadalomnak, az mely földjét és az, mely irodalmát műveli. Mikó gondolatában a nemzeti társadalomnak ez a két becses rétege a Múzeum által és körében talált volna egymásra. Ez a gondolat Mikó társadalmi tevékenységében azonban külön-külön is életre kelt az Erdélyi Gazdasági Egylet és az Erdélyi Múzeum-Egylet szervezésében; amaz első sorban a *közgazdasági*, emez viszont a *közművelődési* munka végzésére. A nemzeti irodalom művelése tehát Mikó grófnak olyan gondolata, mely a múlt tanulságát intézményessé akarja tenni a jelen számára, de a jövő érdekében. Ezért dolgozik maga is és munka közben jó rá arra, hogy az egyes ember és annak elszigetelt munkája helyére egy tudományos intézményről s annak közredolgozó tevékenységéről kell gondoskodni. Így támad föl a Múzeum gondolata, így alakul ki annak kettős célja: társadalmi úton biztosítani egy múzeumot s a múzeum körül alakuló tudományos és irodalmi élet eredményeit belevinni a társadalomba. Az Erdélyi Múzeum-Egylet félszázados története igazolja, hogy az alapításakor kitűzött célt mindig szolgálni kívánta. A kebelében élő és működő — múzeumi és irodalmi — irányok egyensúlya gyakorta ingadozott, de mindeniknek megvolt az a belső ereje, mely mindvégig fentartotta. Az egyesület irodalmi és tudományos kiadványai között, melyek mind az alapítás idején kitűzött célt kívánták szolgálni, az *Erdélyi Múzeum* immár XXXII. folyamába lép. Tiszteletreméltó multja alatt sok változáson ment keresztül, mivel Egyesületünk fejlődésének mindenkor hű tükre volt s mindig alkalmazkodott a változó viszonyokhoz.

Az új folyam 1906-ban a *könyvtár és régiségtár* s a *bölcsészet-, nyelv és történettudományi szakosztály* szolgálatát vállalta, még pedig több teret szentelve a gyűjtemények körében folyó s reájuk támaszkodó tudományos munkának s a múzeumi törekvéseknek. Megindulásakor a gyűjtemények és a szakosztály körében ígérkező tudományos munkálkodás közlönyévé levén, alkalmazkodnia kellett külső formájában is az illusztrálás igényeihez. Nagyobb alakban jelent tehát meg, a melyben főként az érem- és régiségtár részéről várható közlemények egész lapnyi, táblás mellékleteit díszesebben lehetett bemutatni. Ez a forma, ha szokatlan

volt is, indokoltta lett illusztrációink és színes mellékleteink által; de egyébként arra is jó volt, hogy a két gyűjtemény és a kiterjedt határú szakosztály gazdag termését fölvehesse. Programja szerint tág kört ölelt föl s már beköszöntő sorainkban kifejeztük azt a kívánságot, hogy ez a kör mennél hamarébb szűkebbre szoruljon. Természetes, mert a két gyűjtemény körében folyó munka bő forrást kínált külön-külön is egy-egy könyvtári vagy régiségtári folyóiratnak s a szakosztály magában is elláthatott volna egy vagy több közlőnyt. Ebben a tudatban kívántuk, hogy egy újabb, kiválni készülő folyóiratról minél hamarább hírt adhassunk. A kívánság jogos, a reménység biztató volt, azonban egyelőre még az újonnan alakult jog- és társadalomtudományi szakosztály is az *Erdélyi Múzeum* vendége lett, és csak később történt, hogy az előre látott és óhajtott változás bekövetkezett. A vendégül látott szakosztály kiadványait önállósította s így a tőle eredő tanulmányok és cikkek kiestek a mi folyóiratunkból. A közösségben eltöltött idő emlékéét köztünk és a vendég szakosztály között már csak az a kapcsolat őrzi, hogy a szakosztály tagjai a mi folyóiratunkat kapják. Ez a rövid életű kapcsolat egy árnyalattal gazdagabbá tette és szélesebb körre vitte a folyóiratot, mely különben maradt a régi, mindössze anyagi terhét viselve e kapcsolatnak. Az új szakosztály megalakulása, működése és hatása az Egyesület hódító erejét jelenti; jelenti a tudományos föladatok és teendők elkülönülését, egyben az Egyesület gazdagodását.

Az *Erdélyi Múzeum*, mely a könyvtár s a régiségtár köréből eredő dolgozatoknak nagyobb teret biztosított, már az első év végén kinőtt eredeti keretéből s mindinkább bebizonyult, hogy anyagi ereje nem áll arányban a reá váró föladatokkal. A gyűjtemények és szakosztályok munkája egyaránt élénken folyván, ez az egy folyóirat még úgy sem adhatta volna egy-egy esztendőnek irodalmi eredményeit, ha terjedelmét bővíti vala. Mikor pedig a két gyűjteményen kívül két szakosztály is tőle várta igényei kielégítését, a helyzet még szorongatóbbá vált. Mind élénkebben s hevesebben kopogtatott az a vágy, hogy egy újabb, kiválni készülő folyóiratról minél hamarább hírt adhassunk. A szakosztálynak kötött viszonyai miatt a gyűjteményektől lehetett kedvező fordulatot remélni és csakugyan egyik gyűjteményünk önálló folyóirat kiadására vállalkozott. Így azután már öt éve hírül adhattuk, hogy az Érem- és régiségtár új vállalata megindult. A *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* 1910 óta ma már hatodik

évfolyamát kezdi. Abban a pillanatban, mikor a *Dolgozatok* megjelent, egyszerre világossá lett, hogy a régiségtár gazdag gyűjteményei és szakemberei számára az *Erdélyi Múzeum* szűk volt s hogy a benne folyó munka méltán követelt és joggal vállalt önálló folyóiratot. Természetes, hogy így az *Erdélyi Múzeum* elvesztette az arheológiát és művelőit, viszont örvendetes és megnyugtató, hogy a régiségtár új vállalkozása az arheológiát önállóan képviselheti és saját igényei szerint szabadon művelheti. Örvendetes jelenség a szaktudomány és a gyűjtemény szempontjából, de még inkább az egyesület szemében, mert gyűjteményünk gazdagságát és munkáját egyformán hirdeti is, mert jelzi azt, hogy általa jelentékeny lépést tettünk előre. Az „*Erdélyi Múzeum*“ azonban címében még mindig a régi, mivel a *Dolgozatok* megindításával nem a benső kapcsolat szakadt meg az Egyesületnek egy célra munkáló tudományos szervei között, hanem a gyűjtemények egyike jutott önálló tudományos közlőnyhöz. A másik gyűjtemény, a könyvtár, a lefolyt idő alatt új épületét emelte és abba költözködött át. Ez a munka, az elhelyezkedés és berendezkedés munkája, még mindig tart, mert hiszen nemcsak arról volt szó, hogy a régi helyen összezsúfolt anyagot s a bérelt helyiségekben külön tartott gyűjteményeket állítsuk föl, hanem arról, hogy a könyvtárnak sajátlagos gyűjteményei s azokon belől egyes csoportjai a mai kor igényei szerint és színvonalán állíttassanak föl. A könyvtár tehát, mialatt ezt a jövendőnek szánt munkát végezte, nem gondolhatott önálló közlőny létesítésére, sőt közleményei is, melyeket korábban az *Erdélyi Múzeumnak* szánt, kezdtek lassan elmaradozni.

A vázolt örvendetes események miatt az *Erdélyi Múzeum* is változás elé jutott s az utóbbi évek forgása alatt mind jobban kitűnt, hogy inkább szűkebbre kell vonni körét és terjedelmét, mint tágitani eddigi keretén. Kitűnt az is, hogy mivel a két legnépesebb szakosztály számára van rendelve, kívánatos volna, ha általános jellegű tudományos dolgozatokat közölné. E gondolathoz nagyon közel áll ugyan a mai folyóirat, de mégis megmarad eredeti keretében, a gyűjtemények és szakosztály szolgálatában. Mivel azonban most már nincs szüksége arra a nagyobb formára, melyet az arheológiai illusztrációk kedvéért vett fel, kisebb formában, illetve régebbi alakjában fog ezentul megjelenni. Szolgálni fogja továbbra is a gyűjteményeket és szakosztályát, az időtől várva fejlődést és alkalmat arra, hogy eleget tehessen mindannak az igénynek és jogos kívánalomnak, melyet tőle a legnépesebb szakosztály, mely

együttal a leggazdagabb tudományos területen él, joggal elvárhat és megkíván. Erdély a nyelvi, történelmi és bölcsészeti tudományok körébe tartozó tág mezőn még nem arathatott annyit, a mennyit arathatna, ha megfelelő irodalmi organumai volnának : az *Erdélyi Múzeumnak* az lenne a dicsősége, ha, miként eddig, ezután is új tudományos rajokat bocsáthatna szárnyra.

Az alakjában változott *Erdélyi Múzeum* elé is azt az óhaj-tást tűzhetnők, a melylyel új folyamunkat útnak indítottuk : vajha minél rövidebb idő alatt adhatnánk hírt egy belőle kiváló új folyóiratról, mely egyformán hirdetné fokozatos fejlődésünket és azt a szeretetet, mellyel szakosztályunk tudományos és irodalmi munkásságának szolgálni kívánunk!

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.

Erdélyi János gondolkozása.

Erdélyi Jánosnak, a magyar gondolkozás egyik legkiválóbb képviselőjének, szellemi arczképét akarjuk megrajzolni az alábbi sorokban. Azt az intellektuális formát akarjuk kidomborítani, a mely ott rejtőzködik valahol a léleknek legmélyén s csak akkor lesz szemlélhetővé, ha a szellem a maga örökkévaló tartalmával tölti meg és kialakítja, hogy ez által közös kincsévé váljék az egész emberiségnek. Ez intellektuális forma ismerése nélkül tulajdonképpen a szellemnek egyetlen alkotása sem érthető meg, mert a szellemnek minden alkotása ennek az elrejtett intellektuális alkatnak szolgálatában áll. Az életrajzírónak s még nagyobb mértékben a szellemi alkotások magyarázójának éppen az volna feladata, hogy élénk állítsa és kidomborítsa azt az intellektuális alkatot, a mely a szellem illető alkotásaiban szemlélhetővé lett. Az intellektuális formából szervesen kell kifejlődnie és kialakulnia a szellemi alkotásnak, ha valóban olyan értékű akar lenni, hogy annak értéke bátran kiállja az időknek próbáját.

Az intellektuális alkat a szellemi alkotásokból, a gondolatból ismerhető meg, ha képesek vagyunk a gondolatnak mélyére hatolni s mintegy a gondolaton keresztül felismerni az intellektuális alkatnak előtörő vonásait. A mikor az Erdélyi gondolkozásának alapul szolgáló intellektuális formát kidomborítani s ez által Erdélyi szellemi arczképét megrajzolni akarjuk, szükség első sorban megismerkednünk Erdélyi tanaival, a melyekben a keresett intellektuális forma szemlélhetővé vállott. Nem szükség, hogy ezek a tanok egy bevezetett és minden ponton teljesen kifejlett rendszer keretén belül jelentek meg legyen; sőt az sem szükség, hogy ezek a tanok mindig pozitív formát öltsenek magukra és ex thesi fejtegettessenek. Az intellektuális forma megismerését előmozdíthatja egyetlen, első pillantásra futólagosnak tetsző megjegyzés és igen sok esetben éppen ilyen igénytelenül jelentkező megjegyzés rejti magában a keresett formának éltető magvát. Azután a polemia és a polemia-ban jelentkező bíráló, a midőn arra mutat rá, hogy a mi *van*,

nem olyan, mint a milyennek lennie *kell*, ez által merőben pozitív adatot szolgáltat az intellektuális forma megismeréséhez.

Erdélyi tanainak és gondolatainak alább következő ismertetésénél tehát tekintettel fogunk lenni polemikus, vitatkozó műveire, esztetikai megjegyzéseire, értekezéseire, mindenütt azokat a vonásokat domborítva ki és állítva előtérbe, a melyek egyenesen Erdélyi lelkében gyökereztek és a melyek éppen ezért az ő intellektuális formájának jellemző vonásai. És a mikor Erdélyi munkásságát történetileg adott keretei között vizsgáljuk, egyszersmind ezen keretek *főlé* is emeljük, mert éppen azt akarjuk látni, a mi Erdélyiben természetszerűleg, történetileg alakult ugyan ki, de értékénél fogva maradandó, az ő intellektuális formájának lévén alkotórésze. Minden igazi érték ugyanis ebből az intellektuális formából fakad, a mely sohasem vész el, mert személyiségben jelentkez ugyan, de fölötte áll a tér és idő korlátának.

Erdélyi gondolkozásával óhajtván megismerkedni, keressük első sorban a feleletet arra a kérdésre, hogy mit értett Erdélyi a *filozófián*, a melyet ő maga is a gondolkozás tudományának tekintett? E kérdésnek, illetve e kérdésre adott feleletnek fontossága nyilvánvaló, mihelyt tekintetbe vesszük, hogy a felelet tulajdonképpen Erdélyi gondolkozásának szentek-szentjébe vezet el, a hol azután tájékozódást szerezhetünk magunknak a nagy épület minden részletéről. A felvetett kérdésre Erdélyi „*A hazai bölcseszett jelene*“ című polemikus iratában találunk feleletet. E vita írat, mely 1857-ben jelent meg, a Hetényi és Szontagh által alapított, nem kis hévvel terjesztett egyezményes filozófia ellen irányul. A magyar egyezményes bölcséletet az elmélkedésnek utilisztikus, hasznossági értékelése jellemezte. Úgy Hetényi, mint Szontagh azt követelték a bölcsészettől, hogy *életrevaló*, azaz használható legyen. Ehez a jellemvonáshoz járult azután a *népszerűség* és a *nemzetiség* jellemvonása. Erdélyi János ezzel szemben mind a három követelményben — az életrevalóságban, a népszerűségben és a nemzetiségben egyaránt egyenesen a filozófiának s a bölcsélet előhaladásának akadályát látta. Az egyezményes bölcsélet és főleg Szontagh abban téved legelső sorban, hogy a tárgyilagosságot magukkal a tárgyakkal tévesztvén össze, azt kizárólag a természeti világban „a szabad levegőn“ keresi és a természet tárgyait hasznuk szerint szereti elrendezni. Erdélyi a gúnynak, az éles elmének, az alapos elmélyedésnek minden fegyverével küzd a tárgyilagosság helytelen fogalmazása ellen, a melynek alapján sem az igazság,

sem a szépség, sem az isten és a halhatatlanság értékkel nem bír. A leghatározottabban tiltakozik másfelől a filozófiának hasznossági értékelése ellen is és nem „vegyíténé be ezt (t. i. a filozófiát) oly mélyen a közvetlen helyzet érdekébe, sőt szeretné megtartani azon szerencsés nyugalomban, a melyben marad a delectatio minden vihar ellenére s mutatja örökké az éjszakot.“¹ Józan és fontolgtató elméje azonban megóvja Erdélyit a másik végteltől is, amely a filozófiában valami költészet-félet bámulgat s ábrándozásnak szereti azt nézni. Ellenkezőleg. A filozófiának is meg van a maga közvetlen haszna az emberiség mivelődésére, csak hogy a maga helyén és a maga idején kell alkalmazni. „Az éjszakai csillagot senki sem akarja lámpásba tenni, hogy utczakoborlókat vezetgessen haza vele.“ De különben is, ha a filozófia csak hasznos akar lenni, akkor ezzel a hasznossággal elveszti azt a méltóságot, a mely minden tudományok sorozatában megilleti. A filozófia minden érdektől ment tisztaságú és tartalmú gazdagsága által érdemelheti csak becsülésünket s ha nem ezért, úgy semmiért. Nem arravaló, hogy maguk a tárgyak nyerjenek általa igazodást, hanem, hogy általa élesüljön a benne működő ész és ismerje fel önmagát s ekként képessé váljon a törvényszabásra. „Különben az utolsó falusi borbély is túl tenne rajta, ki addig feni szerszámát, még finom élet a pusztá szem már be nem láthatja.“² A filozófia hát, ha életrevaló akar lenni, ne a mi akaratunk tegye azzá, hanem a benne levő igazság, a mely nem pusztá szó, hanem eszme s következőleg életrevaló, konkrét.

Ott van azután a népszerűség követelése. Erdélyi készséggel elismeri, hogy a filozófiának csakugyan saját nyelvvel kell birnia, annyival is inkább, mert a magyar nyelvben ott van a veleszületett hajlandóság „az elmélő, eszményi bölcsészetre.“ Az ítélet bölcsészi alakja — úgy mond Erdélyi — egyenesen csak a magyar nyelvben az igazán bölcsészi, mert hiányzik belőle a szóban kifejezett kopula. Ámde tiltakozik az ellen, hogy népszerűség alatt játszó könnyedség s tartalmi üresség árultassék. A józan észre való szüntelen hivatkozás még semmit sem bizonyít állításaink igazsága mellett s bizony a magyar nép évszázok során derekasan megmutatta, hogy neki van feje, a melyet kár kimélni, sőt ha lehetséges, erővel is neki kellene verni a gondolkozásnak, mint nyáját

¹ Id. m. 21. l.

² Ugyanott.

az usztatónak, „hogy ne csak disztingváljon mindig, hanem spekuláljon is.“

A nemzetiségi elv erőltetését is helyteleníti Erdélyi, mihelyt azt valaki a filozófiára akarja alkalmazni. A tapasztalás és a történet azt mutatja ugyanis, hogy a „nemzetiség“ elve folytonosan erős a költészetben, gyöngébb a vallásban és végképpen megszűnik utóbb a bölcsészetben. A bölcsészet az egyetemes igazság tudománya lévén, a tiszta gondolattal foglalkozik, azaz a szellemnek olyan adataival, a melyeket az egy és oszthatatlan ész segítségével minden nép — nemzetiségre való tekintet nélkül, — egyformán fog fel. E ponton Erdélyi a legnagyobb energiával száll síkra a nemzetiségnek folytonos követelése ellen és kérlelhetetlen logikával szedi szét Szontaghnak okoskodását, a mely szerint az új, egyezményes filozófia csak a magyar nemzeti szellemre alapozódhatik, mert a mi magyar szellemünkben szerencsés arány és összehangzás van az érzékiség, érzelem és ész között. Ezen tételt már — úgy mond Erdélyi — azért is kifogásolnunk kell, mert sem az arány, sem az összehangzás nem filozófiai kategóriák. De nem állhat meg Hetényi tanítása sem, a mely szerint van egyéni, nemzeti és világ filozófia. Az csakugyan való, hogy a képzet lehet különböző egyének és nemzetek között, de a gondolat, a mely a filozófia tárgya, a maga tisztaságában csak egy. Éppen ezért nekünk nem nemzeti filozófiára van szükségünk a Hetényi és Szontagh tana értelmében, hanem arra, „hogy szellemi becsünk és nemzeti méltóságunk tekintetéből, az igazság iránti hódolatból igyekezzünk befolyjni az emberi és isteni dolgok ismeretének tudományába s helyet foglalni a gondolkodó, eszmélkedő népek között.“ Ezen az úton lehet csak egyetemessé tenni nemzeti egyéniségünket.

A Szontagh nemzetiségi elvének a nemzet gondolkozásának története is ellene mond, mert soha egyetlenegy nemzet sem volt kizárólag ilyen vagy olyan filozófiának, a tapasztalatnak vagy az eszményinek híve, a mi egészen érthető és természetes is, mert a filozófia nem oly kész jószág, mint az „egyszer egy“, hanem „élő“ elevenség a lelkekben, a szellemekben új meg új nyilatkozásokkal, a nélkül, hogy magáról lemondana.“³

Az egyezményes filozófia tehát három előítéleten alapul: az életrevalóság, népszerű köznyelv és a nemzetiség követelésén.

³ Id. m. 58. l.

Az első — az életrevalóság követelése — eredett a tárgyilagosság helytelen értelmezésén, a második azon képesség számbavétele nélkül, hogy a magyar nyelvben van bölcsészeti hajlam; és végül, a harmadik, a különös fogalomnak — a nemzetnek, — az egyetemestre — a filozófiára való átviteléből. A legnevezetesebb azonban, hogy ezen előítéletek a *józan* ész nevében taníthatnak és ápolthatnak. Úgy, hogy egészen önkényt vetődik föl a kérdés: elegendő-e a józan ész a bölcselkedésre? A felvetett kérdésre Erdélyi a következő feleletet adja. Kétségtelen tény, hogy a józan ész vezető elv az eredeti állapotban élő népeknél. Ámde a fejlődés későbbi szakáiban már a „józan ész“ nem elegendő; az a „józan ész“, a melynek nevében oly sok visszaélés követtetik el: minden újítás ellen — Széchenyi és Kazinczy ellen is — a józan ész nevében támadott a reakció. Kár hát Hetényinek és Szontaghnak is „táborozni“ a józan ész nevében, mert bölcsészetük, a mely életrevaló, népszerű és nemzeti akar lenni, félig bölcsészet és félig rethorika.

Az egyezményes filozófia tehát célja tévesztett vállalkozás, a mely nem felel meg a filozófia eszméjének s mikor nemzeti-séget sürget, a filozófia egyetemességének mond ellen. A nemzetiségnek egyetemességre kell szert tennie éppen a filozófia által, a mely a tiszta gondolat mivelését tűzvén ki céljául, az egyetemes emberi igazság megvalósulásáért küzd. A filozófia a nemzet lelkéből fakadó „elevenség“, de a nemzetnek lelkét nem az egyezményes bölcsélet tárja föl, hanem a magyar filozófia és gondolkodás történetének tanulmányozása. A magyar filozófia történetét kell megismernünk hát, ha megakarjuk ismerni a magyar nép lelkét.

Ime, ezek Erdélyi vitáirátának, kétségkívül legéletteljesebb művének főbb gondolatai, a melyek világosan láttatják, hogy miként gondolkozott a filozófia lényege, eszméje és feladata felől az a férfiú, a kít lelke őseredeti erővel vonzott a nép költészetének, gondolkozásának, a nép lelkének megismerése felé és a ki szükségképpen lett esztetikussá, mihelyt a nép szellemét a maga alkotásaiból óhajtotta megismerni.

A népszellem sajátosságainak megismerése és ezen megismerés alapján, hogy így mondjuk, a népszellem szubstanciájának megállapítása Erdélyi Jánosnak egész életén át legfőbb törekvése volt. Melyek azok a vonások, a melyek által a magyar népnek lelke a többi népeknek lelkétől különbözik? Melyek azok az értékek,

a melyek a magyar nép lelkének mélyéről felhozatva nemcsak a mi nemzeti irodalmunkat és műveltségünket teszik gazdagabbá, öntudatosakká válván, hanem az emberiség egyetemét is eddig nem ismert elemekkel gazdagítják? Ezek a kérdések szüntelenül foglalkoztatják Erdélyi János gondolkozását. Meg akarja ismerni a nép lelkét, „a mely előtt a szokás egyszersmind erkölcs, a hagyomány történet s az előítélet meggyőződés.“⁴ A szellemnek alkotása érdeklő első sorban, mert ezen alkotásokban a szellem mutatkozik előttünk a maga őseredeti lényegében, tisztán és vegyületlenül. És a szellem alkotásai körében is főleg a költészet és a művészet alkotásai kötik le figyelmét, részint, mert ő maga is költő, tehát művész, részint mert ezen alkotásokban a szellem mintegy szemléletileg lép elénk. A költészetben is mindig a gondolati alap, az eszme a fő s kétségtelen dolog, hogy Erdélyi az első s mindezideig egyetlen is irodalmunkban, ki a költészet és irodalom alkotásait mélyebb filozófiai szempontokból tette vizsgálat tárgyává. Ily körülmények között, a mint már mondtuk, esztetikussá kellett lennie a szó nemes és valódi értelmében s mert a költészet és a művészet alkotásaiban mindig az eszme érdekelte, a hegeli esztetika alapjára kellett helyezkednie.

Esztetikai fejtegetései egyenesen abból a tényből indulnak ki, hogy a műszép magasabban áll, mint a természeti szép, és pedig annyival magasabban, a mennyivel magasabban áll a természet a szellem fölött. Az esztetikának feladata az, hogy ezzel a műszéppel, mint a szellemnek egyik alkotásával tüzetesen foglalkozzék, hogy megismervén azt, a szellemnek megismerését is előmozdítsa. A szép, mely az esztetikai alkotásban megjelenik, a szellemnek minden bélyegét magán viseli, illetve magán kell viselnie. A szellem pedig egyedül az „igazán valóságos, a mely mindent magában foglal, úgy, hogy minden szép csak annyiban szép, a mennyiben e magasabbnak része és általa teremtetik.“⁵ A szép felette állván méltóság és valóság tekintetében a pusztá természetnek, éppen ezen méltóságából kifolyólag fölötte áll a természet értékelésének is. Azaz: míg a természetnek tárgyát a pusztá *haszon* szerint szokták értékelni és sorba szedni, mert hiszen a természet esztetikai megbecslésének kriteriuma teljesen hiányzik, — addig a szellem alkotta szép önálló beccsel bír, mert

⁴ *Népköltészetről* cz. tanulmányában. Kisebb prózái I. k. 23. l.

⁵ *Aesztetikai előtanulmányok* 7. l.

a szellemnek páratlan értékét hordja magában. A természet is szép ugyan, nem csupán hasznos, de széppé az emberben és az ember által leszen, a miből igen könnyen érthető, hogy valakinek a hollandi *föld* vidékei nem fognak tetszeni, de a hollandi *festésziskola* vidékei lehetetlen, hogy ne tessenek. Igaz ugyan továbbá az is, hogy a természetben is van cél s van szellem, ámde azt a célzt az ember viszi bele s a művészet feladata egyenesen az, hogy a természetet átható substantialis szellemet emelje ki az által, hogy új életet, magasabb, szellemi valóságot ad az anyagnak, a mely szellemi valóságban „a látszat és valószínűség nem pusztá látszat többé, hanem teljessége a szabad szellem gazdagságának.“⁶

A művészetnek ebből a felfogásából az következik, hogy a művészetben a külső nem mint közvetlen bír reánk értékkel, hanem a külső mögött keressük a belsőt, a jelentést, vagy mint Erdélyi mondja a „jelentvényt“, a melyben a külső természet átszellemesül. A művészet eként összekötő kapocsa lesz a külső érzékiség és a tiszta gondolat, a természet végessége és a gondolat végetlensége között. Összekötő kapocs lesz pedig a művészet, a maga sajátos eleme a *látszat* vagy az *általás* által. Az érzékek, az érzés, a képzelődés mind a művészetnek eszközei, hogy általok a szép álljon elő a lélek számára. E felfogás alapján a látszat esztétikai kategória és egyenesen alapkategória lesz, a mely a művészet, általában véve az esztétikai alkotásnak elengedhetetlen feltétele és eszköze. A látszat itt nem mellékes és esetleges, hanem olyan követelmény, a mely nélkül tulajdonképpen a lényeg meg nem jelenhetik. „ A látszat — mondja Erdélyi — lényeges a lényegre nézve, mert látszat nélkül a lényegyet sem ismernők: a művészetnek is az lesz legközelebbi teendője, hogy a látszatban a lényegyet emelje ki. Így a művészet világa leszen a belsőt külsővé tevő működés, tehát nem pusztá látszat, hanem odamutatás a magasabb valódiságra, azaz, látszata, tüneménye, *alakba* öltözködése a *természet és szellem állományának*.“⁷ A látszat tehát a lényegyet rejti magában s a külső alak csak „jelv“ — symbolum — a mely a bennerejlő jelentésre mutat reá.

A művészet, éppen mert szimbolikus természetű, középen áll a közvetlen érzékiség és az eszmei gondolat között; benne és általa az érzékiség, a természeti dolgok létéhez képest, látszattá

⁶ U. o. 14. l.

⁷ Szépészeti alapvonalok (Tanulmányok, 1890) 509. l.

van emelve, s ez által pusztá anyagiságát levetkőzi. A művészet még nem tiszta gondolat, de nem is pusztá anyag *többé*, mert az érzéki benne már eszmei lőn.

A művészet az emberi szellem szempontjából nem felesleges és nem esetleges, hanem egyenesen egy belső szükség nyomása alatt keletkezett és él. A művészet által u. i. az ember magához szelidíti mintegy a körülötte fekvő tárgyi világot s ez által uralkodik is rajta. Az érzéki általa szellemivé leszen s benne az érzéki ugyan érzékeinkért van, de többé már nem mint érzéki tárgy, hanem mint a szellemnek szimboluma. A művészet érzékiségében ott van mindenütt az eszme is, mert a művészet a természet tárgyait nem töri össze, hanem csak átalakítja. Éppen azért, mivel itt tulajdonképpen a szellem átérzékítéséről és az érzéki-ek át-szellemesítéséről van szó, a művészi élvezésnek más eszköze nem lehet, csak a szem és fül, a melyek egyedül élvezhetik a szellemit átérzékítve és az érzékit át-szellemesítve.

Az itt közlött megállapításokból már most minden nehézség nélkül következik az a tény, hogy a művészet, miután a szellemit akarja előállítani és arra törekszik, hogy mindazt, a mi az emberi szellemben található, érzékünk és lelkünk elé vigye, ebből egészen természetesen következik az a tény, hogy a művészetnek célja sem egyéb, mint az igazság. A művészet kivétel nélkül mindig arra tör, hogy az igazságot érzéki alakba leplezze le s ezen leplezés által kiengesztelje azt az ellentétet, melyben az ember egyfelől el van foglalva, az időszerinti, közrendü valóság, az élet és természet sanyaruságai, a szenvedélyek megrohanásai által; másfelől eszmei világban él, az akarat törvényeit, szigorúságait hordja lelkében s elfásulhat az elvontságokban.⁸

Már fennebb láttuk, hogy a művészetben az érzékiség mintegy eszmévé finomul és eszmei alakot ölt. A művészet tartalma tehát az eszme. Jól meg kell azonban jegyeznünk, hogy a művészetben megvalósuló eszme teljes mértékben különbözik a logikai eszmétől, a mely magában levő kész igazság, míg a szép eszméjének az a rendeltetése, hogy egyéni valódisággá legyen, melyben az eszme és alak egymásnak megfelel. Mihelyt az egyéni valódiságban az eszme és az alak egymásnak megfelel, előáll az *eszmény*, az ideál, a mely nem egyéb, mint a maga fogalmának megfelelő alak. És az az alak jó, a mely tökéletesen kifejezi a gondolatot,

⁸ Tanulmányok 516. l.

illetve az eszmét; a valódi eszme pedig az, a melyik magával hozza az alakot.

Az ideál természetére vonatkozólag Erdélyi a következő gondolatokat közli. Tapasztalati tény, hogy az élet mindennemű bajai és fogyatkozásai között a lélek szükségét érzi nemcsak az éhség, szomjuság stb. kielégítésének, hanem sóvárog valamely magasabb kielégíttetés és kiengesztelődés után. Ez a magasabb kielégíttetés és kiengesztelődés pedig csak egy magasabb világban, az igazság, szabadság és megnyugovás világában remélhető. „Ez a világ — úgy mond Erdélyi — mint érzést kielégítő adja az üdvöst, mint gondolkodás az ismeretet: vagyis ez a vallás világa. De ha mondanák, hogy a művészet az eszmének saját, maga szerinti kifejezése, úgy az igazság is saját kifejezését nyeri benne.“ Ezért a művészet egy alapon nyugszik a *vallással* és *bölcsészettel*, csak formáik különbözök. A miként a vallásnak és bölcsészetnek, úgy a művészetnek is tartalma az eszme, a gondolat. A vallásnak tartalma is az eszme, még pedig az eszme, mint képzet, mikor a külső tárgyságból mintegy belsőkbe, a szívbe tétetik át az istenség, mert a képzet mindig belső. A bölcsészet is az eszmét állítja elő és pedig a gondolás elvontságában. E kettővel szemben végül a művészet az eszmének érzéki, képes előállítása.⁹ Vagy más fogalmazásban: az általános szellem felfogása *érzékileg* adja a művészetet: az *előállító* felfogás a vallást; a *gondolás* a bölcsészetet. Így hát a művészethez legközelebb áll a vallás.

A szép már most a vallástól és bölcsészettől elválasztva, nem egyéb, mint eszme, a melynek határozott alakja van s ez a határozott alakú eszme: *eszmény*. Nem szabad azonban ezen elválasztáson azt értenünk, mintha a szépnek az igazsághoz semmi köze sem volna. hanem attól teljesen elkülönözten és a nélkül léteznék. Sőt ellenkezőleg. Erdélyi a szépségnek és igazságnak egyezését tanítja. „A szépség és igazság pedig összevágznak, a szépnek igaznak kell lennie és az igazság a legfőbb szépség.“¹⁰ És valóban a szépnek igaznak kell lennie, mert hiszen a fogalmat valóslítja meg s általa teljes egységet nyer a fogalom és tünemény, benne pedig a jelentés, — Goethe szavával *Bedeutung* lappang. Ebből aztán az következik, hogy a művészetnek nem szabad szolgailag utánozni, mintegy másolni a külsőt, hanem csak a lelkes

⁹ Aesth. előtanulmányok 52 s köv. l. — Tanulmányok 527 s köv. l.

¹⁰ Tanulmányok 530. l.

külsőt kell kialakítania, a külsőből azt, a mi lélekre mutat, vagy mondhatnók: a mi a külsőből a jelentést mutatja. Az esztetikai alkotás tökéletessé csak az által lehet, ha jól megválogatjuk a külsőt, megtisztítjuk azt, kiválasztván, a mi benne jelentéssel bír. Ez a megválasztás, ez a megtisztítás szüli az eszményt.

Az alak és az eszmének egymáshoz való viszonya képezi alapját a művészetek felosztásának és magyarázatának. Ámde nem minden eszme lesz nagybecsűvé, mihelyt megfelelő alakot nyer. Valamely műremek annál jobb, minél mélyebb belső igazság sűrű és forr benne tartalom, eszme gyanánt. A hol igazi eszme áll, ott ő maga állítja elő a neki megfelelő alakot, a mely tehát annál értékesebb, minél értékesebb a benne kialakított eszme. A történeti fejlődés folyamán a különböző stílusú művészetek előállításában az alaknak és az eszmének megfelelősége különböző mértékben érvényesül. Erdélyi Hegelnek ezt az alapgondolatát a maga teljességében elfogadván, a művészetek, illetve a művészeti stílusok természetét következőleg magyarázza.

A fejlődésnek legalsó fokán a műalak tulajdonképpen igazi határozottság nélkül való és nem egyéb, mint téveteg igyekvés, törekvés az érzéki előállítás felé. „Mondhatnók: az eszme keresi az alakot s még nem találta meg illő, magához méltó kifejezését.”¹¹ Ez a műalak a *szimbolikus*, Erdélyi műnyelvén a *jelvi* műalak. Itt az alak és az eszme nem egyméretű; az eszme még csak ott lappang „átmelegítése nélkül a boritéknak.”¹² A fejlődésnek ezen a fokán áll elő a *fenséges*, a mikor az eszme „úgy szólván, mint csillagok állása a földi helyzetet, messziről határozza meg a tárgy jelentését, rámutat a tárgyra, a tárgy ő reá; s az efféle kifejezésben szűkölködő, de alakja felett lebegő eszme adja a *fenségesnek* képzetét.”¹³ A készülődés és rejtélyesség mellett a szimbolikus műalak harmadik jellemző tulajdonsága a fenség. A mese, a monda, a közmondás mind e műalak teremtményei, a melynek ismerete nélkül tehát a népi képzelődésnek alkotásairól szólni sem lehet.

A szimbolikus műalak hiányait pótolja a fejlődésnek magasabb fokán előálló *klasszikai* műforma, a melyben az eszme már szabadon és teljesen kifejezőleg ömlik a maga fogalmához illő alakba, mikor aztán a kettő, az eszme és az alak, tökéletesen össze illenek. A klasszikai műalak „valódtítja” az ideált, a tartalom és alak egymásba átömölvén. Itt a képzelődés nem ragaszkodik minden körülményhez,

¹¹ Aesthetikai előtanulmányok 62. l.

¹² U. o. 64. l.

¹³ U. o. 65. l.

mint a szimbolikus műalagnál, hanem kikeresi azt, a mi természeti tárgy létére is legjobban kifejezi a szellemet s ily módon leli meg alakját. Miután pedig a konkrét szellemiség alakja az *emberi* alak, melyben a szellemiség a legteljesebben van kifejezve, ezért a klasszikai műalak csupa „emberítés” és „személyítés.”

Legfelsőbb műalak a *romantikai*, a mely kiveszi ismét egységéből az eszmét s megvalósulását, és külömbséggé, sőt ellentétte oldja föl, magasabb jelentőség kedvéért. Az egység felosztása pedig az alaknak rovására történik s míg a klasszikus műalak az anyaghoz köti a szellemet s ez által szabagságát korlátolja, addig a romantika ismét feloldja s feloldván felszabadítja azt az anyag nyúgeiból. A romantika tehát inkább ragaszkodik az eszméhez s így tulajdonképpen kilépés a művészetből, felülhaladása önmagának.¹⁴ Itt az eszme nem akar a külsőben, az érzékiben láttatni, hanem az alany bensőségének, a *kedélynek* és *érzelemnek* óhajt megjelenni, szabadon, menten minden anyagiság terhétől. A gondolat uralkodóvá válik az anyag fölött, mikor is többet látunk, mint a mennyi festve, és többet értünk, mint a mennyi mondva van. A művészetből való kilépés azonban csak látszólagos, mert a romantikai művészet tényleg benn marad a művészet körén belül, az anyag nem eltörölve, hanem csak megkisebbitve iéven általa.

A három műalakot ezek szerint így jellemezhetjük röviden: a *szimbolikus* műalak törekvés a szép eszmének valósítására; a *klasszikai* műalak valósítása a szép eszmének; a *romantikai* vagy *regényes* műalak az eszmének túláradása a külső alakon.

A művészetek felosztásának problémája az eddigi fejtegetések alapján e kérdés által fejezhető ki: miként valósul meg az eszmény bizonyos értéki anyagban? Tudnunk kell ugyanis, hogy Erdélyi szerint a műbölcsészet három főrésze oszlik. Az első rész tanít az *ideálról*, a mely az igazi eszmének igazi alakja. A második rész azt adja elő, hogy az eszme miként különödik az imént leírt három műalak szerint. A harmadik rész végül feleletet ad a felvetett kérdésre s előadja a művészet külön alakjait a három műalagnak színezetével. E harmadik részben kell beszélni a műszépről, „mint valódi szépség előállott világáról, mit a remek művekben láthatunk.”¹⁵

A képzelet csak úgy képes érzékivé tenni az eszme tartalmát, hogy ha rendelkezésre áll a substratum, Erdélyi szerint az *alaj*,

¹⁴ U. o. 71. l.

¹⁵ Tanulmányok 523. l.

mely erre a célra alkalmas. A tér művésze és alkotója a szem, a mely által vesz idomot a képzelődés; itt áll elő az *építészet*, mihelyt a képzelődés tértanivá lesz. Az építészet feladata az, hogy a külső szervesetlen természetet, az anyagot úgy alakítsa, hogy az a szellemre ható alakot öltson s benne saját külvilágát lelje az eszme.¹⁶ Majd a teljes formákra és nem csupán a vonalakra támaszkodva, *plasztikaivá* válik a képzelődés, melyből származik a *szobrászat*, a legalakibb műfaj. A szobrászatnak rendeltetése az, hogy egyéniséggé varázsolja az alakot s a pusztá szimmétriát a lélek alakjává, testévé emelje. Az építészet csak reámutat a szellemre, de a szobrászat magán viseli azt a szép érzéki alakban. Ezért a szobrászat tartalma leginkább testi alkotás és pedig alkotása az emberi testalkatnak. „A szobor kifejezése egy megörökített élet, változhatatlan nyugalomban.“¹⁷

A művészet szellemi tartalmának leginkább megfelelnek a *képzés, zene és költészet*, melyekben a belső jelentőség és érzéki anyag összefüggése magasabb egységgé leszen, mint volt az építészetben és szobrászatban. A képzés, melyben a képzelet festőivé válik, éppen úgy a szem művészete, mint az építészet és a szobrászat, csakhogy benne a forma nem a vonal és a telt forma, hanem a szín. A zene és a költészet ellenben már a *fül* világa, a mely nem a térbe, hanem az időbe esik. „Az elfoglaló, betöltött idő: hang, mint a betöltött tér: szobor.“¹⁸ Ha már most az eszme az idő elemébe rakja le gazdagságát, lesz a képzelődés *zenei* s a művészet: *ének, zene*. A szóhoz ragaszkodó képzelődés lesz *költői* és létrehozza a költészetet.

A szem és fül művészetei nincsenek egymástól teljesen elkülönítve, hanem segítik egymást: így lehet architektonikája egy költeménynek s a festészetben is meg lehet a hangok puhasága. Nemcsak a hangoknak, hanem a színeknek is van harmoniája. Annyi azonban kétségtelen, hogy a fül mélyebb tartalom vezetője, mint a szem s a költészet egyetemes művészet, melyben a szabad, anyaghoz nem kötött szellem magát valósítja, érzések és képzeletek belső világa szerint.

A művészetek keletkezésére, felosztására, lényegére vonatkozó minden fejtegetés azt mutatja, hogy minden művészetnek közép-pontja maga az *érzések elé hozható* isteni igazság,¹⁹ mely a mi

¹⁶ U. o. 524. l. ¹⁷ U. o. 525. l. ¹⁸ Aesthetikai előtanulmányok 73. l.

¹⁹ Aesthetikai előtanulmányok 86. l.

szellemünk valódi tartalma s éppen ezért a legméltóbb kifejezésre vár. Még a természetet is elébb magába kell felvennie a festőnek, s tárgyát csak úgy szülheti újra, ha istenségének titkába eként már előbb beavatta. Az anyag és a szellem első találkozásakor előáll a szimbolikus művészet. Közelebb áll anyag és szellem a szobrászatban, melyben a szellem a lelkeség alakját veszi fel s a mely művészet éppen ezért a klasszikus műalak művészete, szemben az építészettel, mely a szimbolikus műfajnak felel meg. A szobrászatban az anyag már nem csupán mennyiség, mint az építészeten, hanem meglátszik rajta az eszme, habár nyugalomban. Az anyag kivetkőzik a testiségből a festészetben, ahol a testiségből csupán a szín marad meg, és a zenében, hol csak az idő marad meg; végül a költészetben, hol még az idő szigorú mértéke is háttérbe lép s szabaddá lesz a szó, a hang. A festészetben, zenében és költészetben éri el a műalkotás a maga ideáлизmusát: ezek a romantika művészetei. Erdélyi felfogása szerint tehát a művészetek felosztásának alapja nem a tér és idő, hanem az a viszony, melybe lép a költői vagy alkotó képzelődés azzal az elemmel, a melyben előállítatik a mű.

Eddig terjednek Erdélyi János esztetikai fejtegetései, a melyek a részletekbe nem hatolnak ugyan, de a tan főproblémáinak megoldását adják, kétségtelenül Hegel filozófiájának szellemében. E fejtegetések a műbölcsélet alapvonalait és gerinczét domborítják ki, a mikor a műalkotás lényegét állapítják meg és e megállapítás alapján a műformák természetét, a különböző művészetek előállításának magyarázatát és felosztását kísérik meg. Nem lehet célunk e helyen az egyes részletkérdések tárgyalása, a nyert eredmények bírálata; meg kell elégednünk Erdélyi tanainak rövid összegezésével, hogy azután dolgozatunk második részére térve, keressük azt az intellektuális formát, melyből e tanok szervesen s tehát szükségképpen sarjadzottak elő.

Akár a filozófia lényegére és feladatára, akár a műalkotás természetére vonatkozó fejtegetéseket tekintjük, Erdélyi János bölcséleti művének minden sorából *a szellem erejének, méltóságának és valóságának rendíthetetlen tudata tündöklök és e tudatból fakadó szinte gyermeki bizalom sugárzik ki.* Erdélyi János lelke legmélyéből meg volt győződve arról, hogy a világon a tulajdonképpeni valóság, sőt csak az egyedül valóságos a szellem, a tiszta gondolat, a melynek kialakítása, tudatossá tétele, szemléltetése, érzetése a feladata minden filozófiának, minden vallásnak és

minden műalkotásnak. A szellem az *ὄντως ὄν*, a melyből megérteni lehet és megérteni kell mindent, a mi létezik: a természetet és az embert egyaránt. A szellem értéke felülmulhatatlan és fenégsége utól nem érhető; minden csak oly mértékben értékes, a mily mértékben a szellemnek képét viseli magán és a szellemet alakítja ki. Ez a meggyőződés, a mint már mondtuk, Erdélyi lelkének legmélyéből fakad, Erdélyi lelkiségének sine qua nonja, a miből az következik, hogy intellektuális alkatának magvát és éltető erejét ez a meggyőződés alkotja. A szellem erejének és méltóságának tudata tehát Erdélyinél nem eltanult vagy lassanként, sok törődés között megszerzett „ismeret,” hanem egész lényét átható, minden gondolatát és tevékenységét vezető őserő, a mely mindig ellenállhatatlanul megnyilatkozik, a mikor a művelődés nagy kérdéseiről van szó. Erdélyi *ex asse* a szellemnek realistája.

A szellem erejébe vetett rendíthetetlen bizalom ösztönzi és kényszeríti Erdélyit arra, hogy mindenben a szellemnek megnyilvánulását lássa, az eszmét, a tiszta gondolatot keresse, és mindent a szellemnek szolgálatába állítson. A filozófia a saját törvényeivel bíró, autonom szellemnek legpompásabb megnyilatkozása lévén, az egyezményes filozófia éppen ezért téveszti el célját s nem felel meg a bölcsélet ideáljának, mert a filozófiát nem önczélnek, magában vett értékesnek tekinti, hanem hasznosítani akarja, utilitásáért becsüli. A hol a szellem hatalmas ereje lüktet és ad életet az arasznyi létnek, ott a hasznosság csak pusztá következmény, de soha sem előre feltett cél. A ki a szellemet a haszon szolgálatába állítja, az lebecsüli annak értékét, lealacsonyítja méltóságát és arról tesz tanubizonyságot akaratlanul is, hogy a legnagyobb értéknek természetét távolról sem ismeri. A haszon és érdek ideges változásai között, a filozófiának, mely az utile fölé emelkedik rendíthetetlen nyugalomban kell állania őrt és mutatni az irányt, mely felé a szellemnek útja vezet. A közvetlen haszon érdekébe a szellemből fakadó és szellemet szülő bölcséletnek vegyülnie nem szabad, mert ez által saját lényege ellen vétkezik és oly bünt követ el, a melyet megbocsátni lehetetlen. A filozófiának valóban annak az éjszakai csillagnak kell lennie, melynek fénye mellett nem az utca kóborlókat szoktuk hazavezetni, hanem az ideálokért hevülő lelket szent célok elérésében segíteni. A filozófusnak tehát nem szabad a haszon körül „táboroznia” s célja nem lehet a tan életrevalóságáért küzdeni, mert az igazság életrevaló, ha igazság és veszendő, ha fogyatkozással teljes. Az embernek nem az a fel-

adata, hogy hasznos és életrevaló legyen, hanem, hogy igaz legyen s a filozófiának, ha az emberiség ideáljaiért akar küzdeni, elég, ha az igazság keresését tüzi zászlójára. Az igazság eszme, következőképpen valóság, a mely hat és a mely a maga meg nem mérhető hasznát önkényt árasztja ki azokra, a kik a szellemnek forrásából merítenek.

A szellemnek ez a végtelen becse és örök értéke jut kifejezésre a műalkotásokban is. Ezért Erdélyi Jánosnak eszthetikai fejtegetéseiben is az ő intellektuális alkatának ez a középponti gondolata jut kifejezésre s ez jutott volna kifejezésre Hegel nélkül is, Hegel ellenére. Erdélyi nem azért lett a szellem filozófusává, mert Hegelt tanulmányozta, hanem azért lett Hegelista, mert a szellemnek filozófusa volt, mielőtt Hegelt ismerte volna. Ő maga mondja említett vitairatában: „s mondhatnék pedig s egész jámborsággal, magamról is annyit, hogy elébb voltak efféle meggyőződéseim gondolkozás után, mint tanulmányaim könyvből; de hát ki hisz mai világban az írói önvallomásoknak?”²⁰ Mi Erdélyi önvallomásának bátran hihetünk, mert e vallomásoknak őszintéknek kell lenniök, egy olyan férfiu szájában, aki minden tekintet és érdek nélkül kereste az isteni igazságot s a ki önmagával szemben is csak őszinte tudott lenni.

Erdélyi János szellemi alkatának lényegéből következett, hogy őszinte tudott lenni saját magával szemben, de volt ereje elég arra, hogy őszinte legyen másokkal szemben is. A ki a szellemnek szolgálatában áll, az természetszerűleg, mintegy kényszer alatt keresi az igazságot; az igazság keresése pedig őszinteség nélkül légvárak ostromlása pusztán időtöltésből. Mert az igazságnak nem csak Don Quijotei, hanem Tartuffejei és Pecksniffejei is vannak, de az igazság érczes levegője csakhamar kiábrándítja az elsőket és leleplezi irgalom nélkül az utóbbiakat. Erdélyi őszintesége egyenesen meglepő abban a korban, a mely a bálványok előtt vak dühvel áldozott és magán kívül tapsolta, üvöltötte meg azt a darabot, a melyben egyetlen felvonás alatt hetvenszer harsogja el a drámai hős e két varázslatos szavat: „Óh nép!” Erdélyi korára talán hatványozottan volt érvényes Kölcsey megállapítása: nincs nálunk gyűlöltebb szó, mint a kritika. És Erdélyi kiméletlen kritikus volt. Az egyezményes filozófia fölött az ő vitairata húzta meg a halálharangot, az a vitairat, a mely a XIX. század

²⁰ Id. m. 153. l.

magyar, tudományos polemiájában szinte páratlan a maga mély alaposságával, imponáló komolyságával és élesen maró, de soha sem sértő gúnyolódásával. Csak az a kritika lehet méltányos és nagy becsű, a mely nem mások ellen s a maga igazáért, hanem a szellemek diadaláért küzd. Az ilyen kritika nem jár mellékútakon, nem hizeleg s nem dicsőít, mert őszinte és válogatás nélküli az igazság megállapításában. Erdélyinek a költői alkotások bírálatában is a szellemnek méltósága és fensége adta meg azt az abszolút mértéket, a melytől soha sem volt hajlandó eltérni egy perczig is. Szeme előtt lebegett az az igazság, a melyet Goethe a „Wilhelm Meisters Lehrjahre“ V. könyvében így fejez ki: „So ist eine falsche Nachgiebigkeit gegen die Menge, wenn man ihnen die Empfindungen erregt, die sie haben *wollen*, und nicht, die sie haben *sollen*.“

A szellem valóságos valóság lévén, fölötté áll a természetnek. A természet tehát az által nyer értéket és jelentést, hogy a szellem áthatja azt, a maga jelentésével látván el. Erdélyi János, mint a szellem valóságának hirdetője, a természet sivár utánzását a műalkotáshoz méltatlannak tartja és a maga lényegéhez hűen követeli, hogy az anyagnak szellemesíttetnie kell a művészet által. A művészetnek feladata éppen az, hogy a szellemet érzékvé s az érzéket szellemivé tegye. Ezért a művészet nem *másol*, hanem *válogat* s mikor a látszat által akarja elénk varázsolni a valóságot, a természet pusztá valósága felé emel, szellemmel hatva át azt, a mi csak érzéki. Természetes dolog, hogy a ki a szellemnek valóságát vallja, az az emberi tevékenység minden terén s tehát a műalkotás terén is, a szellem megvalósítását követeli, a nélkül azonban, hogy a természetet lebecsülné, vagy azt minden becsétől megfosztaná. Ellenkezőleg. Erdélyi a természetet a szellem szolgálatába állítja ugyan, de a szellem szolgájává tévén, a maga valódi értékéhez is juttatja. Ha nem léteznék a természet, úgy a szellem substratum nélkül szükölködnék s ha nem léteznék a szellem, a természet jelentés nélkül való dura massa lenne. A szellem a természet által szemlélhetővé leszen; a természet a szellem által jelentést nyer. Ily szempontból tekintve Erdélyi intellektuális alkatát, egészen jelentéktelenné törpül az a kérdés, hogy vajjon, mint esztetikus realista volt-é vagy idealista? Ez a kérdés Erdélyi gondolkozása tekintetéből egészen másodrendű fontossággal bír, a melynek vitatása éppen azért az ő szellemének megismeréséhez közelebb nem viszen.

A szellemnek egyik legkiemelkedőbb jellemvonása az, hogy

egyetemes: felülemel úgy a tér, mint az idő korlátain és igazságai egyformán érvényesek mindenkire nézve. A szellem birodalmában nem az a fő kérdés, hogy mi *van* és miként van, hanem az, hogy minek *kell* lennie. A szellem teremt és teremtése szabályoz. E ténynek alapján megérthető Erdélyinek állásfoglalása az egyezményes filozófiának azon követelményével szemben, hogy az új bölcsületnek *nemzetinek* kell lennie. Valóban a filozófiának és a tiszta gondolatnak nemzeti igazságai nincsenek, mert az igazság egyetemes s következésképpen minden nemzetre nézve egyformán kötelező. A kit tehát gondolkozásra és alkotásra a szellem kényszerít, az *csak* a szellem követeléseinek enged, de figyelmen kívül hágy minden előzetes fölvetelt, a mely a szellem szabad érvényesülése elé akadályt gördít. A filozófia tehát nem az által válik nemzetivé, hogy a nemzeti szellemnek egy előre megállapított kliséje szerint dolgozik, a mint azt Szontágh akarta, hanem az által, hogy minden szenvedély és haszonra való kilátás nélkül keresi az egyetemes igazságot. Az egyetemes igazságnak keresése által tesz becsülésre szert a magyar filozófia is s mikor a szellem érdektelen megvalósításáért küzd, a magyar nemzet egyéniségét is egyetemessé teszi. És az a művelődés, a mely az egyetemes szellem kialakításaként fejlődik ki a magyarság körében, az szükségképpen nemzeti művelődés és nemzeti tudomány lesz, mert magyar emberek agyából fejlődött. Csakhogy ennek a műveltségnek nem szabad *eltanultnak*, egyszerűen importálnak lennie, hanem ki kell fejlődnie, azaz szervesnek kell lennie, a magyar ember lelkéből kell fakadnia, mint annak természetes és szükségszerű gyümölcse. Ilyen értelemben véve a nemzetiség fogalmát, egyenesen a filozófiai gondolkozás és művészet, ideértve a költészetet is, legalkalmasabb arra, hogy történetének tanulmányozása által a magyar nép szellemiségeinek alapvonásait megismerhessük. És Erdélyi egyenesen azt követeli, hogy tanulmányozzuk a magyar filozófia történetét, mert ebből kell a nemzet lelkét megismernünk. Az ő idevágó munkássága azonban mind mai napig folytatóra nem talált, világos jeléül annak, hogy minket saját gondolkozásunk története sokkal kisebb mértékben érdekel, mint a hogyan azt a magyar szellem ismerete megköveteli és kötelességünké teszi.

A nemzetiségnek elve korlátlanul érvényesül úgy formai, mint alaki tekintetben a költészet terén. A költészetben tehát minden fenntartás és korlát nélkül a nemzeti léleknek kell megnyilatkoznia. A nép az a tenger, a melybe a költőnek bele kell merülnie ---

úgy mond Erdélyi — a mint Jézus a Jordán vizébe állott bele, mikor Keresztelő Jánostól a keresztséget nyeré és vette a léleknek kegyelmét. A költészetben formát ölt és kifejezést nyer mindaz, a mi a nemzetben egyéni s éppen ezért a nemzetiség elve a költészetben jut legtökéletesebben kifejezésre. Erdélyi szerint a filozófia az egyetemesben mutatja föl az egyént, a költészet pedig az egyénben ábrázolja azt, a mi egyetemes, de itt is, ott is a szellemnek fenséges ereje nyilatkozik meg és teremti az értékeket. A szellem önzetlen szeretetében fölragyog mindaz, a mi egyéni, de egyszersmind egyetemessé is magasztosúl, levetközvé minden salakot és napfényre hozván mindent, a mi benne a szellemből fakad. A nemzet *egyénisége* kialakul a szellem szolgálata által *személyiséggé*, azaz megteljesedik mindazokkal a végtelen értékekkel, a melyek eleddig csak szunnyadoztak benne, várván az örökéletű feltámadást. *Erdélyi intellektuális alkatában az egyetemes szellem hatja át a nemzeti érzést, annak jelentést, fényt és értelmet adva.* A nemzetiség csak a szellemnek fényében ébred öntudatára s ő maga is szellemivé válván, nélkülözhetetlen alkotó része lesz az egyetemes emberi szellemnek, a melyet öntudatra ébredése által örök hálára kötelez.

Erdélyi intellektuális alkatában ekként nyer jelentést és értéket minden az örökéletű és egyetemes szellemtől, a valóságos, legfelső valóságtól. Ebből a szellemből fakad élet a gondolkozás, a vallás és a költészet terén egyaránt: mindhárom a szellemet szolgálja és alakítja ki a maga módja és rendeltetése szerint. A szellemnek ez a legfőbb urasága azonban nem jelenti az érzékiségnek megsemmisülését, hanem ellenkezőleg, a szellem ezen legfőbb uraságának szolgálatában nyer méltóságot minden a mi nem szellemi, de a szellem által megnevesül. Reánk nézve a természet is a szellem által nyer igazi valóságot, mert maga is szellemi leszen. És a szellemnek egyetemességében nem merül el nyomtalanul az, a mi egyéni, hanem személyivé válván, örök értékévé finomul: a nemzeti is csak úgy lehet örökbecsüvé, ha az egyetemes szellemnek lesz alkotórészévé. Szellemisség és érzékiség, egyetemesség és egyéniség, embériség és nemzetiség, — e nagy, de csak látszólagos ellentétek Erdélyi gondolkozásában a szellem fénye által megvilágosítva, zavartalan összhangban simulnak egymás mellé és lesznek alkotó részeivé az igazi emberi kulturának.

Az intellektuális alkatnak ebből a meghatározottságából tekintve Erdélyinek úgy filozófiai és kritikai, mint esztetikai gondol-

kozását, tanai a maguk valódi értelmükben jelennek meg szemünk előtt és Hegelhez való viszonya is helyes értelmet nyer. Erdélyit intellektuális alkata a szellem realistájává avatta és a szemlélet után való sóvárgása eszthetikussá tette, mihelyt az alkotásoknak jelentését megismerni akarta. A XIX. századi magyar gondolkozás történetében Köteles az etikus, Széchenyi a politikus mellett, ott áll Erdélyi, mint esztetikus, bizonyosságot tevén tanításával, hogy a magyar nép igenis reászületett a dolgoknak bölcsészeti vizsgálatára, csak reá kell kényszeríteni a rendszeres és elmélyülő gondolkozásra.

(Kolozsvár.)

Bartók György.

Erdély és Szent-László.

Jelen tanulmányomnak az a célja, hogy összefoglalja a mit a magyar történettudomány félszázad óta Erdély megalakulásáról és multjának két első századáról kiderített. Megvallom azonban előre, hogy az a kép, melyet e multról nyújtok, egészen más, mint a mit félszázaddal ezelőtt művelt közönségünk előtt egész jóhiszeműleg, de tele hibás vonásokkal, fényes, de hamis színekkel mutogattak.

Egyébként ötven évvel ezelőtt Erdély megalakulásának igazi képét nem is lehetett megfesteni, mert két, roppant sötét tévedés akadályozta s jóformán lehetetlenné tette e történeti folyamat szemlélését.

E két sötét tévedés egyike az *oláh kontinuitás*, másika a *székely-hunmonda* vala.

E két roppant tévedés oly balvéleményre vezette az embereket, mintha a honfoglaláskor Erdély már tulajdonkép készen lett volna s a magyaroknak csak bele kellett volna illeszkedniök a már meglevő állapotokba s megalapítaniok az önálló erdélyi fejedelemséget, Szent-Istvánnak pedig azt kellett volna megsemmisítenie. A történeti kutatás igazságszerető férfiai azonban eloszlatták e sötét tévedéseket. A mit az erdélyi tudósok itt-ott már a XVIII. században hangoztattak, azt *Roessler* Rudolf, *Hunfalvy* Pál, *Jancsó* Benedek és ezek tanítványai részletesen és elvitázhatatlanul bebizonyították, hogy *az oláhok állandó ittlakása, kontinuitása feneketlen mese*. Mindinkább kiderült s most már bizonyos, hogy az oláhok csak a XIII. században kezdtek Erdélybe szállingózni.

A székely hun-monda is lassan, de biztosan a gyermekmesék sorába került s az erre alapított csiki krónika is otromba hamisítványnak bizonyult. Mind erre, mind az előbbi tévedés eloszlására maga az „Erdélyi Múzeum“ is hozzájárult több jeles értekezéssel; a kutatások eredményére vonatkozólag pedig elég talán az én székfoglaló értekezésemre: „A székelyek eredete és Erdélybe való települése“ és *Szádeczky* Lajosnak „A csiki székely krónika“ cz. művére utalnom.

Végre az X. századbéli önálló fejedelemségről álmodozó Anonymusra, Béla király névtelen jegyzőjére is rá került a sor. Kiderült, hogy művének kilencztizedrésze egészen haszontalan tákolmány, ügyetlen helynév magyarázatoknál egyéb alapja nincs. Az Erdélyre vonatkozó XXIV—XXVIII. fejezetekről meg éppen kisült, hogy ezek nem is tartoztak Anonymus eredeti művéhez, hanem csak a XIII. század végén toldották hozzá s tartalmuk ostoba hízlelésből származó hazugság.

Ha mindezen sötét és a tisztánlátást lehetetlenné tevő akadályokat szemünk elől eltakarítjuk, ha csupán a X—XII. századbéli hiteles adatok világánál szemléljük Erdély megalakulását, akkor az tűnik ki, hogy Erdélyt sok harcz és küzdelem, sok vér és szenvedés árán, nem is egyszerre, hanem lépésről-lépésre nyerte meg a magyar a művelődésnek s ő a fegyverei által szerzett békében, a köz- és vagyonbiztonságban részesítette az utóbb beköltözködött másnyelvű népeket is.

A IX. és X. századokban, mikor egyes nemzetek még mindig a másik nemzet teljes megsemmisítésére és kiirtására törtek, a nemzetek egymás ellen nem csupán határőrökkel, nem csupán földsánczokkal, vagy levágott, össze-vissza hányt fákból álló, magyarul gypűknek hivatott, kerítésekkel védekeztek, hanem országokat választó lakatlan közökkel is. Tessék csak elolvasni az arab utazók 922-iki tudósításait. Látjuk abból, hogy pl. a volgamenti bolgárok és a burlaszok közt 3 napi járóföld, a besenyők és a szlávok közt 10 napi, a besenyők és kazarok (károlyok) közt ismét 10 napi járóföld üres, lakatlan volt.¹ A lakott föld mellett ezenfelül megvolt azért a kerítés is. Querfurti Bruno 1008 ban, mint szemtanú írja, hogy az orosz fejedelem „országát a kóborgó besenyő ellenség ellen nagyon erős és hosszú kerítéssel rekesztette el.”²

A ki ezt tudja, nagyon természetesnek találja Porphyrogeneta Konstantin azon tudósítását, hogy Besenyőország 950-ben, midőn a Dnieper és az Al-Duna közt terjedt el, Uziától és Kazariától öt napi, Mordviától 10 napi, *Turkiától (vagyis Magyarországtól) 4 napi*, Bulgáriától (a melytől a besenyőket csak az Al-Duna választotta el) fél napi járóföldnyi távolságra van.³ Mivel pedig a

¹ A magyar honfoglalás kútfői 152., 164. és 174. l.

² Wenzel: Árpádkori Okmánytár I. 16.

³ A magyar honfoglalás kútfői 117. l.

Szeret folyó völgyét és a Szilisztriával szemben eső területet Konstantin határozottan a besenyők lakóhelyének nevezi,⁴ világos, hogy a besenyők nyugati ága a mai Románia területén tartózkodott 950-ben s ennél fogva az a 4 napi járóföld, a mely Magyar- és Besenyő ország közt elterült, csakis Erdély és Krassószörénymegye lehetett. De nem csupán országvédő köz, hanem országvédő kerítés is volt a X. században Magyar- és Besenyő ország között, mert hiszen abban az időben a magyaroknak a besenyő volt legveszedelmesebb ellensége. Az Al-Dunától Bihar és Szatmármegyék felé húzódó hegyeket akkoriban rengeteg erdők borították. Felhasználták ezeket őseink és a ledöntött fákból elkészítették az országos gyepüket.

Erdély felől e gyepük a X. században a mai szatmármegyei Szinyérvárallya és Veresmart tájékán kezdődtek. Itt kellett ugyanis legelőbb elzárni a Szamos völgyét, hogy a kik a Lápos vagy Nagyszamos folyók völgyein akartak betörni hazánkba, itt fennakadjanak. Azután Zsibótól keletre a mai Tihónál, a hol a Szamos Erdélyből kikanyarodik s a hová az Almás és Egregy patakok völgye is torkollik, készítették el a második nagy gyepüt, de egyúttal itt helyezték a híres meszesi kaput is és a kereskedőket, követeket itt bocsátották ki vagy eresztették be, mert valamelyes érintkezés és kereskedelmi utak akkor is voltak. A kapu mellé azonban állandó őröket is rendeltek s azok emlékét ma is fentartja az egykori meszesi kapu mellett fekvő Őrmező falu.

Innen dél felé haladva a Sebes-Körös völgyénél nem volt szükség gyepüre, mert a révi szoros természetes védelmet nyújtott, ámde a Fekete-Körös völgye Sólyomnál jól el volt zárva.⁵ A Maros széles völgye tág utat nyújtott volna a betörő ellenségnek, ha őseink azt a mai Zám-nál el nem rekesztik, kivéve azt a kis részt, a hol a kereskedők és követek átmehettek. Azért e helyet a magyarok még 1337-ben Kapunak hívták,⁶ az oláhok pedig később a bolgár-szlávból kölcsönzött szóval Zám-nak nevezték el, a mi bekerítést, elzárást jelent.

Végül a Temesvölgye Karánsebestől északnyugatra a mai Priszáka falunál volt elrekesztve úgy, hogy a magyarok e falut még 1440-ben is Gyepűnek hívták,⁷ az egykor mellette elvonuló

⁴ U. o. 123. és 131. l.

⁵ Wenzel: Árpádkori Okmánytár X. 153.

⁶ Anjoukori Okmánytár III. 369.

⁷ Pesty: Krassómege története III. 278. és 380.

országos gyepűről. A Temes és az Al-Duna közt levő erdők aztán kiegészítették a védelmi vonalat, s azokat védelmi szempontból még századokon át fentartották, mert pl. a berzavavölgyi erdőséget még 1323-ban is *silva regia custodialis*-nak, őrségi erdőnek nevezték.

Nem kell azonban gondolni, hogy az országválasztó közök szélein levő gyepük örök időkre szóltak. Mihelyt a magyar nemzet elég erősnek érezte magát, hogy a gyepükön túl levő területet végleg birtokába vegye s azt az ellenség támadásaitól megóvja, átszállott a régi gyepükön, kikémlt és megtelepített egy jókora darab földet és annak szélén új gyepüket készített. Óvatosságból azonban a régi gyepű-vonalat is fentartotta, hogy ha az ellenség áttör az újon, megakadjon a régin.

Szent-István idejében, a béke és egységes vezetés korában, a magyar nemzet csakugyan átszállott a Magyar- és Besenyőországot elválasztó erdőn és gyepükön, és birtokába vette azt a területet, a melyet éppen azért hívott Erdőel-nek Erdélynek, mert az országvédő erdőn túl esett. Nem csupán a birtokvágy, hanem politikai ok is kényszerítette erre.

Tudjuk ugyanis, hogy a görög császárok 1002-től 1018-ig öldöklő harcokat folytattak a bolgárok ellen s nem is nyugodtak addig, míg Bolgárországot meg nem semmisítették. E harcban a besenyők a bolgárokat, a magyarok pedig a görögöket segítették. A hosszú háború idején egy bolgár főúr, Kaján (Kean) nevű, úgy akarta elkerülni a megsemmisülést, hogy a Magyar- és Besenyőország közt levő lakatlan földrémekült s Erdély északnyugati csücskén a természeti erősségeket is felhasználva nehezen megközelíthető országot akart alapítani. Ezt Szent-István nem tűrhette s azért hadat vezetett ellene. Tiszántúlról akkoriban lovas seregnek nagyon nehéz volt ugyan Erdélybe hatolni, de a magyar sereg áttört minden akadályon és Kajánt sereggestül, népestül együtt legyőzte. Szent-István erre a Kis-Szamos és mellékfolyóinak völgyét birtokába vette. Ez esemény 1020 táján történt, mert a Kaján kincseiből készült székesfejérvári királyi egyház 1031-re már kész lett.

Csakhogy már most ez új szerzeményt biztosítani is kellett. E végből a Kis-Szamos és Maros vízválasztóján Gyalú és Mezőőr alatt keleti, majd innen Fráta, Czege és Bethlen környékén északi irányban gyepüket készítettett s a legveszedelmesebb pontok védelmére Mezőőrön, Czege mellett Órhalmán és a Nagy-Szamos völgyében Fel-Őrön határőrséget állított fel.

E gyepűknek legbeszédesebb emlékei a mai Kolozsmonos-tor, Kolozsvár és Kolozs helynevek, mert ezek mind a középkori Clusa = Clausa latin szóból származtak, a Clusa pedig elzárást, rekesztéket jelent. Kolozsvár társai, a vasmegyei Kolosvár és a nyitra-megyei Kolos szintén az egykori gyepűk mellett épültek s onnan kapták elnevezésüket. A clus szóból pedig épp úgy lett a magyar nyelv hangtörvényei szerint kolos, kolozs, mint pl. a szláv gnusz-ból gonosz, blond-ból bolond stb.

A Mező-Órtól Bethlenig, illetőleg Kuduig húzódó gyepűknek szintén maradtak némi halvány nyomai. Fráta, mint Rogerius síralmas énekéből tudjuk 1241-ben még biztos bűvőhely volt a tatárok ellen.⁸ Szentgotthárd és Göcz közt egy erdőt még 1326-ban is Gyepüserdőnek hívtak⁹ és a Széktől délre eső mai Marokháza helység másik neve 1351-ben még Órhalom volt.¹⁰ Mező-Órs Órhalom és Fel-Ór mind az egykor ott lakó határőrök s egyúttal a tőlük nem messzire elhelyezett gyepűk emlékei.

Mindamellett, hogy így örködtek, a besenyőknek Szent-István életében 1030 táján még egyszer sikerült keresztül törniök a gyepűkön s a járhatatlan erdőkön. Szent-István kis életíratában olvasuk, hogy vadászat közben Szent-István egy délután lepihent és szendergett. Egyszerre azt álmodta, hogy a besenyők betörték hazánkba. Fölbredt és rögtön gyors hirádot küldött „a tulsó részekre“ vagyis Erdélybe, hogy a vezért a betörésre figyelmezesse. Alig adta át a követ a király parancsát, alig készültek el a magyar csapatok, megjelentek a besenyők a város falai alatt. De a magyarok váratlanul rajtuk ütöttek, s a besenyők kemény harc után sok halott és fogoly hátrahagyásával kénytelenek voltak visszavonulni.¹¹

Az a város, melyet Szent-István életírója „urbs“ névvel tisztelt meg s a melyet a besenyők hirtelen rajtaütéssel szerettek volna elfoglalni, nem lehet más, mint Kolozsvár. A fent leírt s a mesze-sihez mérve új gyepűvonalon belül csak Kolozsvár emelkedett oly jelentékeny római város romjain, hogy urbs névre érdemesíthető vala, továbbá csak ez esett oly közel a gyepűkhöz, hogy a gyepűk őrei és a besenyők jóformán egyszerre érkeztek a város falaihoz s azért volt szükség Szent-István figyelmeztetésére. Különben is a

⁸ Hist. Hung. Fontes Dom. IV. 86.

⁹ Hazai Oklevéltár 198.

¹⁰ Anjoukori Okmánytár III. 562.

¹¹ Hist. Hung. Fontes Dom. I. 6.

régi Napoca (Kolozsvár) és Potaisa (Torda) közt levő római út abban az időben még legjobb útmutató lehetett a betörés megakadályozására.

Az „urbs“ nevet Szent-István életírója szemében még inkább megérdemelte Kolozsvár azzal, hogy egy ideig püspöki székhely is volt.

Ha a Szent-Istvántól épített püspöki székesegyházakat vizsgáljuk, azt találjuk, hogy azok sokszor nem estek az egyházmegye közepére. Győr pl. egészen az egyházmegye északi szélén van, Esztergom pedig a délin úgy, hogy a hozzátartozó megyétől még a Duna is elválasztotta. Vác egyházmegyéje északnyugati csúcsán esik; Kalocsa, Eger, Csanád mind megyéjük északi részén fekszenek. Ennek az volt az oka, hogy a székesegyház elhelyezésénél először a biztonsági, könnyenvédelem szempont volt a döntő; azután pedig lehetőleg a régi városok romjait keresték föl, hogy annak köveiből nagyobb költség és fáradság nélkül építhessék fel a templomokat és egyéb szükséges épületeket.

A zágrábi püspökség történetéből pedig azt tanuljuk, hogy az új püspökséghez szerettek hozzácsatolni régibb, megállapított lakosságot is (pl. Zágrábhoz csatolták Szala és Somogy megyék egy részét), hogy míg az új püspökség megerősödik, a régibb lakosságtól fizetett tizedből az új püspök és papsága megélhessen.

Ha ezt tudjuk, nem találunk benne semmi különöst, hanem csupán Szent-István korával egyező dolognak látjuk azt, hogy Szent-István az Erdély részére alapított püspökség székhelyéül Kolozsvárt jelölte ki s ahhoz a mai Szilágy és Szatmármegyék területét is hozzácsatolta. Kolozsvárt a püspök legközelebb érte veszélynek kitett híveit s itt a régi római város romjait fel lehetett használni kőépületekre. Szilágy és Szatmármegyék lakossága pedig tizedével támogatta az új egyházat. Hogy ez egyházkormányzati szempontból később káros lesz, hogy az erdélyi püspöknek, utóbb majd a Meszesen innen állandóan helytartót kell tartania s megyéjét mintegy ketté osztania, azt akkoriban előre nem tudhatták.

Mindebből világos, hogy Erdélyből a Kis Szamos völgyét s azt is csak 15–20 év óta mondhatja magáénak a magyar, midőn Szent-István 1038-ban meghalt.

Halála után következtek a véres belháborúk Péter király kényurasa ellen, következtek az óriási küzdelmek hazánknak függetlenségéért s végül I. András és I. Béla testvérharcza. Ennek

következtében mintegy 30 éven át senki sem gondolt arra, hogy Erdélyben tovább nyomuljon s azt egészen a magyar nemzet számára foglalja el.

Végre 1063 után az isteni gondviselés e vidék felé fordította egy erőskezű s nemeslelkű ifjú lovagnak Szent-Lászlónak figyelmét.

Tudjuk, hogy 1063-ban I. Béla fiai kibékültek Salamonnal, I. András fiával, átadták neki a királyságot, de ők megkapták fejedelmi ranggal Tiszántúlt és Erdély északnyugati részét. Ez okon elsősorban reájuk tartozott Erdély védelme is.

A külföldi állapotok is úgy alakultak, hogy Erdély birtokáért harcra kellett kelni.

1066-ban megdőlt az egykoron oly félelmes Besenyőország. Megdöntötte a vele egynyelvű, de még harciasabb kún nemzet. A megmaradt besenyők átmenekültek az Al-Dunán Bolgárországba, a kúnok pedig helyükbe telepedtek.

Bolgárország akkoriban még a mai Nándorfehérvárig, illetőleg a Drina folyóig terjedt s így az odamenekült besenyők most a déli oldalról, az Al-Duna és a Száva mentén törtek be hazánkba rabolni. A görög hadvezérek, a kik Bolgárországot igazgatták, ezt eltűrték s ennek következtében háború támadt Magyarország és a görög birodalom között. A magyar seregek tehát 1068–69-ben lent az Al-Duna mentén hadakoztak.

Felhasználták ezt a kúnok és 1070-ben nagy sereggel indultak Magyarország megrablására. A meszesi kaputól északra eső gyepüket áttörték és a Tiszántúlt északi részén egész Bihar váráig elpusztították. De a király és Gyécse, meg László fejedelmek is összeszedték seregeiket és Bihar vára felé siettek. Mivel akkor már a kúnok Szatmár felé visszahúzódtak, ők a Berettyó-völgyén és a meszesi kapun eléjük siettek. Először azt hitték, hogy a kúnok a Kis-Szamos mentén akarnak kivonulni s azért Doboka váránál lesbe álltak. De a kúnok a Lápos-folyó völgyén húzódtak visszafelé s onnan az ilosvai völgyön leszállva a Nagy-Szamos folyó, majd a kerlési patak völgyébe vonultak. Innen Szászrégen irányában szerettek volna Erdélyből kihúzódni.

A magyarok egyik kéme, Fancsika, azonban tudtára adta a királynak és a fejedelmeknek a kúnok útját, s így azok seregestül együtt egy nap alatt Kerlés közelébe lovagoltak. Egy péntek reggel élet-halál harcra készülve megáldoztak s a mai Lekencze tájékról a kúnoknak elibök kerültek. A kúnok ennél fogva nem futhattak hazájuk

felé, hanem kénytelenek voltak nagy zsákmányukkal, rabjaikkal a kerlési nagy hegyre felvonulni. Itt vívta első diadalát a magyar a kún felett s itt vitte végbe Szent-László azon hősi tetteket, a melyek őt nem csupán kortársai, hanem a késő utódok szemében is a legelső magyar lovaggá avatták.

Legnagyobb jutalma volt a magyar sereg vitézségének az, hogy tömérdek rabúl vitt népet kiszabadított s azok régi lakásaikra visszatérhettek.

Az olyan nemzet, mint a minő a kún volt, nem szokta az ilyen kudarczot elfelejteni. Csak természetes volt tehát, hogy ennek megbosszulására 1070 után majd minden évben megkísérelte a hazánkba való betörést, még pedig a földrajzi fekvés miatt a mai Erdély területén. Viszont a magyaroknak, hogy ha nem akarták hazájuk romlását tűrni, e támadásokat lehetőleg még a megült helyek gyepűin, határvonalain kívül kellett visszaverniök.

E portyázó, de annál fáradságosabb hadjáratok vezére Szent-László, színhelye pedig Erdély közepe vala. Világosan elárulják ezt Szent-Lászlónak, sajnos csak töredékesen fenmaradt életiratai. Három olyan csodálatos dolgot beszélnek el Szent-László harcaiból, a mi vele csak a kúnok felé eső nagy területű, lakatlan pusztaságban eshetett meg.

Első csodálatos dologként említik, hogy midőn a besenyő rablók betörték az ország véghelyeire s onnan elhurczolták a férfiakat és nőket, Szent László seregével utánuk rohant, de oly nagy pusztaságba jutottak, hogy az egész sereg éhenhalásnak nézett eléje. Szent-László erre elválva a seregtől, könyörgött az Istennek s midőn visszatért, egyszerre egész nyáj szarvas és bölény jött a sereghez.

Második csodálatos dolog volt, hogy a kúnoktól elszórt pénzt kövekké változtatta.

A harmadik, hogy szomjúságtól gyötört hadainak vizet talált.¹²

Hogy a lovas sereg napokon át ételmet ne találjon, ahhoz csakugyan 20—30 mérföldnyi (140—210 km-nyi) lakatlan területet kell feltételezni s ez a kúnok, besenyők országa irányában csakis a mai Erdélynek Kolozsvár-tól Brassó felé terjedő része lehetett. A vízfakasztás csodájára is a Kolozsvártól keletre eső fátlan, vízeten Mezőségen volt szükség. Szent-László pénzeiről pedig a leg-

¹² Endlicher: Monumenta Arpadiana 239. Podhráczy: Szent-László históriája 79—81.

régibb szerző, Laskai Osvát, világosan mondja, hogy azok látták, a kik Erdély útjain jártak.

Tizenöt évig folyt már az apró portyázás, folyt a küzdelem Erdély birtokáért, míg végre döntő csatára került a dolog. Salamon féktelen nagyravágyásában 1085-ben a kúnokhoz futott s odaigérte Kutesk (Kötecsk?) kún fejedelemnek Erdélyt (a leányát pedig nőül veszi), ha őt a magyar királyi trónra segíti.¹³

A döntő csata, bár részben Erdély birtokáért volt, nem Erdélyben ment végbe. Vagy mivel Erdély gyepűit jól őrizték, vagy mivel Salamon és Kutesk észrevéltlenül akartak Magyarországra törni, a vereczkei szoroson jöttek be, ámde Szent-László eléjük ment és megint fényes diadalt aratott felettük.

Már most Erdély végleg a magyar nemzeté lett. Szent-László nem féltette többé nemzetének fiait és leányait a kúnok rajtaütésétől, hanem birtokába vette a Maros és Kisküküllő völgyeit és betelepítette azokat. Ekkor adta oda a Maros és Kis-Küküllő erdős völgyeit a magyar nemzet székely foglalkozást űző részének s így nevezhető a keleti székelység honalapítójának.

Természetes, hogy e nagy területet a kúnok becsapásai ellen megerősítette. Áthelyezte tehát az ország gyepűit az új ültetés széleire. Hunyad várától Szász-Sebesig s innen Balázsfalva és Küküllővár irányában mindenütt gyepüket rakatott, négy új (Torda, Küküllő, Fehér, Hunyad) vármegyét alakított s ezeket a két régivel (Kolozs és Doboka) együtt külön hadvezér, az erdélyi vajda kormányzására bízta. Végül az erdélyi püspökséget Kolozsvárról Gyulafehérvárra helyezte át, mert itt a hegyen épült vár a székesegyháznak a lovas kúnok ellen nagyobb biztonságot nyújtott s maga a püspök is közelebb volt híveinek azon részéhez, a kiket leginkább támogatni, bátorítani kellett.

Hogy a Maros és Kis-Küküllő völgyeit az Olt vízvidékétől elválasztó hegyeken valaha országvédő kerítések, gyepűk voltak, arra két, határozott adatunk van. Az egyik az, hogy Gyulafehérvárral szemben a Maros balpartján a mai Strázsa falut a XIII—XIV. századokban Öregyháznak hívták.¹⁴ Világos tehát, hogy itt hajdanában határőrök laktak, ép úgy, mint pl. a vasmegyei Felső-Őrön, vagy a többi Őr nevű falvakban, Somogy, Zemplén, Szabolcs,

¹³ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 194.

¹⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 126. és II. 324.

Szolnok és Kolozsmegyékben. — A másik adat az, hogy Krakó, Magyar-Igen és a Szászvárostól keletre eső Romosz (Rams) lakosait csak 1206-ban mentik fel a véghelyeken való örködésnek és az ellenség kémeelésének kötelezettsége alól.¹⁵ Kétségtelen ebből, hogy mikor e községek szász lakosai betelepültek, (igaz, hogy ők voltak Erdélyben az elsők), akkor még a Maros balpartján, fölük nem messze őrhelyek voltak, mert lehetetlen, hogy ha akkor is Verestoronynál lett volna az ország határa, őket oda oly távolra menni kényszerítsék. Az pedig, hogy Szent-László helyezte át az erdélyi püspökséget Gyulafehérvárra, bizonyos azon életraból, melyet Laskai Osvát ferenczrendű szerzetős, 1498 előtt még látott és olvasott. Ő ugyanis mind 48-ik, mind 50-ik számú beszédében nyilván mondja, hogy Szent-László 2 püspöki egyházat (duo monasteria episcopalia construxit) építtetett: a váradit és a gyulafehérvárit. Második beszédében még azt is hozzáteszi, hogy a fehérvári székesegyház Erdélyben van.¹⁶

Kolozsvárt, a régi székhelyet, Szent-László azzal kárpótolta, hogy mellette megalapította a kolosmonostori apátságot a benedekrendű szerzetesek számára.¹⁷

Természetesen a kúnok nem nagyon örültek annak, hogy a magyarok oly nagy lépést tettek előre Erdély megszerzésére a Maros és Kisküküllő völgyeinek benépesítésével. Hat év múlva még egyszer megkísérelték, hogy azt megakadályozzák. 1091-ben, midőn megtudták, hogy Szent-László Horvátországban hadakozik, először is Erdély megült részeit rohanták meg és rabolták el.¹⁸ Innen mentek aztán a Berettyó völgyén keresztül Bihar vára felé. De a kincs, a vagyon újra elvakította őket, sokáig időztek hazánkban s mielőtt kivonulhattak volna, Szent-László visszatért. A Temes folyónál talált rá a kúnokra és itt, a következő évben pedig az Al-Duna mellett, annyira összetörte őket, hogy többé a harcot Erdély birtokáért a magyarokkal föl nem vehették.

Ekként nem csupán meghódította, hanem biztosította is Szent-

¹⁵ A Teleki család oklevéltára I. 1—2. Urkundenbuch I. 9.

¹⁶ Albanum Gyele in Transilvania. Sermones de Sanctis Biga Salutis intitulati 1499. Sermo XLVIII. et L.

¹⁷ János apát 1341-iki jelentése szerint Kolozsmonostor alapítója Szent-László vala. (Urkundenbuch I. 521. l. Az a IV. Bélának tulajdonított levél, a mely ez egyház alapítójául I. Bélát írja, hamisítvány. Nincs is meg a kolosmonostori konvent levéltárában, pedig azt érdekelte volna.

¹⁸ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 196.

László Erdély javarészét a magyar nemzet számára. A művelődés, az eddig lakatlan földek megülése, legettetése, feltörése gyorsan haladt. Szent-László és Kálmán királyok idejében e telepítés csupán magyarokból történt. Hogy Gyulafehérvártól Régenig, hogy Balázsfalvától kezdve a Kis-Küküllő völgyén Parajdig nincsen egyetlenegy szláv vagy német eredetű helynév sem, örök bizonyossága annak, hogy a magyar itt lakatlan területet szállott meg és ő hódította azt meg először az állandó művelésnek. Mikor pedig királyaink egyrészt a keletről jövő oroszoknak, másrészt az északnyugat felől tóduló németeknek is helyet adtak, a gyepüket újra meg újra át kellett helyezni úgy, hogy 1200 táján már csak a Barcaság és Háromszék volt a gyepükön túl (Gyepűelve, Gyepel-vidék) 1212-ben pedig a magyar király hatalma elért a Királykőig.

Ebben a rettentő nagy munkában az oroszánrész Szent-László érdeme, mert ő ontotta véré a kúnokkal való harcban. Ő éhezett, szomjazott, míg Erdély közepét jól kiismerte, míg nemcsak megtudta, hanem keresztül is vitte, hogy a kié a Maros völgye, az Erdély ura. Méltán kiérdemelte tehát, hogy az ő emlékét, nevét hirdessék az erdélyi Szent-László falvak, hirdessék Szent-László pénzei, hirdessék a legjobb vízforrások, s a mi legfőbb, Erdély lakosai.

(Nagyvárad.)

Karácsonyi János.

A Bécsi Képes Krónika.

A marosvásárhelyi kollégiumnak, akkor még csak scholának tanára és második igazgatója Baranyai Decsi János a legelső, ki az ő Kolozsvárt 1593-ban Heltai Gáspár nyomdájában megjelent „Syn-
tagma institutionum iuris imperialis ac ungarici“ című jogi művének előszavában egy Marcus nevű történetíróról megemlékezik és azt mondja róla, hogy ha ez a nem is nagy műveltségű ember a mi őseink eredetének és tetteinek történetét meg nem írja, annyira nem tudnánk semmit sem ezekről, hogy saját hazánkban is jött-menteknek képzelhetnők magunkat.¹ Ez az egyetlen rövid kis mondat foglalja magában a Bécsi Képes Krónika írójának első említését s egyúttal Baranyainak e kijelentésében tett elnevezése után kapta krónikánk ismeretlen szerzője jogosan vagy joggatlanul a Marcus nevet. Hogy Decsi miért nevezte Marcusnak és hogy honnan vette az elnevezést, azt nem említi meg. De valószínűleg a Képes Krónika Márk barátját kellett, hogy értse alatta, mert semmi más krónikánkhoz nem fűzhetjük e nevet és kezdettől fogva e krónika képzetével kapcsolódott össze.

Utána a medgyesi származású Toppeltinus említi e nevet „Origines et occasus Transilvanorum“ cz. Leydenben 1667-ben megjelent művében² avval kapcsolatban, hogy ez a Marcus írt a magyarok eredetéről. Toppeltinusnak szigorú bírálója, Godofredus Schwarz kissé későn, Toppeltinus első kiadása után csak kilenczvenkilenc év múlva megjelent, de bizonyára az 1762-iki második kiadásra írt czáfólo művében³ gúnyosan veti szemére, hogy Marcusról is bizonyosan csak Baranyai kijelentéséből tudja, hogy megírta a magyarok történetét.

¹ Pag. 13: Si unus quidem scriptor barbarus, nomine Marcus, maiorum nostrorum originem ac res gestas in adversaria non retulisset: peregrini certe ac hospites in ipso natali solo esse cogemur. Ex eo enim Thurocius materiam scribendi sumpsit omnem, sed ita horrido, barbaro et poetico sermonis genere usus, ut tenebras potius, quam patriae gloriam suo studio conciliare voluisse videatur.

² Pag. 34: Huc Thurocius, huc Bonfinius et prior utriusque Marcus hungarorum originem referunt.

³ Originum et occasum Transilvaniae auctore Sam. Toppeltino recensio critica (Rintelli, 1766.) pag. 19: Marcum, chronici Hungarorum ante Thurocium et Bonfinium, scriptorem unde didicit, nisi ex Johannis Decii Baronii Syntagmate Inst. iuris imperialis ac ungarici haud divinaverim. (Pag. 34.)

Horvát István történetírónk is Marcusnak nevezi írókat azokban a pár sorból álló jegyzeteiben, melyeket a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi osztálya 1855 február 5-iki ülésén az elhunytak hagyatékából Érdy János olvasott fel.⁴ Horvát itt arra utal, hogy Waddingusnak, Decsi kortársának *Annales Minorum* cz. művében⁵ az 1342. évnél, mint Kézaiból vett adat meg van említve, hogy Erzsébet lengyel királyné, Kázmér özvegye, mily jótékony és kivált a minortákkal szemben mily bőkezű volt. Horvát észreveszi a tévedést és megjegyzi, hogy ez adatot Wadding nem, a mint ő hitte, Kézaitól, hanem a Bécsi Képes Krónikából kölcsönözte. Azonban Horvát is tévedett Waddinggal együtt, mert az említett Erzsébet királynéről szóló adat valószínűleg nem a Bécsi Képes Krónikából, hanem a vele rokonságban levő Sambucus-codexből való, mely tévesen, tényleg mint Kézai-krónika van címezve és a mely Italiából került a pistojai apáttól való vásárlás útján a Sambucus és onnan a bécsi császári könyvtár birtokába.⁶

Egész irodalmunkban csak Lányinál⁷ és Cherriernél⁸ találjuk a Bécsi Képes Krónika íróját más néven említve. Az első Thurnnak nevezi, a második Maurusnak vagy Marcusnak. Azonban mindkettő csak mellékesen foglalkozik vele s valószínű, hogy felületes elnézés lehetett az elíró elnevezés oka. Azt sem tudjuk, hogy Baranyai és utána a többiek honnan vették a Marcus nevet, de Toldy Ferencz, a krónikának első tanulmányozója, ismertetője és kiadója is, bár irodalomtörténetében⁹ még Károly király névtelen krónikásának nevezi,

⁴ Akadémiai Értesítő 1855. évf. 77. l.

⁵ Wadding: *Annales Minorum, seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*. Ed. II. (Romae, 1733.) II. 259.

⁶ Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája* (Budapest, 1906.) 165. l. és Ugyanő: *A Budai Krónika, Századok*, 1902. évf. 616. l.

⁷ Lányi Károly: *Magyar catholicus clerus érdemeinek történet-igazolta emléke* (Pozsony, 1848.) I. 76. így ír: „Megemlítendő Thurr chronicon II. Istvántól Lajosig, a Kéza-félének folytatása, mely Thuróczinak I. és II. részét teszi. E munka 1358-ban iratott, szépen aranyozva és festve (a bécsi codexek 456-ika) kezdete így: Anno Domini . . .“ Hogy Lányi honnan vette a Thurr elnevezést, nem lehet tudni. Lehet ez a Thuróczi nevének rossz rövidítése, mely esetben a kölcsönzött krónikát egyenesen Thuróczi krónikájának nevezte el. Annyival könnyebben megtörténhetett ez, mert az Akadémia könyvtárában 12 sz. a. tényleg van egy codex a krónikának, mely Thuróczi-krónika hibás elnevezéssel szerepel.

⁸ Cherrierus Miklós: *Historia Hungarica Ecclesiastica*: „iuxta nonnullos Maurum vel Marcum, ordinis S. Francisci.“

⁹ A magyar nemzeti irodalom története (Pest, 1862.) I. 159. l.

a Bécsi Képes Krónika kiadásában már szintén átvette és ma is Márk barát krónikájának nevezik ezt a codexet.

A mi magát a krónikát illeti, azért nevezik Bécsi Krónikának, mert codexe a bécsi császári udvari könyvtárban van 405 szám alatt elhelyezve: Hártypapírra írott szövegét 147 szép kidolgozású, a szövegre vonatkozó miniatúr kép díszíti és már külső kiállításánál fogva is egyike legszebb középkori kéziratainknak. Újabbkori színes másolatát a Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzik. Megvan még egyszerű szövegmásolatban a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban is: fol. 1030 sz. a. De ez csak igen kis részét, a 103 fejezetből tizenkettőt s a tizenharmadiknak két első, „Fuerat autem“ szavát foglalja magában, tehát nagy mértékben csonka.

Legelőször 1867-ben, Toldy Ferencz adta ki „*Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis, ad annum MCCCXXX producta*“ czímen; és pedig tíz lapját (1, 5, 23, 26, 37, 41, 69, 105, 113, 128) teljesen hű, színes másolatban s az egészet (I—CXVIII. l.) szövegkiadásban, a rokon codexekkel összehasonlítva (CXIX—CXXV. l.). Toldy e kiadáshoz értékes bevezető tanulmányt írt és Szabó Károly elkészítette gondos magyar fordítását (I—CXII. l.). Második és utolsó kiadása Mátyás Flórián *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* cz. kútforrás-gyűjteményében (II. 101—245. l.) 1883-ban jelent meg. Ez utóbbi kiadás a Toldy-félenél pontosabb, teljesen az eredeti codex szövege után készült és kiküszöböli az elsőbe becsúszott olvasási hibákat.

Maga a krónika tudvalevőleg nem eredetijében maradt fenn, mert a bécsi kézirat csak másolat, vagy jobban mondva az eredetinek díszes kiadása. E megállapításnak nyomós és döntő bizonyítéka az, hogy szövege a 103-ik fejezetben, Károly Róbert Bazarád elleni hadjáratának elbeszélésénél, az egyik mondat és a lap legutolsó sora közepén quatenus szóval megszakad s az üresen maradt félsorra következő lap sincsen beírva. A másoló végére ért az előtte levő szövegnek és nem volt mivel befejeznie sem a sort, sem a mondatot. A codex rokonai között olyanok is vannak, melyek szintén ily csonkán, a quatenus szóval végződnek. Ezek azonban, a mint azt több körülményből következtetni lehet, nem annak másolatai, hanem csak hasonlóan a bécsi codexhez, szintén valamely valószínűen közös eredetű írtak le. Mindezek alapján, a bécsi codex másolóját, illetőleg készítőjét, valamely megrendelésre dolgozó írnok személyében kell keresnünk, ki az elébe adott szöveget minél szebben és csinosabban leírta és esetleg ugyanő képekkel is ellátta.

E scriptornak kilétére semmi adatunk sincs. Ez nem a Baranyai Márk barátja, mert ő, a codexet eredetinek hitte és így tulajdonképpen a szerzőt nevezte e néven. A krónika egyik fejezetét bekezdő S betűjét a miniator vörös taláros, könyv előtt ülő papi alak képével díszítette. Ez a kép azonban ábrázolhatja az író, a másolót, vagy magát a miniatúr festőt. Az írónak ábrázolása azért nem valószínű, mert a codex maga is másolat, sőt valószínű, hogy nem is első másolat, de a mű tartalmából inkább ferenczrendi szerzetesnek kell föltételeznünk a szerzőt. A képen ábrázolt ruha azonban sem szabása, sem színezése miatt nem felel meg a ferenczrendiek azon korbéli viseletének és inkább valami főpapot, püspököt ábrázol. Ez a gyanítás tehát el-esik s így közelebb vagyunk ahhoz a valószínűséghez, hogy a kép az ismeretlen másolót akarja ábrázolni, de még ennél is valószínűbb, hogy maga a miniator-művész örökítette meg magát ebben a kezdőbetűben, mint erre számos példa van a képzőművészetek történetében. Itt ismét az öltözet támaszt kétséget, a codex miniatúra nem viselhetett főpapi méltóságot, de vajjon nem akarta a miniatúra magát a codex készítőjét ábrázolni?

Ez a kép tehát, még ha más adattal bővülne is, akkor sem szolgálhat valamely biztosabb támpontul annak a kérdésnek megfejtéséhez, hogy ki volt a codex scriptora és miniatúra. Állására nézve is csak annyit lehet megállapítani, hogy miután a középkorban szerzetesek foglalkoznak könyvek másolásával és miniatúrával, e codexet is valamely kolostorban készítették.

Arra nézve sincsen adatunk, hogy hol, kinek számára, mi célból történt a codex elkészítése. Magából az írás modorából és a krónika kezdő soraiból, annyit bizonyosan meg lehet állapítani, hogy a XIV. század második felében, vagy a XV. század közepén innen kellett megírnia.

A krónika első mondatában ugyanis megkezdése évül az 1358 ik esztendő említettik; lemásolása tehát ez éven túl kellett, hogy történjék. Viszont a M. Tud. Akadémia könyvtárában (Lat. Cod. 4-r. 12. sz. a.) hibásan Thuróczi-krónika néven őrzött s a Bécsi Képes Krónika szövegével egészen a *quatenus* szóval való megszakadásig egyező Teleki-codex colophonjában, a másolás befejezése évül 1462 van említve.¹⁰ Ugyanitt van írva az is, hogy a codexet egy „Cronica

¹⁰ Sub Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Secundo de cronica dezpoti descripta, quam Illustrissimus princeps rex Franciae eidem domino dezpoto in praeclarum munus pretulerat.

dezpoti“-ról másolták, mely a francia fejedelem ajándékából került volt a despota birtokába. Az 1462-ik esztendő azért fontos, mert nagyon valószínű, hogy a szerb despota krónikája, melyet ebben az évben másoltak le a Teleki-codexbe, egy a Bécsi Képes Krónikával. Ez esetben pedig keletkezését mindenesetre a róla 1462-ben másolt Teleki-codexénél előbbre kell helyeznünk.

Az a kérdés most már, hogy került a bécsi codex előbb a francia király és azután, mint ennek ajándéka, a szerb despota, tőle pedig a bécsi császári könyvtár birtokába? Mindezen kérdésekre, rendelkezésünkre álló adatokkal nem felelhetünk, hanem csak a lehetőség megmagyarázására kell szorítkoznunk. Nem lehetetlen az, hogy az egész középkoron keresztül, Magyarországgal kivált kulturális tekintetben, az Anjouk idejében uralkodóházaink rokoni összeköttetése által, gyakori érintkezésben levő Franciaország valamelyik fejedelme, esetleg valamely Franciaországból beszármazott szerzetes-kolostor útján, birtokába jutott a Bécsi Képes Krónika codexének. — Szerbiának pedig II. Balduin latin császár leánya Courtanay Ilona¹¹ személyében egyenesen a francia királyi családdal rokon uralkodója is volt. A török háborúk idejében szintén gyakran jutott Franciaországgal érintkezésbe. Ily úton kerülhetett a krónika codexe a francia királytól valamelyik szerb despota birtokába. További vándorlására abból következtethetünk, hogy Brankovics György szerb despota kincsei 1439-ben Magyarországra s innen Bécsbe kerültek.¹² Mi sem valószínűbb, mint hogy e kincsek között volt a díszes codex is, melyről aztán a Teleki-codex másolata történt 1462-ben. E szerint a codex keletkezése idejét még szűkebb határok, az eredetinek 1358-ra megjelölt szerkesztése és magának a codexnek Szerbiából való vissza-kerülése éve, 1439 közé szoríthatjuk össze.

Toldy már irodalomtörténetében¹³ és később a Bécsi Képes Krónika 1867-iki kiadásához írt előszavában¹⁴ egyenesen oda nyilatkozik, hogy a codexet Nagy Lajos rendeletére készítették és ő leányának Máriának (hibásan Katalin helyett) V. Károly francia király fiával Valois Lajossal történt eljegyzése alkalmával küldötte azt jegyajándékkul leendő vőtársának. Így került volna a codex Franciaországba. Ez nem is valószínűtlen. A mi a kézirat további vándorlását illeti,

¹¹ Ez 1277—1314 közt uralkodott. Wertner Mór: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története (Temesvár, 1891.) 52—55. l.

¹² Engel: Geschichte von Serbien 247. l.

¹³ ld. m. l. 159. l. ¹⁴ Marci chronica, Praefatio 7. l.

Toldy úgy képzei, hogy azt VII. Károly ajándékozta Brankovics György despotának. Toldynak feltevései közül egy mindenestre bizonyítható. Az t. i. hogy a codex tényleg Nagy Lajos korában készült. Bizonyítják ezt a miniaturai. Ott van mindjárt a címlap, mely a liliosomos koronájú és ugyanilyen aranydíszes palástú Nagy Lajos királyt ábrázolja, a mint lovagjaitól — és pedig egyik oldalon idegen (nem éppen francia) öltözetű főuraktól van körülveve. A széldíszek között ott van a négyszer osztott pajzs, vörös mezővel, egyik negyedében kék mezőben arany liliumokkal. Ugyanazon a lapon van a patkótartó strucz és a strucztoallas sisak, melyből ugyanezen madárnak nyaka nyúlik ki: mind Anjou-jelvények.

De máshelyeken is feltalálható az Anjou-czímer, hol nem volna különben helye alkalmazásának. Így a Hunor és Magor vadászatát ábrázoló miniatur A betűjének felső díszében (5. l.). A zászlók vágásai is Nagy Lajosnak 1369-iki, Kassának adott armalisa szerint „quatuor lineas ruffas et totidem albas“ — vörössel és fehérrel hétszer vágottak, mint pl. a mogyoródi csatát ábrázoló képen.¹⁵ Mindezek az adatok eléggé kétségtelenné teszik, hogy a codex Nagy Lajos korában miniáltatott és minthogy ez csak a megírás után következik, másoltatott is. Ha ezt elfogadjuk és ha a másik Toldy-féle föltevessel is egyetértünk, hogy Lajos a codexet Katalin leánya eljegyzése alkalmával küldte ajándékba a francia királynak, akkor a másolás idejét, a megírás — 1358 — és 1374 közé kell tennünk, a mikor az eljegyzési szerződést kötötték. Egy kissé túlrövid időköz, hogy ezalatt a codex is, annak eredetije is létrejöhessen, de királyi parancsra, megtörténhetett. Azt azonban mégis különösnek kell tartanunk, hogy a magyar király, ha már könyvet küld ajándékba a francia királynak, miért nem végezteti azt be egészen és miért egy ilyen csonkán maradt művel kedveskedik . . .

Vagy pedig akkor a bécsi codexet nem tarthatjuk az eredeti díszműnek, hanem csak hű másolatnak.

Lássuk már most a scriptor után mit tudunk magáról az íróról s a másolatról elmondottak után világítsunk rá magára a műre is. A Bécsi Képes Krónika szerzőjének nevét Baranyai Decsi János után Marcusnak, Márk barátnak kell elfogadnunk, bár ő arra nézve, hogy honnan vette elnevezését, semmi felvilágosítást sem ad. Feltételezzük, hogy a különben történelemmel is foglalkozott komoly tudós, nem alaptalanul használta ezt a nevet. Úgy látszik, hogy korában, a XVI.

¹⁵ Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve (Budapest, 1897.) 384. l.

század végén, ez a körülmény annyira köztudomású volt, hogy nem is találta szükségesnek állítását megokolni. Külömben is a név, miután kapcsán bővebb tudásra szert nem tehetünk, mellékessé válik s miután a köztudatba is így ment át, nincs miért azzal hosszasan foglalkoznunk.

Egyébiránt a krónikánkkal foglalkozó külföldi írók, itt is, mint annyi sokszor, megkoczkáztatnak elhamarkodott és sokszor tendenciózus állításokat. Ilyen a Lorenzé, ki Mügeln Henrik XVI. századbeli német költőben, egy a Bécsi Képes Krónikával azonos tartalmú, de német nyelvű történeti mű szerzőjében keresi krónikánk íróját. Szerinte, ha ez nem is föltétlen bizonyos, de minthogy Mügeln pár év múlva már annak fordításával foglalkozik, „ist jedenfalls unter seinen Augen das Werk entstanden“ . . .¹⁶ Ugyanígy gondolkozik Heim német író is; szerinte krónikánk szövege annyira egyezik Mügeln művével, hogy mindenesetre abból készült, sőt sok minden érv szól amellett, hogy azt éppen Mügeln készítette.¹⁷ Ez a két állítás azonban annyiban sem állhatja meg helyét, mert Mügeln művét nem is a Bécsi Krónika, hanem a Budai Krónika családjához tartozó egyik szerkesztés nyomán írta és valószínűleg előbb elkészült vele, mint a Bécsi Képes Krónikát megkezdték, tehát meglehetősen nem is ismerte, nemhogy használta, vagy épen írta volna azt.¹⁸ Külömben ez állításokat már a német tudósok egyike Zeisberg is megczáfolni igyekezett, mert szerinte a szövegek összehasonlítása után lehetetlen Mügelnt állítani a Bécsi Képes Krónika szerzőjének. Legfeljebb csak fordította, de még ennél is valószínűbb, hogy egész rokonságuk csak forrásaik közösségén alapúl.¹⁹

Eltekintünk tehát Lorenz és Heim gyanításaitól és megmaradunk a Baranyai Márk barátja mellett. Azt is bizonyosra vehetjük, hogy papi ember volt és pedig, mint műve bécsi másolatának készítője, szerzetes. Itt előre kell bocsátanunk azt a körülményt is, hogy a Bécsi Képes Krónika ismeretlen eredetije nem volt önálló és független történeti mű, hanem mint legelső sorai is bizonyítják „collecta ex diversis cronicis veteribus“, vagyis több krónikának összeolvasztásából

¹⁶ Deutschlands Geschichtsquellen (Berlin, 1876.) I. 385.

¹⁷ Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur, XVI. 243.

¹⁸ Domanovszky Sándor: Mügeln Henrik német nyelvű krónikája. Századok 1907. 35. I.

¹⁹ Zur Kritik der Annalen von Altaich, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien (Wien, 1875.) 503. I.

keletkezett. Ennek Márk barát által megírt önálló részei csak a bevezetés és első fejezeteiben a hun-magyar eredet mondájának bibliai alapon való változata, továbbá esetleg a XIV. századnak 1330-tól kezdődő története és a szintén ismeretlen befejezés lehetnek, mely utóbbiakról azonban, minthogy a codex csonkán tartotta fenn az eredetét, ez meg nem állapítható.

Itt tehát inkább csak szerkesztésről lehet szó egy olyan krónika és annak forrásaiul szolgáló régebbi krónikák alapján, mely többszörös feldolgozásban részesült és ennek folytán egész krónika-családnak lett az ősvé. Hogy ezúttal csak a legismertebbeket említsük, a Budai és Dubniczi Krónika, mint a mi krónikáknak testvérei tartoznak e családhoz és mindezeknek atyja és közös forrása volt az a Marczali által²⁰ feltételezett Minorita krónika, mely 1330-ig, vagy mások szerint 1342-ig terjedhetett.

És épen azért, mert Márk barát 1330-ig, vagyis műve főnmaradt csonka másolatának végéig, tulajdonképpen csak egy más krónikát vett át, nem állhatnak meg Békesinek reá vonatkozó következtetései sem.²¹ Szerinte Márk barát ferencendi szerzetes volt, „ki Budán, az evang. sz. Jánosról nevezett zárdában élt.“ Mindezt pedig onnan gyanítja, hogy a Bécsi Képes Krónikának a budai eseményekről igen részletes tudomása van, hogy a minoritákról és különösen az ő budai Szt.-János kolostorukról, a hol teheti, mindenütt megemlékezik stb. Szóval felsorolja mindazon érveket, miket Marczali a budai Minorita krónika, tehát a Budai, Dubniczi és más krónikákon kívül, a Bécsi Képes Krónika közös őségének szerzőjéről felhozott. Azon érvelésével pedig, hogy „Nem mulasztja el — t. i. a Bécsi Képes Krónika — megemlíteni, mit Kézainál hiába keresünk, hogy IV. Béla tetemeit Fülöp esztergomi érsek „contra iura“ vitette át a szt. Ferenczrendiek esztergomi templomából“ . . . mit szintén Márk barát minorita voltának bizonyítására hoz fel, csak azt igazolja, hogy a krónika főforrásának még mindig Kézait hiszi. Pedig, hogy ez már régóta megdőntött és csak a német és osztrák írók által czélzatosan fentartott álláspont, azt már Szabó Károly,²² Toldy Ferencz,²³ Kerékgyártó,²⁴ Marczali²⁵

²⁰ A magyar történet kútfői az Árpádok korában (Budapest, 1880.) 49. l.

²¹ Békesi Emil: Magyar írók az Anjouk és utódaik korában; Katholikus Szemle XIII. 582—83. l.

²² Kézai Simon mester magyar krónikája (Pest, 1862.) VI. és 59. l. jegyzete.

²³ Marci Chronica Praefatio 4. 7. l. U. ö. Nemzeti történetünk kezdetei. Összegyűjtött munkái (Budapest, 1873.) VII. 237 és Chronicon Posoniense V. XII.

²⁴ Mívelődéstörténet II. 21.

²⁵ Id. m. 41 s. köv. l.

és legutóbb legalaposabban Domanovszky²⁶ is megokolta és bebizonyította.

Mint ahogy tehát Márk krónikája tulajdonképen csak egyes régebbi krónikák összefűzéséből keletkezett és eredeti részeiül az említettek kivül csak egyes betoldásai — a mint legelső mondatában kifejzi, a régi krónikák „veritates ascribendo et falsitatem omnino refutando“ vehetők, szerzőjére magának a műnek szövegéből sem lehet következtetni. Hitelessége, igazságszeretete teljesen forrásainak megbízhatósága és igazmondása; és bár a genesist tárgyaló bevezető fejezetei a közös forrást használó rokonaitól eltérők, ezekről és egyes alkotórészeinek jellegzetességeiről, önálló betoldásairól, csak az összes rokon szövegek összevetése után, magának a krónikának tárgyalásánál lehet szólni.

Áttérve ezek után a krónika szerkesztése korának kérdésére, erre nézve az egyik általánosan elfogadott adatot maga az író szolgáltatja említett bevezető soraiban, melyek Szabó Károly magyar fordításában így szólnak: „Urunk születésének ezerháromszázötvennyolczadik esztendejében, ugyancsak Urunk mennybe menetele után való héten kedden, kezdetett ez a krónika a magyarok régi és legújabb tetteikről“ . . . E szerint, hogy a krónikát 1358 május 11-én kezdték írni, e tételt valóságnak kell elfogadnunk; bevégzésére nézve azonban már semmi adatunk sincsen. Csak annyit mondhatunk valószínűnek, hogy azt, ha hosszabb megszakítás nélkül dolgoztak rajta, másfél-két esztendő alatt, tehát legfeljebb 1360-ban, könnyen befejezhatték.

Nem tudjuk azt sem, hogy hol írták a krónikát, mint a hogy a szerző kilétére is csak általános következtetéssel mondtuk rá, hogy papi ember volt. Ebben az esetben, ha még azt is feltételezzük, hogy nem világi pap volt, hanem szerzetes, akkor a krónika iratási helye is valamely kolostor, talán épen a budai minorita zárda lehetett, a hol a forrásul szolgáló krónika is legkönnyebben kéz alatt volt. Ennél messzebb menő gyanításokba a krónikának sem írójára, sem iratása helyére nézve nem mehetünk. A Toldy-féle említett állítást, hogy a Bécsi Képes Krónikát Nagy Lajos iratta, itt a codex eredetijéről való tárgyalásunkban nem alkalmazhatjuk.

Valamely középkori műnek olvasottságára, közkedveltségére és elterjedésére leginkább az esetleg fennmaradt másolatairól, feldolgozásairól lehet következtetni. Ha az, az említett követelményeknek meg-

²⁶ Kézairól szóló id. művében.

felelt, minél nagyobb számban kellett, hogy másolt példányaiban elterjedjen. Baranyai Decsi János a Thuróczi-krónikát, sőt Bonfinius művét is a Bécsi Képes Krónika feldolgozásának képzelte.

Azonban e kérdésnél is sok zavart okozott az a körülmény, hogy éppen az Anjouk korában több rokon krónika készült. Ezek ugyan inkább egymástól kevésbé különböző, elveszett krónikák maradványai, de azért mégis oly különbözőségek és eltérések vannak, hogy más-más családokhoz kell őket soroznunk. Több olyan codexünk van, melyek éppen úgy, mint a Bécsi Képes Krónika, csonkán maradtak fenn; sőt közösségük a megegyező szövegen kívül annyira megy, hogy szövegük ugyanazon helyen, a quatenus szónál szakad meg. Valószínű, hogy e codexek nem azért vannak a Bécsi Képes Krónika szövegével egy és ugyanazon helyen megszakadva, mert annak volnának a másolatai, hanem azért nincsenek befejezve, mert Márk barát eredeti műve is meg volt csonkulva e helyen és a bécsi codexszel együtt azt másolván, azért maradt mindenkinek ugyanazon helyen befejezetlen a szövege.

Az így történt másolatok között legérdekesebb az akadémiai könyvtárban levő 12. sz. már említett Teleki-kodex, melynek colophonja a quatenus szónál megszakadt szövege utáni három első mondatában így szól: „Ista cronica est incepta per me Thomam clericum de n. Et finita est per me Anthonium de Endreffalva natus pauliffecz (?) Scripsimusque domino Benedicto plebano de Zowath natione de Sentpetherwasara“ (Ezután következik az a két mondat, melyből főntebb egyenesen a Bécsi Képes Krónika codexének készítése idejére következtettünk). Ez az utóirat tehát arról világosít fel, hogy n. Tamás pap kezdte meg a másolást és Endreffalvi Antal fejezte be Szentpétervásári Benedek szováti plébánus számára.²⁷ Toldy szerint²⁸ e codex 1825-ben még az enyedi kollégium könyvtárában volt és onnan került az Akadémia birtokába.

Ugyancsak az akadémiai könyvtárban Lat. Cod. 4-r. 1. sz. a. van elhelyezve egy a Bécsi Képes Krónikával szintén ugyanazon családbeli kézirat, az u. n. Bélydy-codex másolata. Eredetije az egri érseki könyvtár tulajdona és három pergament-levél (21—22. és 42-ik) kivételével ez is, éppen úgy, mint a Teleki-codex, papírra van írva. Ahhoz hasonlít abban is, hogy eredetileg initialékat akartak szövegébe készíteni s azok helyeit üresen hagyták, de a miniator csak a munka

²⁷ Magyar Könyvszemle 1879. évf. 52. l.

²⁸ Magyar Nemzeti Irodalomtörténet III. kiadás II. k. 101. l.

elejével készült el, hol a kezdőbetük már be vannak helyezve. E codex azonban, mely Toldy Ferencztől került a könyvtárba, több helyt meg is van csonkulva. Így hiányzik mindjárt az elején a Bécsi Képes Krónikának megfelelő bevezetésféle és az I. fejezetnek körülbelül fele, úgy, hogy a szöveg itt csak „a quo nominati sunt Traces” szavakkal kezdődik. Elveszett a 23-ik levél, mely a Bécsi Képes Krónika XLVI. fejezetének harmadik mondatában levő „... paupertatis inopiam, transierunt in Poloniam” .. szavaktól, a következő fejezet „... et universum regnum eis, sicut” ... szavakig terjedő részt foglalta magában. Hiányzik az 58-ik levél is, melylyel megszakadt a Bécsi Képes Krónika XC. fejezetének „... Moravam ex parte Bohemie” ... szavaitól a XCIV. fejezet harmadik mondatának „... celeriter cucurrerunt” .. két utolsó szaváig terjedő része. A codex utolsó levelei is elkallódtak, mert a XII. fejezet végétől számított negyedik mondata „... extinxit semen proprium, suam gentem” ... szavaival végződik. A kézirat egykorú lehet a hozzátoldott s az 1458—96-ik évekre szóló naptárral, tehát körülbelől száz évvel ifjabb a Márk művénel.

Ugyancsak az Akadémia könyvtárában található még egy codex-másolat: Lat. Cod. 4-r. 8. sz. a. Ennek eredetije a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban van, fol. 1029 sz. a. s a cím szerint Csepreghi Ferencz birtokában volt, 1431-ben kezdett hártycodexről írták le, tehát szintén másolat. E kézirat szerencsésebb körülmények között volt az előbbinél, teljesen épen maradt fenn és szövege egészen a Bécsi Képes Krónika quatenus szaváig terjed, bár közben egy leiratlanul felejtett lap miatt a LXXIV. fejezet nyolczadik szavától, a mondat „... et latrones persecutus est” ... passusától, a LXXVIII. fejezetet végző ötödik „Transactis itaque novem annis” .. kezdetű mondatig, ebből is kimaradt egy szövegrész.

A most felsorolt Teleki-, Bélydy- és Csepreghi-codexhez újra megemlítjük krónikánknak a Nemzeti Múzeumban levő színes, múlt századbeli másolatát és a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárbeli fol. 1030 sz. a. másolatot, mely viszont a miatt nem mehet számításba, mert csak XII fejezetre terjed. Ezzel befejeztük azt a sort, mely a krónikánknak már megcsonkult eredetije után készült, tehát vele közvetlen rokonságban levő codexeinkből áll. A teljesen ép, még meg nem csonkult krónikánknak lehetett mása az az 1467-ben írt kézirat, mely Toldy szerint²⁹ a bécsi jezsuiták könyvtárából veszett el. Ennek szerencsére fenmaradt egy XVIII. századbeli leírása az

²⁹ Marci chronica, Praefatio 8. l.

ú. n. Kaprinay-codex, mely a budapesti Egyetemi Könyvtárban „Steph. Kapr. Collectaneorum Manuscripta in 4-to 13. Tom. VII.“ alatt található. E codex nemcsak a Bécsi Képes Krónika utolsó fejezetét folytatja az ominosus quatenus szón túl a végéig, hanem utána „De obitu Regis Karoli et coronacione Ducis Ludovici filii eiusdem“ című még egy fejezettel végződik.

Térjünk most át azokra a kéziratokra, melyek kivonatolták, vagy másképen is felhasználták a Bécsi Képes Krónikát, vagy annak eredetijét. Közöttük van elsősorban az u. n. Münchener Krónika, mely nevét őrzőhelyéről, a müncheni királyi könyvtárról kapta, a hol Cod. lat. 5309 sz. a. van elhelyezve. E hártyalapokra írott codex a 153 a-tól a 172 b lapig magyar tárgyú krónikát tartalmaz, mely, mint azt Domanovszky kimutatja,³⁰ teljesen a Bécsi Képes Krónikát és pedig annak már megcsontult szövegét kivonatolta. A bevezetést és az első fejezetet egészen elhagyta belőle, de innen kezdve hűségesen követi az előtte levő szöveg menetét, csak rövidebb előadása képez különbséget. Legbiztosabb jele a szolgálai használatnak az, hogy a bécsi codexnek annyira jellegzetes interpolatioit is sok helyt átvette.

Szintén kölcsönzött a Bécsi Képes Krónikából a Nemzeti Múzeum könyvtárában Cod. Lat. Med. Aevi 165. sz. alatti ú. n. Dubniczi Krónika: egy 102 lapnyi vastag, szép bőrkötésű papircodex, mely, bár miniatúra teljesen nincs befejezve, mégis egyike legdíszesebb XV. századbeli ilyszerű kéziratainknak. Sokan foglalkoztak már a Dubniczi Krónika rokonságának kérdésével, de sem Endlicher,³¹ sem Toldy³² nem jártak helyes úton, midőn az első Thuróczit és Kézait kereste benne, a második pedig, hol a Bécsi Képes, hol a Budai Krónikát vette forrásául. Újabb kutatások alapján Domanovszky után³³ megállapíthatjuk, hogy ez az értékes kodexünk, mely föntartotta János minorita krónika töredékét is, igenis használta krónikánkat. Mindjárt címe, előszava, első fejezete szolgálai másolatai annak; ugyanez a krónika feküdt előtte a 2–5 fejezetek megírásánál, bár itt eredeti változatai is vannak s a Bécsi Krónikán kívül a Budai Krónikát is használja. Ugyancsak az utóbbit másolja a 21., 22. és 24. fejezetet kivéve a következőkben is. Azontúl már végleg hűtelenné válik a Bécsi Képes Krónikához s egészen a Budait követi. Domanovszky

³⁰ A Pozsonyi krónika és kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések; Századok 1905. évf. 526–528. l.

³¹ Anzeiger Blatt XXXIII.

³² Chronicon Hungarorum Posoniense, Bevezetés.

³³ A Dubniczi Krónika, Századok 1899. évf. 241–256. l.

azonban azt gyanítja, hogy a Dubniczi Krónika nem a tulajdonképpeni Bécsi Képes Krónikát, hanem e krónika „családjának egy elveszett, általunk nem ismert codexét használta, mely legközelebb magához a Képes Krónikához állott, talán annak eredeti szövege volt.“³⁴

A későbbi történeti feldolgozások közül Aventinus is merített a Bécsi Képes Krónikából, az ő Bajor Annalesében³⁵ azokon a helyeken, hol a magyarokról szólnak tudósításai.³⁶ Megemlékezik Toldy³⁷ egy német nyelvű kéziratról, mely a heidelbergi egyetem Bibliotheka Palatinájában, Codex palatinus 156. sz. a. van elhelyezve. A XV. századbeli hártyakötésű papiroscodexnek címe: *Historia regum Hungariae*. 170 folio lapon írja le a magyarok történetét a hunoktól Mátyás haláláig. Két könyvre oszlik, az első (2—17 fej.) a hunok történetéről szól, a második a hét vezér történetével kezdődik. E codex egészen a Bécsi Képes Krónika alapján készült, illetve Toldy szerint Thuróczi 1488-iki brünni kiadásának fordítása. Hogy mind a kettőből keletkezett, azt úgy lehet föltételezni, hogy a fordító épen a Képes Krónikának legjellegzetesebb részeit, az előbeszédet és a genesist nem vette föl munkájába s csak a X. fejezettel kezdte. De más kihagyásai is vannak, kivált a Thuróczi szerinti III. részben. Az 1330-iki éven túli események egészen Thuróczi után vannak megírva, bár itt is, mint általában az egész munkában, sok apróbb kihagyás van. Úgy látszik, a fordító a neki nem tetsző, vagy reá nézve érthetetlen helyeket egyszerűen átugrotta munkája közben. Természetes, hogy ilyen felületesség mellett bővítéseket, betoldásokat vagy eredeti részeket hiába keresnénk a munkában. Az egész nem egyéb sietős, hevenyészett, elnagyolt fordításnál, mely meglehet, hogy a Bécsi Képes Krónikát is használta, de annál sokkal újabb keletű.

Van végül egy magyarországi kéziratunk is, mely közeli vonatkozásban áll a Bécsi Képes Krónikával. Ez a Szepesszombati Krónika, melyet Demko Kálmán fedezett föl és ismertetett először.³⁸ Maga a kódex, mely a krónikát tartalmazza, 25 számozatlan folio papir-leveléből áll; 10 első levelén a szepesi jogkönyv 65 pontja és a 66-ik első

³⁴ Id. h. 251. l. ³⁵ *Annales Boici* 1536.

³⁶ Bleyer Jakab: A magyar-hun monda germán elemei; Századok 1905. évf. 729. l. Rademacher, *Aventin und die Ungarische Chronik*: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* XII. 561.

³⁷ *Tud. Gyűjt.* 1829. évf. XII. k. és *Akademiai Értesítő* 1850. évf. 379—384.

³⁸ A Szepesmegyei Történelmi Társulat VII. Évkönyvében és külön kiadásban is közzétette Lőcsén 1891-ben.

fele van beírva. Ezután különböző oklevelek fordításai következnek s a 18-ik levél alján kezdődik meg a magyarok történetének rövid, krónikás leírása felnémet nyelven. Demkó szerint a XV. században készült az egész kézirat. Szent-István uralkodásával kezdi és nyolcz lapon át egész 1400 ig halad elbeszélésével. Innen kezdve hovatovább mind részletesebbé válik és a következő öt lap 57 esztendő történetét foglalja magában, úgy, hogy az egész krónika 1457-ben Hunyady László kivégeztetésével végződik. Itt már teljesen az egykorúság jellegét mutatja, tehát magából a szövegből könnyen megállapítható a krónika keletkezési ideje. Szerzőjét azonban nem ismerjük és gyanítani is csak annyit lehet, hogy valószínűleg szepességi papi ember volt. Hogy a Bécsi Képes Krónikát felhasználta, már abból is lehet következtetni, hogy forrásai között a „cronica Martiniana“-t és egy „Ungerische“ krónikát emleget. Ez a „cronica Martiniana“ tk. Marcianiana, Márk barát krónikája.

De szövegéből is megállapítható, hogy 1330-ig a Bécsi Képes Krónikát használta és így ezt a krónikát nevezhetjük a Bécsi Képes Krónika legrégebb kivonatának és legelső hazai német fordításának. Számos megegyezés van ugyanis a két mű között. Csupán az kár, hogy inkább csak kivonatolásra törekedett és az elbeszélő részleteket többnyire mellőzte. Nagy súlyt helyezett azonban mindenütt az időadatok közlésére és pontosságára. Minthogy szepességi ember volt a krónika szerkesztője, természetes jelenség, hogy a hol lehetett, Szepességre vonatkozó adatokat toldott be. 1330-ig nyolcz ilyen helyi érdekű betoldása van, melyek a Bécsi Képes Krónikából szükségképen hiányzanak.

Általában véve nagyon nehéz feladat annak megállapítása és bebizonyítása, hogy krónikáknak melyek a másolatai és feldolgozásai, mert a XIV. századból nagyon számos krónika maradt fenn, melyek a mint egyenként sem önálló művek, hanem ugyanazon régebbi krónikáknak különböző összeolvasztásai és szerkesztései, úgy egymással szemben sem lehet teljesen különválasztani őket, mert részint közös forrásaik miatt, részint egymásra hatásuk következtében, minél több hasonlóság, megegyezés és minél kevesebb önállóság vagy eredetiség van bennük. Viszont ezeknek a XVI. századi műveknek gyakran akadtak a következő században is feldolgozói és másolatai, melyek aztán még bonyolultabbá teszik a dolgot. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a kútfőkritika is a legnagyobb zavarban van az összebogozódott krónikaszövevények kifejtésénél és egy, vagy más évrre támaszkodva, különböző kombinációkkal kell, hogy a sok összehá-

zasodásban az egyes krónikacsaládokat, rokonokat, ősoket és ivadékokat, e korszak történetírói termékei genealogiájának megállapításánál, különválassa.

A Bécsi Képes Krónika származásának és rokonságának megállapításánál is ilyen nehézségekkel állunk szemben. A hányan foglalkoztak e kérdéssel, mindannyian több-kevesebb eltéréssel, sőt sokszor ellentmondással próbálták azt megfejteni. Toldy szerint³⁹ az Anonymus VII. fejezetében említett „*annales chronicos*“ kifejezés arra enged következtetni, hogy a magyar történetírásnak már Szt.-István korában megvolt az alapja s ebből keletkezett folytatólagosan a *Gesta Hungarorum*, egy krónikáinkban szintén emlegetett mű, mely Salamon haláláig terjedt. Ehez csatlakozott volna egy III. István idejebeli, inkább genealogiai jellegű följegyzés, melyet aztán II. Géza haláláig terjedően ismét részletesebb feldolgozás követett. A *Gesta Hungarorum* és a III. István korabeli genealogia képezte Kézai kivonatos krónikájának alapját s végül mindezekből és saját szerzéséből írta meg Márk barát a Bécsi Képes Krónika eredetijét.

Toldynak hézagos és sok oldalról megtámadható elméleténél többet nyújt a Marczalié,⁴⁰ ki a közös őst egy 1050 körüli, tehát a Toldy-féle II. Géza haláláig terjedő feldolgozásnak megfelelő Királyok Krónikájában keresi. Ez lett volna forrása Albericus Világkrónikája magyar vonatkozásainak 1241-ig, egy 1230 körül föltételezett krónikának, a Hunok Történetének és a királyok névsorát 1210-ig fenn tartott Pozsonyi Évkönyveknek. Az 1230 körüli krónika és a Hunnok Története szolgált forrásul Anonymusnak 1278 körül, Kézai művének 1282-ben és egy Budai Minorita Krónikának 1330 körül. Ezzel érkezik el Marczali a Bécsi Képes Krónikához, melyet az 545. sz. kézirat szerint 1350 iki Budai Krónikával és a Dubniczi Krónikával együtt e Minorita Krónikából származtat. A Budai Krónika leszármazottaiul végül a Pozsonyi, Nagyváradí, Zágrábi és Mügeln-féle krónikát, a Bécsi Képes Krónika ivadékaúl pedig az 1464 utáni Thuróczi Krónikát nevezi meg. Nagy érdeme Marczali elméletének a szigorú törvényszerűség a leszármaztatásban és a közös ivadékokat felmutató Budai Minorita Krónikának, mint ismeretlen, de bizonyíthatóan létezett szerkesztésnek beiktatása. Ezzel szemben az abból való további származtatás és kivált a Thuróczi-krónika egyedül és kizárólag a Bécsi Képes Krónikából való eredetének feltételezése, nem alapúl az illető krónikák

³⁹ Marci Chronica, Praefatio.

⁴⁰ Id. m. 90. l.

szövegének összehasonlításából levonható valószerűsége s így Marczali következtetései és gyanításai sem állhatják meg mindenütt a helyüket.

Egészen új, eltérő elmélet Pauleré,⁴¹ ki a Bécsi Képes Krónikának Árpádok-korabeli forrásait kutatva, arra a végeredményre jut, hogy nem kell semmiféle Nemzeti Krónika létezéséről ábrándozni, mert a Márk krónikája három fő elemből áll, ú. m. egy Kún László-korabeli, Kézai által is használt krónikából, melyet I. számmal jelöl, egy régebbi, III. Béla korabeli, nála II. számú és a Kézai utáni részleteket, betoldásokat szolgáltató III. számú krónikából. Toldyval megegyezik abban, hogy a Képes Krónika Kézait is forrásúi használta és pedig a kettő közötti rokonság V. István koráig terjed. A mi pedig a Képes Krónikában, a Kézai által is felhasznált I. sz. krónika tartalmánál több van meg, azt a II. számú, III. Béla korában összeolvasztott, XIII. századbeli krónikából merítette és annak 1091-ig terjedő II. b. része csak nála van meg, míg a többi, 1091 utáni részei, melyeket II. a. néven jelöl, ezenkívül más helyeken is feltalálhatók. Viszont a Budai- és Dubniczi Krónika szövegük megrövidítése által a Bécsi Krónikából származnak.

Pauler állításai általában eléggé bizonyítható érveken alapulnak. A legutóbb említett hármasság azonban erőltetett. A II. számú, XIII. századból eredő krónikát egységesnek hiszi, de hogy e krónika II. a. és II. b. megkülömböztetés által szétválasztott részeinek egy és ugyanazon krónika által való felhasználását elfogadhatóvá tegye, kénytelen a Képes Krónikát, mint közvetlen feldolgozóját, a többi, vele rokon krónikákat pedig e krónika rövidített feldolgozóiként szerepeltetni. Pedig hogy a Dubniczi Krónika mennyiben származik a Bécsi Képes Krónikától, azt fönnebb már vázoltuk, midőn kimutattuk, hogy kivált az elején vannak, ugyan belőle kölcsönzött fejezetei, de már a 25-ik fejezettől kezdve három fejezetet és néhány mondatra terjedő betoldásait kivéve, teljesen a Budai Krónika nyomán halad; tehát túlnyomóan ez a forrása. A mi a Budai Krónikát illeti, hogy ez sem a Bécsi Képes Krónika szövegének megrövidítése által jött létre, azt egyebek között azzal lehet bizonyítani, hogy az utóbbi egészen másként írja meg a genesist, mint a Budai Krónika és Kézai s valósággal polemizál azoknak származás-elméletével. A magyarok bejövételének idejéről is más időpontot állapít meg, mint a Budai—

⁴¹ A magyar nemzet története az Árpádok alatt (Budapest, 1893.) II. 769–790. l.

Kézai csoport, sőt annak egyes helyei hiányoznak, vagy ellenkeznek a Márk krónikájában.

Pauler után Kaindl Rajmund Frigyes czernowitzi egyetemi tanár elméletével is kell foglalkoznunk, annyival is inkább, mert az ő értékes magyar történelmi kütfőtanulmányai,⁴² a tárgynak egyik igazán alapos ismerőjeként mutatják be. Kaindl — miként Marczali — szintén valószínűnek találja egy budai minorita krónika létezését. Ez szerinte, 1300 körül keletkezett és Nationale Grundchroniknak nevezi el. Közvetlenül, vagy ismert és elveszett, ismeretlen tagok közvetítésével ettől származtatja le valamennyi XVI. századbéli krónikát. Mindjárt megiratása után egy nem ismeretes közbeeső tag másolatából, tőle származik a Zágrábi és Váradi testvérkrónika. Időrendi egymásutánban 1328 vagy 1330 körül elágazik a Pozsonyi Krónika és 1333-ban egy ismeretlen krónika, melyből két testvér-krónika keletkezik, az egyik az u. n. Codex Vaticanusban maradt fenn, a másik szintén elveszett. Ez utóbbinak több elágazása közt van a Mügeln német és latin krónikája, a Sambucus codexé s utánuk újból egy közbeeső ismeretlen tag, mely két testvérágot bocsát ki magából, az Acephalus-codexet és a Bécsi Képes Krónikát. Utóbbinak végül leszarmazottja a már ismertetett Münchener Krónika.

Kaindl a minorita készítésű Nationale Grundchronik utolsó elágazásait és följegyzéseit 1342-re teszi, mikor a Budai Krónika eredeti kézírata, vagy ennek valamely rokona iratott. Ebből keletkezett a Budai és Dubniczi krónika, mint testvér-szerkesztés és végül a Budai és Bécsi Krónika; az Acephalus és Sambucus codex felhasználásával jön létre az egész Nationale Grundchronik nemzetséget bevégző Thuróczi-krónika. Kaindl tehát a Márk krónikája őséfil szintén egy Budán, minoriták által szerkesztett krónikát képzel s ebben megegyezik Marczalival. De míg Marczali 1330 tájára teszi e krónika keletkezési idejét, ő sokkal korábbra, 1300-ra. Abban szintén megegyezik Marczalival, hogy a Budai, Dubniczi és a Képes Krónikát ebből származtatja le; de míg Marczali ezeket közvetlen leszarmazottaknak gyanítja, Kaindl a Képes Krónikát amazoknál előbbre és csak mint negyedíz, a másik kettőt pedig mint másodíz rokonokat tünteti fel. A többieket nem említve, Thuróczi művét sem a Képes Krónika, hanem inkább a Budai Krónika másolatának ismeri föl. Ez esetben és még egyes más szempontokból is, a Bécsi Képes Krónika

⁴² Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen I—XVI. (Wien, 1894—1902.) Studie XI. 59—100. l.

rokonainak és közvetlen őseinek kutatásában sok helyes megfigyelést tesz.

Okoskodásainak egyik kiinduló pontja tehát a Nationale Grundchronik, vagyis a Budai Minorita Krónika, melynek megkezdését 1300-ra, huzamos ideig való tovább szerkesztés után utolsó feljegyzéseit 1342-re teszi. Forrásai között szerinte a legfőbb Kézai Krónikája, mely a krónikáinkban „Gesta Hungarorum vetera“ címen emlegetett régebbi történeti följegyzésekkel van kiegészítve. Felhasználta ezenkívül a Szt.-István, Gellért, Imre, Szt.-László legendákat és 1046-ig terjedően az Altaichi Évkönyveket. Feltételezi, hogy a Kézai által is valószínűleg használt forrás, De nobilibus advenis, szintén megfordult a minorita írók kezében. Továbbá a királyok koronázási és halála éveinek meghatározásánál, a XII—XIII. századnak Kálmántól IV. Istvánig terjedő éveire a nagyon is sovány forrást valószínűleg szintén egy elveszett és ismeretlen régi krónikából egészíthette ki. A krónikás azonban e forrásokat csak Kún László idejéig használta fel, mert e király uralkodásának elbeszélése annyira eltér Kézaitól, sőt vele oly ellentmondásokba keveredik, néhol pedig hibákat is ejt, hogy itt már csakis eredeti szerkesztésről lehet beszélni, akár kortársak elbeszélései, akár más jellegű feljegyzések, vagy az emlékezet maga szolgáltatották az 1300-ig közbeeső két évtized története megírásához az alapot.

Kaindl után hátra van még Domanovszky származtatásainak tárgyalása.⁴³ Ő is egy közös forrást, a Nagy Lajos korabeli krónikát képzei a XIV. századbeli történeti műveknek alapjául. A Domanovszky Nagy Lajos korabeli krónikája teljesen azonos a Marczali Budai Minorita Krónikájával és a Kaindl Grundchronikjával, azért nevezi így, mert Nagy Lajos koráig, 1342-ig folytatták és e királyunk idejében szerkesztik. E szerkesztés testvérének tételezi föl e Kézai-krónikát, vagyis mindkettőt egy V. István korában keletkezett közös forrástól származtatja, a mely már magába olvasztotta a legendákat és a De advenis nobilibusról szóló feljegyzéseket. A krónika bővítéseit felhasználta még az eredeti és önálló hún históriát és egy régebbi részekből álló krónikát, mely a XI. században keletkezett és I. Endre trónraléptéig terjedt. Ebben az utóbbiban, a csak ezt a régebbi krónikát használt Anonymus, Alberichus, Richardus műveiből kimutatható a Iustinus Scythia leírása, Regino és az Altaichi Évkönyvek hatása is. Visszatérve a Minorita vagy Nagy Lajos korabeli Krónikára: ezt,

⁴³ A Pozsonyi krónika; Századok 1905. évf. 398—401. l.

mint forrást, három fő elágazás, a Budai Krónika és családja, a Sambucus- és Acephalus codex s végül a Bécsi Képes Krónika és Kaprinai-codex ültette és vette át a maga szerkesztésébe. A Budai Krónikából származtak le Mügelin művei, a Dubniczi és a Pozsonyi Krónika ; a Bécsi Krónikából a Münchener Krónika.

Domanovszky tehát, kivált a Kézai előtti szerkesztéseket egészen másként képzeli, mint Marczali. Csak a Hunok Történetének létezésében egyezik meg vele, de sem az 1150 körüli Királyok Krónikáját, sem az 1230 körüli krónikát nem veszi fel a források közé. Abban ismét megegyezik vele, hogy a Nagy Lajos korabeli krónikát ő is közös forrásául szerepelteti a XIV. századbeli szerkesztéseknek. Igaz ugyan, hogy ez a krónika Marczalinál, mint Budai Minorita Krónika 1330 körül iratik, de egy családot képez Domanovszkynál is Kézaival és bár az V. István korabeli krónika legrégebb eredetű beolvasztásából keletkezve, Anonymusszal. A Nagy Lajos korabeli krónikából való további levezetés sem egyezik meg mindenben a két írónál. Marczali a Dubniczi Krónikát egyenesen abból, Domanovszky a Budai Krónikából, előbbi Thuróczi Krónikáját a Bécsi Képes Krónikából, utóbbi a Budai Krónikából származtatja.

Pauler elméletével sincsen a Domanovszkyénak sok megegyezése, ha csak a Paulernél III. számmal jelölt XIV. századbeli részleteket tartalmazó krónikát egynek nem vesszük a Nagy Lajos korabeli krónikával. Kaindl elméletében közös kiinduló pontul szolgál a XIV. századbeli krónikák közös ősforrása a Nationale Grundchronik, a Marczali Budai Minorita Krónikájával és a Domanovszky Nagy Lajos korabeli krónikával. A Nationale Grundchronik azonban 1300-tól 1342-ig készül s így tulajdonképen csak annak befejező, utolsó része fűdi a Domanovszky Nagy Lajos korabeli krónikát és középső része a Marczali-félét. A mi pedig a közösen egyező szerkesztés leszármaztatását illeti, lényeges eltérés van közöttük. A Nagy Lajos korabeli szerkesztés és Kézai Krónikája, Domanovszkynál egy család két testvére ; Kaindlnél ellenben egészen más viszonyba kerülnek, mert ő Kézait amannak főforrásaként szerepelteti.

Az Anjouk-korabeli krónikák egymáshoz való rokonságának és közös forrásukhoz, a Nagy Lajos-korabeli, illetőleg Nationale Grundchronikhoz való viszonyuk megállapításában is több eltérés van közöttük. Míg Domanovszky a Budai és Bécsi Krónikát közvetlenül származtatja le, addig Kaindl csak másodsorban, közbeiktatva Hess Andrásnak egy kéziratát, vagy ennek hasonlóját ; a Bécsi Képes Krónikát pedig úgy szerepelteti, mint egy 1333-beli ismeretlen kézirat és

ennek a krónika szövegéből következtetett két codexre leszármazottját. Az Acephalus codexet nem a Budai Krónika családjához számítja, hanem a Képes Krónika testvérének hiszi. Ugyanide sorolja a Sambucus-codexet is, mint a Bécsi Krónika felmenő ágbeli második ősenek egyik oldalhajtását. A másik hajtás helyét Mügel német és latin krónikája foglalja el, pedig Domanovszky ezeket is a Budai Krónikából származtatja. Kaindl a Pozsonyi Krónikát egyenesen a közös ősforrásból, Domanovszky a Budai Krónikából, amaz a Dubniczi Krónikát mint a Budai testvérét, a Hess-féle kéziratból, ez a Budai Krónikából vezeti le. Abban az egyben ismét megegyeznek, hogy a Müncheni Krónika a Bécsi Képes Krónikát használta forrásul.

A felsoroltak között a Marczalién kívül mindenesetre a Kaindl, de legfőképpen a Domanovszky rokonság-elmélete a legelfogadhatóbb. Mellettük szól a kérdésnek nagy alapossággal történt és egyenesen ezirányú tanulmányozása; Kaindlnél még az ő külföldi mivolta is csak kevéssé jöhet számításba, ezirányú gyanunkat megapasztja, midőn ugyancsak erélyesen utasítja vissza Rademachert, ki a Budai Minorita Krónika szerzőjében német embert feltételez⁴⁴ és ezért minden áron a német vonatkozásokat akarja felfedezni művében.⁴⁵ Igaz ugyan, hogy ő is nagyrészt Kézait tartja a Budai Minorita Krónika s így az Anjouk-korabeli krónikák — köztük a Bécsi Képes Krónika — főforrásának, de a többi német írótól eltér abban, hogy az előtte létező krónikákat nem tagadja el, hanem elismeri őket, sőt a Gesta Vetera elméletnek, bár ezzel tendenciákat követ, külön tanulmányt szentel. Hogy a Minorita Krónikának éppen IV. László korától kezdve Kézaitól nagy eltérései vannak, azt úgy magyarázza meg, hogy az innen kezdve már nem használta Kézait, hanem inkább emlékezetből írt erről a korról.

Nem foglalkozhatunk ezúttal Kaindl további bírálatával; a Kézai-kérdést Domanovszky becses tanulmányával⁴⁶ eldöntöttnek vehetjük, de Kaindlnak már eddig felsorolt, utóbb említett ingatag következtetéséből is látható, hogy nagy óvatossággal kell fogadnunk megállapításait. Kaindl ugyanis, mint azt már Domanovszky is felismerte, az ő legelső magyar történelmi forrástanulmányaiban gyakran hivatkozik a magyar-lengyel krónikára, abban vonatkozásokat keres a magyar krónikákkal s végre a III. tanulmányában egyenesen ezt a „Cronica

⁴⁴ Die ungarische Chronik als Quelle deutscher Geschichte (Programm des Domgymnasiums zu Merseburg, 1887.) 16. l.

⁴⁵ Id. h. 98. l.

⁴⁶ Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906.

Ungarorum iuncta et mixta cum cronicis Polonorum et vita Sancti Stephani“ című krónikát tűzi ki kutatásai céljául. Ennek magyar vonatkozásai keltik föl a figyelmét a mi krónikáink iránt, melyeket aztán nagy készüllettel, érdemes és bő tanulmányokban méltat ugyan, de folyton a magyar-lengyel krónika ügye állván szemé előtt, hogy arról felvett elméletét igazolja, olyan következtetésekre ragadhatja magát, melyek minden, a magyar kutatók által megállapított eredménnyel ellenkeznek.⁴⁷ Ennek bizonyítására végig kellene vezetnünk az olvasót a Kaindl által felállított leszármazás és rokonság megállapítások összes érveléseinek és bizonyításainak, de úgy ez, mint az annyira elengedhetetlenül szükséges szövegösszehasonlítások nagyon sok helyet vennének igénybe. Ezért mindezek elhagyásával csupán azt tartjuk szükségesnek hangsúlyozni, hogy bár Kaindl is bőven alkalmaz szövegpárhúzókat, de ő nem vévén figyelembe a magyar kutatóknál mindenesetre jobban és behatóbban tanulmányozott és megértett történelmi menetet és nem ismervén ezeknek összes, már megejtett eredményes kutatásait és bizonyítékait, a szövegösszehasonlításokat félremagyarázza és még így is nem annyira ezekből, hanem az egyes codexek szövegének végződéseiből, egyes kikapott helyeiből vonja le következtetéseit.

Saját tanulmányozásaink által megállapított és az eddigi, említett elméletek összevetése után leszűrt véleményünk alapján, a Bécsi Képes Krónika leszármazását és rokonságát a következőkben vázolhatjuk.

Az ú. n. hun história nem Kézai műve, hanem önálló alkotás, mely összeolvadt egy V. István korabeli krónikával és más régebbi részekkel; ezt használta fel Kézai is, ki ugyancsak készen kapta a legendák feldolgozását és művének *De nobilibus advenis* című részét. Kézainak e forrása, a többi forrásokkal együtt volt az eredeti Anjouk-korabeli krónikáink közös forrásának, a Marczali, Kaindl és Dománovszky által elfogadott Budai Minorita Krónika, Nationale Grundchronik, vagy Nagy Lajos-korabeli krónikának is forrása. Ez tehát Kézainak testvére és nem mint Kaindl föltételezi, leszármazottja.

A Budai Minorita Krónika az V. István-korabeli krónikát folytatta és a mint az azt forrásul használó codexekből következtetni lehet, Nagy Lajos trónraléptéig 1342-ig, terjedhetett. Minoriták írták e krónikát évtizedeken keresztül és könnyen fölmerülhet az a gon-

⁴⁷ Ez a magyar-lengyel krónika tartalmaz ugyan a lengyel vonatkozásokon kívül magyar történelmi részleteket is, de teljesen elferdítve és magyar ellenesen, tendenciózusan úgy, hogy magyar krónikákra való visszavezetése már ebből a szempontból is erőltetett dolog volna.

dolatunk, hogy vajjon Küküllei Jánosnak Nagy Lajosról szóló történeti műve nem ennek a szerkesztésnek a folytatása? Akkor 1382 ig tartott. De minthogy Küküllei világi pap volt s a szerkesztők minorita szerzetesek, ennél a vele való kombinációnál is valószínűbb, hogy a Dubniczi Krónikában fentartott, Küküllei János krónikája negyedik fejezete után betoldott 19 fejezetnyi töredék, János minorita műve, a Budai Minorita Krónikából, annak 1342-ön túli szerkesztéséből való. Wadding említi is,⁴⁸ hogy Nagy Lajos életrajzát a minoriták budai klostromában, ugyanott, hol a Minorita Krónika keletkezett, őrizték. Ez a krónika pedig akkor pusztulhatott el, midőn IV. Jenő pápa 1444 februárius 1-én kelt Sacrae Religionis kezdetű bullájában a minoriták budai klostromát is átengedte az observansoknak, ezeknek a túlzó irányzatú szerzetes-forradalmároknak, kik, hogy a szerzetesi szegénység fogadalmát minden téren érvényesítsék, még a könyveket is megsemmisítették.⁴⁹

Ez a Budai Minorita Krónika szolgált tehát ősforrásul a Bécsi Képes Krónika és egész rokonsága tagjainak. Maga a törzs két főágat hajt, a Budai és a Bécsi Képes Krónikát. De még mielőtt szétágaznék, a legnagyobb hasonlóságot őrizte meg vele, legközelebb áll hozzá a bécsi császári könyvtárban 3374--504 számmal jelzett XVI. századbeli Sambucus-codex; ez tehát, illetőleg XIV. századbeli eredetije, középső helyen van a két codex között: a Budai Krónika rövidítette, a Márk krónikája bővítette szövegét. A Sambucus-codexhez nagyon közel áll két közös eredetű krónika, a Zágrábi és a Váradi, mindkettő XIV-ik századbeli. E rokonsághoz lehet még számítani a vaticáni könyvtár 6526. sz. kéziratát a Codex Vaticanust, mely úgy látszik elveszett és egyes variánsainak összeállításában csupán Luciusnál⁵⁰ maradt fenn. E mellékhatások után következik a tulajdonképeni szétágazás. Az egyik ág a Budai Krónikáé; és pedig annak Hess kezén volt, vagy azzal rokon kézírata az, melyből a XV. századbeli s a pozsonyi káptalani könyvtár 84. számával jelölt u. n. Pozsonyi Krónika, továbbá Mügeln említett két műve, a próza és a Rimes Krónika készült. Csak ezután kerül ki 1473-ban Hess András nyomdájából, mint a legelső magyar nyomtatvány, a tulajdonképeni Budai Krónika. Ezt és kisebb mértékben csupán az első fejezetekben a

⁴⁸ Supplementum P. Antonii Melissani de Macro, Annales minorum VIII. 20. ⁴⁹ Schier: Buda sacra 47. l.

⁵⁰ Joannes Lucius: Inscriptiones Dalmaticae (Venetiis, 1673.) 77. s köv. l. V. ö. Századok 1899. évf. 239. l. jegyzetét.

Bécsi Krónikát használja forrásul, mint a Budai Krónika legvégső tagja, a Dubniczi krónika.

A törzs másik elágazása a Bécsi Képes Krónikáé, melyet a különböző bevezetésen, genesisen kívül, általában a főforrásnak betoldások által való bővítése különböztet meg a Budai Krónika ágától. De még létrejötté előtt a Sambucus-codexhez és így az ősforrást képező Budai Minorita Krónikához való közelsége miatt, a mi részben a Budai Krónika ágától való eltérésekben is nyilvánul, egy a bécsi császári udvari könyvtár 545—528 számával jelzett XIV. századbeli hártycodexet kell elébe helyeznünk, melyet első részeinek hiánya miatt Acephalus-codexnek neveznek. Ez a kézirat egyúttal a két elágazás között átmenetet is képez, mert már a Bécsi Képes Krónikához hasonló betoldásai vannak s nem lehetetlen, hogy annak részben forrásul is szolgált. Azért is közvetlen utána a Képes Krónika következik, mint a főág folytatása. Csakhogy nem a reánk maradt díszes codex, sőt nem is annak már megcsonkult eredetije, hanem a bécsi codex csonka eredetijének az igazi, teljes, meg nem csonkult szövege, a Márk barát eredeti kézírata, melynek így a bécsi codex második másolata. Azt kell hinnünk ugyanis, hogy Márk barát művét egészen befejezte, vagyis Károly Róbert haláláig folytatta; mert ha a megírás valamely körülmény közbejötté miatt félbemaradt is, nem valószínű, hogy még a mondatot se tudta volna végig írni, a mint az a ránk maradt szövegben van. Ennek a teljes szövegnek lehetett mása az az 1467-ben írt krónika, mely a jezsuiták bécsi könyvtárában volt meg, de ma már ismeretlen módon elkallódott⁵¹ és egy újabb, XVIII. századbeli leírásában, az ú. n. Kaprinay-codexben maradt fenn. Ez egészen befejezi Károly Róbert uralkodását, mert a Bazarád elleni hadjárat elbeszélése után, a hol a Bécsi Képes Krónika megszakad, „De obitu Regis Karoli et coronacione Ducis Ludovici, filii eiusdem“ címen még egy fejezetet told szövegéhez.

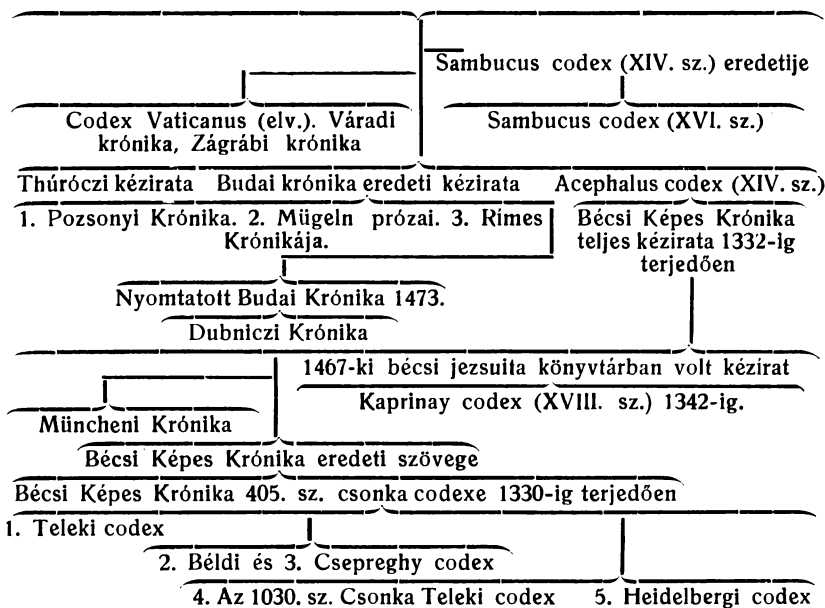
A Bécsi Képes Krónikának teljes vagy csonkult szövegéből keletkezett a Müncheneri Krónika. A teljes szövegű codex megcsonkulása, vagy hiányos másolata által jött végül létre magának a Bécsi Képes Krónikának eredeti szövege, melynek díszes másolatát a bécsi császári könyvtár őrizte meg számunkra 405. sz. codexében a Bécsi Képes Krónikában. Ennek leszármazottjaival már foglalkoztunk. Legközelebb áll hozzá a Teleki-codex, melynek keletkezésével, illetve másolásának körülményeivel szintén ismerősek vagyunk. A Bécsi

⁵¹ Toldy: Marci chronica, Praefatio 8. l.

Képes Krónikának forrásul való használata útján jött létre az egymáshoz nagyon közeli rokonságban álló Bély- és Csepreghy-codex; másolata a marosvásárhelyi 1030 sz. nagyon csonka Teleki-kézirat és végül leszármazottjai közé sorozható a heidelbergi 156. sz. codex.

E szerint krónikánk és másolatai leszármazásának táblázatos kimutatása következő :

Budai minorita krónika 1270—1342. János minorita és utána Küküllői János krónikája 1342 -82.

Ezek után még csupán arra szorítkozunk, hogy az egyik főágnak, a Bécsi Képes Krónikáéknak a másiktól való leglényegesebb különbségeit megemlítsük. A Bécsi Képes Krónika más bevezetést csinált magának; Isidorus, Josephus Flavius és Hieronymus műveit használva nemcsak nagyon megbővítette a nemzetek leszármazásáról szóló részt, hanem ugyane hatás alatt a másik ágnak hamita származtatását japhetita eredettel cserélte meg s valóságos polemiát kezdett az ellen. Ugyancsak idegen írók hatása alatt „sicut scribitur in cronica Romanorum“ megváltoztatja a magyarok bejövételének idejét is. Még e különbségeknél is feltűnőbbé teszik a két elágazás közötti eltérést azok az interpolatiók, melyek megkezdődnek krónikánkban a jövevény nemzetsegekről szóló résznél s azután hova-tovább mind gyakoribbakká válnak és kivált Szt.-László uralkodásától III. Istvánig az eredeti szöveget is túlhaladják bőséggükkel. A krónikának éppen ezekben a betol-

dásokban, melyeket egyes külföldi írók annyira igyekeztek valódiságtól megfosztani, van a legnagyobb érdekessége és értéke.

Bővebben nem időzhetünk régi Árpádkori történelmünknek ezeknél az igazi drámai erővel megírt részleteinél, bár azoknak legalább részben való bemutatása nem volna érdektelen, de nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy a Bécsi Képes Krónikának ez a része határozott pártállást foglal el I. Béla és utódai mellett, Salamon és atyja I. Endre ellenében. Nevezhetnők ezt a német befolyás elleni nemzeti közvélemény megnyilatkozásának is. Ugyanilyen tendenzia nyilvánul később Kálmán király ellen és Álmos és fia Vak Béla mellett. E részletek, közvetlenségükkel teljesen az egykorúság bélyegét viselik magukon s e benyomás alatt kellett Paulernek és másoknak a III. István-korabeli krónika elméletéhez folyamodniok.

Maga a Bécsi Képes Krónika, mint középkori történetírásunk legérdekesebb és mondhatjuk legértékesebb emléke maig sem talált kellő méltánylásra sem hivatott történetíróink, sem a tágabb értelemben vett történelemmel foglalkozók részéről.⁵² Legfőbb óhajításunk, hogy jelen szerény dolgozatunk némi érdeklődést keltsen Márk barát műve iránt, hát ha ennek nyomában a vele való foglalkozás vágya is megszületik.

Befejezésül pár szót a Bécsi Képes Krónikának történeti tudásunkra gyakorolt befolyásáról, jelleméről, nemzeti közszellemünkre való hatásáról és igazi szépségeiről szólunk.

Nem a középkor szárazon és tudákosan mesélő történetkönyve a Bécsi Képes Krónika, hanem a magyar hőskor legszebb mondáinak fenntartója, kincses háza, melyben a királyok az ő tetteikkel, bámulatos vitézségükkel, vagy jámbor kegyességükkel, mint megannyi költői feldolgozásra alkalmas epikus hős szerepelnek. Mily szép képeket rajzol az egyes jelenetek, csaták leírásánál. Az Attila király catalaunumi csatájakor „a két sereg közt, a Belvider mezején, reggeltől estig állt az ütközet. A két sereg közt egy patak folydogál vala, oly kicsinyke, hogy ha valaki egy hajszálat vetett volna belé, a víz csendes folyása alig birta volna alább vinni; ez az ütközet folyta alatt, a mint mondják, állatok és emberek vérével olyan séddé nőtt, hogy kocsisz szekerestől s fegyvereseket sodrott el és mind a két seregben e séd által nem

⁵² Az említettekén kívül a Bécsi Képes Krónikát más, nem érintett szempontokból tárgyalják: Negovetich Artur: *De Marci chronica* (Phil. Közl. II. pótkötete 275—304. l.) és külön kiadása: *De Marci Chronicae De rebus gestis Hungarorum, latinitate*. Budapest, 1890. Vértesy Jenő: *A Képes krónika irodalmi jelentősége*; Századok 1905. évf. 1—21. l.

csekély halál lón“ (Szabó Károly ford. X. lap). Vagy Aquileja ostromának elbeszélésében mily kedves epizód a gólyák elköltözése a városból (XII—XIII. l.). Vagy a Rafael híres képének tárgya, az Attila és Leo pápa közötti jelenet leírása; hol azonban az ábrázolástól kissé eltér, mert (XIV. l.) szerinte „szemeit Attila fölemelte, feje fölött a levegőben egy férfiút láta lebegni, kezét en kivont karddal, ki fogait csikorgatva, fejét lecsapni fenyegetőzik vala.“

Még szebbek ezeknél a honfoglalás mondái: Álmos születésének keleti zamatú álommagyarázata, a fehér ló regéje s abban Kusidnak, a ravasz magyar követnek szereplése, Lehel vezér tragikus, hóhér keze által történt, de azért dicsőséges halála, a Botond nagy erejéről szóló monda. Milyen szépen festi meg történelmünk nagy alakjainak, Szent-Istvánnak, Lászlónak képét, ahogy azok nemzetünk lelkében maig is innen élnek, e hagyományokból sarjadtak. Mindenütt kiérzik belőle a magyarságra való büszkeség: a magyarnak vitézsége mindenkinél nagyobb, ravaszsággal, ésszel se győzi le senki s a mikor buknia kell a hősnek, akkor is előbb kevélyen küldi maga előtt a német császárt szolgáljának a másvilágra.

Kivált a némettel rokonszenvez a magyar legkevésbé már azokban az időkben is. Péter király „német dühvel dülva-fúlva Magyarország nemeseit megveti vala, az ország javait kevély szemmel és telhetetlen szívvel falja vala a fenevadak módjára ordító németekkel és a fecskemódra csacsogó olaszokkal.“ (XXXVII. l.). Vele szemben még a kegyetlen Aba király is jobb, mert ő legalább magyar. Hát még Endre király öcscse, Béla herceg, mily nagy vitéz, mennyire okos, hányszor és mily csúfosan leverte a németeket. Zotmund bűvár, a Vértes hegység, a megtévesztett Gebhárt püspök, mind ennek az okosságnak, vitézségnek a bizonyosságai.

Avval sem válik egyhangúvá, hogy mindig dicsóítne mindenkit. Vannak ellenszenvei is. Nem szereti Endre királyt, Kálmánt, Salamont, II. Istvánt és valóságos szenvedélyességgel tör ki belőle ez az érzés történetüknek festésénél. Kálmánt külsőleg, bensőleg visszataszítónak festi le. Istvánnal ugyanígy bánik el. Salamon történetét pedig kész drámai tárgyként írja meg az utódok költői képzetének és ihletének megtermékenyítésére. Talán épen ezek, a Salamon és a hercegek történetét tárgyaló részei a legszebbek az egész krónikának. A szerencsétlen bujdosó király sorsának vége, igazi tragédiaként hat elbeszélésében az olvasóra.

A továbbiakban, kivált II. Géza uralkodása után, krónikásunk már szűkebb szavú lesz és csak IV. Bélától kezdve válik ismét hova-

tovább részletesebbé, különösen Károly Róbert korában. Itt azonban az egyszerű elbeszélő kezd már a kor divatos, szónokias hangján írni, míg utolsó, a Bazarád oláh vajda elleni hadjáratról szóló fejezetében, újból a régi közvetlensége és cziczomátlansága nyilatkozik meg. De még ott is, hol hosszú mondataival szónokiasságra törekszik, vagy a hol pár sorban végez egy-egy királyunk történetével, kitűnően jellemez: alakjai úgy emelkednek ki a sorok közül, a mint azokat megismerni tanultuk, a hogyan tudatunkba vésődtek, vérünk-ké váltak. S ma is, nagyon kevés átdolgozással és pótlással adhatnók oda a Bécsi Krónikát a népnek okulásul, hogy nemzete történetét megismerje, a művelt közönségnek, hogy annak költői szépségeit élvezze, a tanuló gyermeknek, hogy azt abból megtanulja.

A magyar középkor történetét senki sem írhatta volna meg jobban, mint a hogy azt a Bécsi Krónikában Márk barát megtette. Ez a vallásos, de azért sohasem túlzóan; magyar, de azért mindig igazságos, pártatlan történetírónk, ki nemzeti hagyományaink hűséges és igazi szépírói tehetségről tanuskodó, művészies elbeszélésével, művét nemcsak történelmünk egyik legkitűnőbb kútforrásává emelte, hanem nemzeti művelődésünknek is nagy értékű kincsévé tette. Nemzeti szellem lengi át a krónikát elejétől végig. S ha latin is a nyelv, melyet a hunok viharzó feltűnésének, magyar őseink, nagy királyaink dicső tetteinek leírásánál olvasunk, a magyar érzést, magyar szívet, ennek az országnak és nemzetnek magyar nyelvét véljük hallani minden sorából. Büszkeséggel mondhatjuk magunkénak a Bécsi Képes Krónikát és nemcsak a magyar történelem középkorának kútforrásai, hanem úgy elbeszélésének stílusa, nemes szelleme, mint miniatúr-festményei művészies megalkotása tekintetében, a nyugati nemzetek krónikás művei között is első helyre kell állítanunk.

(Marosvásárhely.)

Dr. Dékáni Kálmán.

Az első „Erdélyi Múzeum“ történetéhez.

I.

Száz esztendeje annak, hogy folyóiratunk legelső őse *Döbrentei* Gábor szerkesztésében Kolozsvárt a ref. kollégium nyomtató műhelyéből 1814 elején kikerült.¹

Száz esztendő! Hogy megváltozott azóta Erdélynek, az egész magyarságnak politikai élete, társadalmi műveltsége, irodalma és művészete! Mennyire változott őséhez képest ez a mostani Erdélyi Múzeum is! Ám elsuhanhatott egy hosszú század, megváltozott irodalmunk, politikai és társadalmi közéletünk: az első Erdélyi Múzeumnak és szerkesztőjének nagy érdemét és jelentőségét az emlékezetből ki nem mosta. Ellenkezőleg jobban kidomborította.

Az első Erdélyi Múzeum az első magyar folyóirat, mely a szemle (revue) elnevezést méltán megérdemli. Tartalmának változatossága, tudományos és művészi színvonala, elvont fejtegetéseinek önálló aktuálítása s valamennyit egybekapcsoló nemes célzata, a magyar fajnak irodalmi és tudományos műveltségében erősítése: ime ezek teszik *Döbrentei* folyóiratát oly becsessé, hogy ma, száz év múltán is csak elismeréssel lehet róla szólanunk.

Ezek a fényes tulajdonságok nem egyszerűen elméleti értékűek. Hatottak is Erdélynek, a magyarságnak irodalmi életére, szellemi színvonalára. *Széchy* Károly és *Bodor* Aladár, *Imre* Sándor és *Sallay* Gábor vetettek fényt *Döbrenteinek* és folyóiratának lattal meg nem mérhető, de jótékony hatására.

E hatások közül következményeinél fogva legfontosabb az a pályatétel, mely az I. füzet 142—162. lapján olvasható *Eredetiség s jutalomtétel* cz. irodalomtörténeti s poetikai fejtegetés keretében jelent meg. „Itten Kolozsvárt — úgymond — néhány ifjú

¹ *Döbrentei* „Erdélyi Múzeuma történetét és hatását bőven és érdekesen megírta *Bodor* Aladár tanár „*Döbrentei* Gábor erdélyi szereplése“ cz. doktori értekezésében. Losoncz, 1906.

Mágnások társaságba állva, egy eredeti jó szomorújátéknak írására első jutalmul 700 Rforintokat tesznek fel, másodiknak pedig 300 Rforintokat. Az a játék el fog azután játszattatni az új magyar nagy Játékszínpben, melly az Erdélyi Magyar Nemességtől Ország Gyűlésen arra felosztatott somma pénznek segítségével, a mint reménység vagyon, nemsokára elkészül.“ Következnek a jutalomtételnek külső pontjai, mai nyelven: a pályázati feltételek. Mindenki tudja, hogy ennek a pályázati hirdetésnek köszönhetjük nemcsak a jutalmat nyert *Pártosság tüzét*, melyet *Tokody* János nemzeti úr írt, meg professzor Bólyai öt szomorújátékát, hanem legkiválóbb nemzeti tragediánkat, a jutalmat nem nyert, sőt egyáltalán sokáig észre sem vett Bánk bánt is.

Az első feltétel az volt, hogy a pályázni akarók levélben jelezzék szándékukat. A 4-ik pont pedig azt szabja meg, hogy a munkákat 1815 szeptember végéig a kiadóhoz kell beküldeni. Vajjon megtartotta-e *Katona* József a feltételeket? Kivált az első pont alattiit? Mindenesetre különös, hogy titkos pályázatnál előre kell a *szándékot* jelenteni. Nem lehetetlen, hogy a zárkózott lelkületű *Katona* elmulasztotta teljesíteni ezt a feltételt. Még nem kész műről, vagy a melyik még csak terv hogyan vélekedhetnék úgy írója, hogy fog vele pályázni. Ki tudja, hogy egyáltalán el tudja-e készíteni. S ha igen, miért kelljen ezt előre jelenteni? Oly kérdések, melyek tényleges adatok híján nehezen dönthetők el. Annyi azonban előttem valószínű, hogy a *Bánk bán kéziratát Döbrentei nem olvasta*. Másként teljességgel hihetetlen, hogy egy ilyen remekművet még felemlítésre, vagy megrovásra se érdemesítsen. Döbrentei, mint az Erdélyi Múzeum szerkesztéséből, eredeti költeményeiből, fordításaiból és értekezéseiből megállapítható, ismerte alaposan a magyar és világirodalmat, széleskörű esztétikai műveltsége volt, Shakespeare-t olvasta és fordította. Egész irodalmi pályáján inkább biztatott, mint elriasztott. A kitől csak remélt valami jó alkotást, bátorította. Ily körülmények között vajjon maradhatott volna említetlen *Bánk bán* másként, mint úgy, hogy soha hozzá el sem jutott a kézirat, mert valahol eltévedt!

Bármiként álljon a dolog, tény az, hogy Bánk bánt Döbrenteinek, az ő Erdélyi Múzeumának köszönhetjük.

E kettő: a folyóiratnak páratlan színvonala, melyet a nagyműveltségű szerkesztő az irodalom, a közönség műveltségének terjesztésére céltudatosan és nagy fáradsággal teremtett meg és *Bánk bán*, mely előtte észrevétlen maradt, hogy az utódok, a ma

izlése szerint a legjobb nemzeti tragédiává emelkedjék: egy évszázad lepergése után is érdekessé teszik, hogy Döbrenteit és folyóiratát emlékezetbe idézzük.

Azt mondja Döbrentei folyóirata I. füzetének élén olvasható előbeszédében: „A tiszta érzésű Unokák nyelvére meleg szív fogja adni a nemes fáradságért a dicséretet s lessz idő, mellyben a jeles pályát futottnak hamva felé áldozva fogja tenni az Emléket, az érdemet megismérő maradék.“ Döbrentei jól sejtette a jövődőt. A tiszta nyelvű utókor meleg szívvel áldoz ma emlékének. S ebből a tiszteletadásból legkevésbé sem hiányozhatik a mai „Erdélyi Múzeum“ szerény koszorúja sem.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

Vargyasi legid. báró Daniel Gábor.

Az E. M. E. csak nem rég kereste föl meleg üdvözlétével, mint legrégibb alapító tagját s törekvései buzgó és önzetlen támogatóját. Akkor kilenczvenedik évét töltötte be. Most nemes emlékének áldozunk, mert ez év februárius 6-án meghalt. Változatos, gazdag pályája volt és sokoldalú közéleti szereplése után mindenütt maradt nyomában valami emlék vagy alkotás, a mely túléli életét, maradandóvá teszi emlékét és példát nyújt. Volt kancellista, országgyűlési követ, székely főkirálybíró és főispán. Szerepelt és szavának súlya volt a községházától a főrendiházig. A magyar unitárius egyháznak közel félszázadig volt főgondnoka. Családja az ő hosszú és értékes közéleti munkássága alapján emelkedett most már harmadszor a magyar bárói méltóságra. Előkelő erdélyi nagyr volt, tele szívjósággal. Egyformán bölcs vezető és fáradhatatlan, példaadó munkás. Egy darab költözött el vele a Mikó Imre gróf és kortársai zajtalanul, de sokat dolgozó, igénytelen, szerény, igazi nemes erdélyi magyar szelleméből.

Legidősebb b. Daniel Gábor mindenkor lelkes támogatója és buzgó munkása volt minden magyar művelődési törekvésnek. Ez hozta őt egyesületünk születésekor az E. M. E.-be is, melynek 1859-ben alapító tagja lett s már az első szervezéskor elvállalta Baróth vidékére az *egyesületi megbizott* teendőit. Ma alig tudjuk, hogy a megbizott akkor mi volt. Összekötő kapocs az E. M. E. elnöksége, választmánya és a vidék érdeklődő közönsége közt. Olyan bizalmi férfiú, a ki a maga vidékén litkári, pénztárosi, sőt pénzbeszedői, némileg ügyészi és ezen kívül postakézbesítői feladatokat végzett. Vidékenként rendszerint mindenütt a társadalom előkelőbb, vezető emberei vállalkoztak e munkakör betöltésére, hogy a magyarság és a művelődés ügyének szolgálatot tehessenek és egyéni súlyukkal hassanak. Daniel Gábor 1860-ban ilyen minőségében több mint harmincz alapító és részvényes tagot szerzett s ezenkívül 65 adakozótól 86 forintot és 31 darab ezüst és rézpenzt küldött be az E. M. E.-nek. Kézbesítette a tagsági okleveleket, az E. M. E. felszólításait, évi tudósítását, évkönyveit, naptárát; beszedte és beküldte a tagsági díjakat és aján-

dékokat. Öt évig végezte ezt a terhes, aprólékos és szinte kicsinyes munkát s boldog volt, midőn azt írhatta, hogy a múzeum eszméjét jóformán minden számbavehető ember támogatja valamivel. Mikor 1865-ben főkirálybíró lett s Székelyudvarhelyre kellett költöznie, akkor is lemondása előtt még megfelelő ügybuzgó utódról gondoskodott az E. M. E. részére s a legelső volt Erdélyben, a ki a vargyasi birtokán lévő kerek halmok fölásatására 1875-ben ingyen munkaerő mellett meghívta az Erdélyi Múzeumot.

Sokoldalú közéleti tevékenysége mellett kora ifjúságától fogva szívesen és sokat dolgozott, mint kutató és író is. A *Történelmi kalászatok*, majd családja történetének *okmánytárai* kiadásával és nagymultú családja történetének feldolgozásával a történetírásnak becses szolgálatot tett. Egy levele alapján főlemlítjük kéziratban levő munkáit.

1. Kivonatok fiatalkori olvasmányaiából. 1 kötet. — 2. Útinapló franciaországi utazásából, 1843. 1 kötet. — 3. Útinapló Lombardiában és Velenczében tett utazásáról, 1846. 1 kötet. — 4. Önéleteleírása, okmánytárral. 1 kötet. — 5. Főkirálybírói és főispáni működése. 2 kötet, terjedelmes okmánytárral. — 6. Egyházi téren folytatott működése, 1 kötet, terjedelmes okmánytárral. — 7. Családi album, ama családok czímereivel, melyekkel családja házassági összeköttetésben volt és van; leszármazási táblákkal.

Az a szeretet, a melyet Egyesületünk és törekvéseink iránt állandóan tanusított örök emléket állított neki szívünkben. Áldott emléke szép, példája élni fog köztünk.

K. L.

IRODALOM

Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése. Irta: *Barts Gyula*. Kolozsvár, 1912. 8-r. 60, 2 szt. levél.

Ez a gondos munka, mely bölcsészeti doktori értekezésnek készült, Borsos Tamás életéről és szerepléséről hangya szorgalommal összegyűjtött minden eddig ismert adatot s önálló levéltári kutatás eredményeivel is gazdagította az érdekes erdélyi diplomatának és városszervezőinek eddig ily részletesen össze nem foglalt életrajzát. Az író végig vezet Borsos változatos életpályáján, 1566 június 24-től, 1634 április 18-án történt haláláig. Külön fejezetben tárgyalja Borsos családját és származását, ifjúkorát, családi életét, birtokviszonyait, történeti szereplését, történetírói munkásságát s minden fejezetét lelkiismeretesség és alaposág jellemzi.

Néhány megállapítását különösen ki kell emelnünk. Végleg elveti a marosvásárhelyi várépítésre vonatkozólag csupán Nagy Szabó Ferencz által említett, de más forrásból semmivel sem igazolható azt az adatot, mintha az építéstudomány országgyűlési vitái az állítólagos 1603-iki dési országgyűlésen folytak volna. Helyesen mutat rá arra, hogy ezt az ügyet minden valószínűséggel az 1603 januáriusi gyulafehérvári országgyűlés tárgyalta. Hasonlóan tisztázza azt a genealogiai misztifikációt, mely Borsosnak alaptalanul két fiú utódot tulajdonított, világosan csak azért, hogy a Marosvásárhelyt élő Borsos család egykori előkelő származását igazolja. Az irodalomba ezt a hamis adatot — bár kétségtelenül jöhiszeműen — Orbán Balázs vezette be. Barts most a Borsos-rokonság kérdésének megoldását is a valószínűség útjára terelte. Minden jel arra mutat, hogy a Borsos Tamás egyenes ága kihalta után Marosvásárhelyt csak két század mulva szereplő Borsosok a hasonló nevű, de a marosvásárhelyiekkal talán rokon, vagy egy eredetű *káposztásszentmiklósi* Borsosok Marosvásárhelyre beköltözött utódai. Barts teljesen tisztázza azt, hogy a Borsos Tamás leszármazottai nem lehetnek. Valódi leszármazásuk kérdése már Borsos Tamás életrajza keretein túl eső genealogiai feladat.

Nagyon valószínű, hogy Barts feltevését származásukról erre irányuló kutatás után, pozitív adatok is igazolni fogják.

Végül érdekesnek tartjuk megemlíteni Bartsnak azt a különben egészen eredeti és új feltevését, hogy a diplomata Borsos fiatal korában valószínűleg szűcs volt. Erre csak közvetett és inkább logikai bizonyítékok engednek következtetni s ha a föltevés pozitív adattal kétségtelenül nem is bizonyítható: el kell ismernünk, hogy nem hihetetlen.

Az életrajz Borsos történetírói méltatásában higgadt, tárgyilagos. Kiemeli, de nem becsüli túl Borsos munkái értékét s különösen Borsos naplója tárgyalásában végzett (részletekbe is belébocsátkozó) helyes értékmegállapító munkát. Általában az író ítéletei mindig jól megokoltak és mindenütt gondos mérlegelés eredményei. Jegyzeteiben aprólékos gondossággal számol be forrásairól, és helyes kritikai érzékről tesz bizonyosságot. A szerző Borsossal szemben az erdélyi magyar történetírás régi adósságát sikerrel róttá le. Reméljük, hogy hasonló munkatéren még többször találkozunk nevével.

(Kolozsvár.)

Kelemen Lajos.

Kant: Az Örök Béke. Filozófiai vázlat. Fordította dr. Hildenstab György. Losoncz, 1915. 8-rétű, 58 lap. Ára 1 korona.

Kant értekezése 1795-ben jelent meg és az örök béke eszméjének legtudományosabb tárgyalása. A józan észnek, mint a legfőbb erkölcsi törvényhozó hatalomnak trónusáról tökéletesen kárhoztatja a háborút, mint jogmenetet, míg a békeállapotot közvetlen köteletségnek hirdeti. Mivel azonban a háború összefügg az ember természeti állapotával, míg ez tart, örök béke nem lehetséges. Az örök béke azonban nem üres eszme. Ha nem is a közeljövőben, de a távoljövő végtelenbe vesző háttérében bekövetkezhetik. A megvalósítására irányuló fokozatos törekvés nagyobbítani fogja az időközöket a háborúk között. Különösen ajánlja a politikusoknak, hogy a küzdelmeket befejező tárgyalások alkalmával ne rejtegensenek olyan sérelmeket, amelyek már egy következő harcz okai lehetnek. A végleges béke akkor fog megszületni, ha a jog alapján felépült államszervezetek között egy általános, nagy szövetség fog létrejönni.

Kant értekezésének magyar fordítását a békemozgalom egyik hazai kiválóságától, Kemény Ferencztől vártuk a „Filozófiai Írók Tára”-ban. Megelőzte őt most Hildenstab, ki fordításával a békemozgalom ügye iránt érdeklődő magyar olvasóközönségnek jó szolgálatot tett.

Dr. P. I.

Benkő József első munkája.

A régi polihisztorok születtek újra *Benkő* Józsefben, a kis Székelyföldnek abban a fiában, a kit sok méltatlan vád, kemény ítélet után az utolsó félszázad lassú munkával talán még ma sem helyezett megérdemlett talapzatára. Szűkebb hazájában, a Kormos és a Barót vize mentén, — azon a vidéken, a hol Szabó Dávid, Kriza János, Kovács István, Lukáts István született vagy működött — újra meg újra e tiszteletreméltó tudós emlékét találjuk. Munkái mégis jórészt szétszórva, emléke mégis feledésben! Bámulatos alkotó ereje, energiája mintha csak visszatért volna a nehéz munkával feltört kemény, székely rögök közé: munkáiban sem él tovább.

Pedig negyven év páratlan szorgalmát elszórt kéziratainak egész rengetege igazolja. A szorgalmas Mikó Imre — Erdély közművelődésének valóban Benkővel egyerejű munkása¹ — ezek jórészét ösmerte, összejegyezte; de azért még sem bírjuk valamennyit, sok még máig is lappang, a meglevők sincsenek összegyűjtve, bár így szétszórtan is érdekes képét adják élete munkájának. Ezt a nagy munkásságot az eddiginél, egy tudós falusi lelkész szorgalmának szép gyümölcsseinél többnek, nagyobb szerűnek kell látnunk.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület keletkezése Aranka György igazató működésének idejébe nyúlik vissza. 1791-iki röpirata *Egy erdélyi magyar nyelvvelő társaság' felállításáról való rajzolat a' Haza' felséges Rendeihez* tervéhez járul *a Régi Kézírások Társaságáé* — mely Aranka többi tervezetével együtt, miknek érdekében több felhívást is kiadott — alapját tehette a „honismeret“ istápolásának. Nemcsak a czél közössége vezet bennünket Arankától Benkő Józsefhez, vagy most ahhoz a fakerítéses sírhoz, mely alatt a sokat szenvedett tudós papnak hamvai pihennek. Magát Arankát is több fonal kötötte Benkőhöz. Nem éppen baráti fonal. De mint a Societas phylohistorum „titoknoka“ 1793-tól kezdve kéziratok kutatása végett több ízben beútván Erdélyt, második útjában 1797-ben a már akkor betegeskedő

¹ Benkő József élete és munkái. Irta: *Gróf Mikó Imre.* (Pest, 1867.) XII. §. — 152. s köv. 1.

Benkőhöz is eljut és nála sok eredeti és másolt kéziratot jegyez föl, mint igen becses ereklyét vagy kútforrást. A ki látta Benkő gyöngybeüti traktuális főjegyző korából (Erdővidék minden egyházközségében maradt elég hivatalos kézírata) gondosságára és így e kézirati másolatok jelentőségére joggal következtethet.

Aranka még sem a legnagyobb jóindulattal volt Benkő iránt. Mikó szerint is „részhajló és igazságtalan“ volt vele. A helyett, hogy megragadta volna az alkalmat Benkő páratlanul gazdag gyűjteményének megszerzésére, kicsinyeskedő kifogásokat keresett s még a ritka becsű nyomtatványokat sem vásárolta meg. De semmiesetre sem ismerte föl benne az Erdély történeti emlékeinek összegyűjtésére nála is hivatottabb, igazán hivatott tudóst. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület törekvéseinek egyik kezdetét méltán kereshetjük Benkőnek csodálatosan gazdag gyűjteményében, melynek a múltra vető nagy perspektíváját a honismeretet hirdető jelennek hozott áldozat egészíti ki. Egész tevékenységének iránya sokkal jobban kapcsolódik hozzánk, mint a Phylohistorum Societasáé; a mellett kedvezőbb is lehetett volna a tudományos cél eléréséhez. Mert a tudósok és tudományok centralizációja helyett, a mi akkoriban nagy nehézségekkel járt (a Döbrentei „Marosvásárhelyi“ Tudós Társasága a legjobb példa rá) önmagában egyesítette a honismeret tudományait. Térben és időben ismerte és szerette hazáját. Térben akkor, mikor annak különösen növényi kincseit alaposan ismertette, időben úgy, hogy visszatért annak mondai múltjába, lelki szemei előtt a pogánykorig megelevenítve Erdély történeteit. Ez a szeretet készítette rá, hogy éjszakákon át másolgassa messze vidékeknek elrejtett kézirati kincseit; napokon keresztül kutassa a Székelyföld flórájának ritkaságait.

Alig van adatunk Erdély múltjából, a melyről Benkő ne tudna s alig van nagyobb írónk az erdélyi historikusok, különösen naplóírók között, a kinek munkáját Benkő ne ismerte volna. Ha nagy ismeretei előtt a kritikus vizsga szemeivel állunk, tulajdonképpen nem is vagyunk tisztában az ő kritikai apparátusával: vagy bámulatos, részletező tudása kelti fel csodálatunkat, vagy azt nem értjük, hogyan írhatta a nagy tudós ezt vagy amazt a naiv adatot.

Igy vagyunk legnagyobb, legnevezetesebb két munkájával, a *Milcoviensis Episcopatus*-szal és még inkább a *Transsylvania* két kötetével. Könyvtárának jegyzékét inkább munkálkodásából állíthatjuk össze, mint magából a (nagyenyedi főiskolába került) könyvtárból. Módszeres eljárásával azonban nem igen vagyunk tisztában. Mit és hogyan használt fel? Erre a kérdésre a lelkiismeretes, de — mint

maga mondja — a történetírás csarnokában csak mint tanú, nem mint bíró szereplő Mikó Imre nem felelt meg; ennek kutatása a jövő feladata. Szükséges azonban, hogy a ki e munkára vállalkozik, Benkőnek egész működését, tehát kéziratban maradt összes munkáit is jól ösmerje.

Hosszú sorát jelzi ezeknek *Erdély Széchenyi*-je is, még hosszabb azoknak az iratoknak sora, mik elkallódtak. Nem ezek közé tartozik, de nem is Benkő ismertebb művei közé az a kézirat-kötet, mely nagy művei egymásutánját, mint első szülött, 1770-ben megnyitja: a FILIVS POSTHVMVS.²

Érdekes munka: képe a múlt századoknak („az Erdővidéki Reformatus Tractusban, a' Reformationnak idejédtől fogva, a' feledékenység által el-temetetett Egyházi dolgoknak fel-elevenítettések“) és perspektívája egy jövő, nagy munkásságnak, hibástul, erényestül. Fantasztikus székely álmok, délibábos etimológiák és komoly történeti adatok vegyest: mind jellemzők középjait Benkő Józsefre, a *székely* haza fiára.

„Semmit ok nélkül ide bé-nem irtam (úgymond a F. P. előbeszédében), ha szintén alá-valóságnak gondolod is; sem magam költeményemet nem árultam.“ Ez őszinte vallomásához tegyük hozzá másik jellemvonását: az egyetemességre való törekvést, a melynek viszont a sokoldalú részletezés a következménye, így azután érthetővé válik, hogy sok érdekes részletében sok hiba s mégis sok becses adalék is van. Benkő egész munkássága ilyen. Ebből az egy kéziratából meg lehet ismerni őt magát, a mint korának nehéz viszonyai között, a tudományos kutatás szinte lehetetlenségeivel küzdve, de éjt s napot egybetéve, mondhatatlan lelkesedésből táplálkozó szorgalommal dolgozik. Az elődök tiszteletreméltó vetéséből sarjadt ki a mi mai tudományunk és egyesületünk. Ma még az is jól esik, ha abba a kezdetleges műhelybe tekinthetünk vissza, melynek képét Benkőnek a kéziratában tanuljuk megismerni. A munkáiban állandó rendszer szerint csoportosítja itt is mondani valóit: a TRANS-SYLVANIA: GENERALIS és SPECIALIS PARS csirája mutatkozik fejezeteiben: I. Az Erdélyi Reformata Eklésiákról közönségesen. II. Az Erdővidéki Esperességről közönségesen: — ime a Pars GENERALIS. III. Az Erdővidéki Esperestségben levő Eklésiákról külön-külön: ime

² Ékes betűkkel rajzolt kötet, ma az erdővidéki egyházmegye büszkesége. Kézirati másolata a székelyudvarhelyi kollégiumé, az eredeti (melyhez Kövér András középjait esperes szivességéből jutottam) nehezen hozzáférhető.

a PARS SPECIALIS. Az I. rész a reformáció történetét tárgyalja Erdélyben, a püspökségeket, ezek felosztását esperességekre. A II. rész már sokkal jelentősebb, mert részletezőbb: elősorolja az erdővidéki espereseket 1669 től kezdve olyként, hogy történeti, genealogiai, földrajzi, irodalomtörténeti adatoknak egész sorát, de munkásságaiknak ismertetésével más tudományoknak bővítését is nyújtja. Hiszen a XVII—XVIII. század református lelkészei bámulatos példáit mutatják azoknak a tudományért lelkesedő, szorgalmas papoknak és paptanároknak, minőket Jókai rajzolt nem egy regényében. Bámulattal olvasuk *Szokolyai A. István* életrajzát,³ a ki előbb Bethlen János kancellár udvari papja volt, majd nagybacsoni pap s 1700 körül erdővidéki esperes lett, majd mint udvarhelyi lelkész az ottani gimnáziumban is tanárkodott: „kitől a Deákok nagyon féltenek, lévén néha-néha beszédében is oly kemény szava, hogy olykor predikálásával ugyan megrázkódtatta az Hallgatókat.“ Munkái közül néhány nyomtatásban is megjelent. (Leyden, s. a. — U.-ott, 1648.) Érdeklődéssel olvashatjuk egy küzdelmes, nehéz pálya rajzát a Dési Márton⁴ kitűnő tanítványának, Pápai Páriz Ferencz kedveltjének, *Hermányi Péternek* életrajzát, a ki magával Pápai-Párizzal is sikeresen vitatkozott publica disputatió „és meg-fogta a' Professorát is.“ Gyermekkorától kezdve harcolnia kellett szüleiével, gazdáival azért, hogy tanulhasson és vasakaratóval érte el célját. Ép így nem éreztelen az utolsóelőtti esperesnek, a magát Ajtai Mihálynak nevező Középpajtai *Benkő Mihálynak*, szerzőnk atyjának életrajza sem.⁵ A kurátorok életrajzai közül legmegkapóbb az első, *vargyasi Daniel Istvánnak* életrajza, a ki Petróczi Kata Szidónia leányát vette feleségül, maga is „írt egy néhány Szép Munkákat“; nevét a kuruczságáért még öreg korában is szenvedett üldözésekből eddig is jól ösmerte a történelem.

Ime irodalom- és egyház-, politikai és művelődéstörténet együtt, gazdag halmazban!

És mégis, legfontosabbnak a III. részt tartjuk, a mely sok hagyománnyal, mondával sok történeti, földrajzi adatot is tartalmaz. Az előbbiek közül hadd írjam ide, a mit *Nagy-Batzonról*⁶ mond: A' Sz. István Magyar Király Sáróla nevű Hugától származott volt a' Márhárd Groff, kinek fija volt Bulth Lórintz, és ennek lettenek im ez öt jeles fiai: Botzon, Bontz, Bentze, Isák (Chák) és Betlen, ki is

³ Irodalomtörténeti Közlemények 1910. évf. 188—192. és 428—431. l.

⁴ Ld. Bod Péter *Magyar Athénásá*-ban, továbbá Sz. Polykarpus 102. l.

⁵ Ld. e kettőről Századok 1911. évf. 8. füzetét.

⁶ Baczon neve valószínűleg a bükknek szláv elnevezésével függ össze.

a' *kevés ételről be-étlennek és azután Betlennek nevezetett.* Ezek közül mindeniknek nevére Faluk vagynak Erdélyben nevezetve, talán magok lévén azoknak fundatorai.“

Ugyanígy okoskodik még több falú név etimológiájában. Meglepő ez a néhány, részben együgyű szöfejtése is:

Bodos. A Magyaroknak Erdélybe való származásokkor felette sok helyen volt rengeteg erdő, az hol ma mezős és lakóhelyek vagynak: ilyen lehetett az is, a' hol ma Bodos vagyon és nem lehetetlen, hogy valaki *el-bujdosván* és azon völgyben magát meg-vonván lakásra, annak bujdosásáról *Bujdos*-nak, vagyis Bodosnak nevezetett. — **Böln.** Böv határral, erdőkkel kezdett bírní odafundáltatásakor ezen Falu, s nem lehetetlen, hogy nevét vette volna ezen szöktől: *Böv lön.* — **Köpetz** vélhetni onnan vehette nevezetét, hogy mikor lakni kezdették azon kelyet, nem ... erdős volt, hanem *kapatz* s erről a Köpetz nevezet. — **Száldobos.** Hallottam ugyan, hogy nevezetett volna valami Dobosnak leg-elsőbbben lett ott való meg-szállásáról és lakásáról, de inkább hitelt érdemmel az a' vélekedés, hogy ha talán Sebaldu Szentről nevezetett volna.⁷ — **Füle.** Minthogy ez a falú éppen felső vég-helyében esik Erdővidéknek: Fülének kétségkívül azért nevezetik.⁸ — **Magyar-Hermány.** Ez a' Falú a' Sok forrásokról és vizek ereiről *Ér-mány*-nak,⁹ vagy cum aspiratione Hérmány-nak nevezetett; Szász Hermányt is a' Bartzaságon ilyen okon nevezik (nem Hermannusról) a' Magyarok Hermánynak, melynek Német vagy Szász neve Hunds Bach, az az eb pataka. — **Bibarczfalva.** Bibartz mondatik Tiburtius-ról (Tibartz, de meg romlott a' szó, mindazáltal nem nagyobb változás ez, mint az, hogy Szent Mária már Szemerjának mondatik.¹⁰ — **Baróth.** Nominatur a Sancto Bartolds.¹¹

E délibábos szójátékkal ellentétben viszont becses adatokat mond el az iskoláztatásról, Erdővidék serfőzéséről, a papi és mesteri fizetésekről, vagy néprajzi dolgokról. Bodosnak pl. ma is Kukukfalva a csúfneve; azt is mondják róla, hogy deszkával be lehet felül fedni a hegyszorosban épült falvat; a másfalusiak úgy mondják, hogy Bodosba csak az megy, a ki az útját eltéveszti. S ime, már Benkő megírja, hogy lakócai „ezelőtt“ (!) igen együgyűek és „nem látott-hallott“ emberek voltak, ezért sok nevetséges dolgot beszélnek róluk. Középjáta templomáról megtudjuk, hogy „pápastaságbéli rajszolások“ vannak még benne, a falú hatáiról pedig, hogy mind a kath. vallás

⁷ *Száldobos* neve tudvalevőleg a hársfa székely *szádog*, *szádogos* nevével függ össze.

⁸ *Füle* neve a Philippus, Fülep névből ered.

⁹ Tehát *Ér-hát*nak? (*Róka-mál*?)

¹⁰ Ide tehetjük, hogy Középjáta *Tiprotz* oldalát is Tiburtz, Tiburtiusból származtatja, s hogy Lukáts István is azt mondja, hogy Bibarczfalva nevét Tiborcztól — csakhogy egy másik Tiborcztól, az utolsó pogánytól, István századjában Saroltának pogány fiától kapta.

¹¹ Barót nevét is másként magyarázza *Melich János.* (MNY. 1908.)

szentjeinek nevét viselik. A nagyjait unitáriusok türelmetlenségéről megerősíti Cserei Mihály adatait. Olaszteleknél ugyancsak néprajzi szempontból érdekes megjegyzése, hogy Erdély kezdettől fogva „olyan volt, mint a Sz. Péter Lepedeje, a melyben sokféle állatok valának: mert itt is tsak nem mindenféle Nemzeteknek öszve zavarodások voltak.”

Ime egy kis kép, vagy helyesebben néhány vonás Benkő munkásságának kezdetéből. Tegyük hozzá botanikai munkásságának kezdetét s megvan az alapja annak a hangyaszorgalommal fölépített s ma széthordott kövekből nehezen összekereshető épületnek, a mely Benkő életének legszebb emléke s a melynek minden jó vagy rossz tégláját egy ugyanazon szó jelzi az Erdélyi Múzeum czéljával: *honismeret*.

(Temesvár.)

Dr. Gálos Rezső.

A komjászegi graduál.

Értékes kéziratos kötettel gyarapodott a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára. *Gálfi* András lelkész útján a komjászegi unitárius eklézsia 1912 október 27-én odaajándékozta az alább ismertetendő — s gondolatom szerint helyesen elnevezett — komjászegi graduált. A kötet, úgy látszik, sokáig nedves helyen állott, mert megdohosodott s csak alapos szárítás után volt használható. Így, megsárgult, alján korhadt lapjaival is arra mutat, hogy valaha becses drágaság lehetett. Írása díszes, minden éneke színesen díszített inicialés betűvel kezdődik; az ismétlődő szók vagy sorok karmin festékkel, a rendes szöveg sötétbarna tintával voltak írva. Több helyen hangjegyek találhatók, de az első egyharmad részen kívül a többinek csak vonalozott sorai készültek el hangjegyek nélkül, 17 × 29 cm. nagyságú papíron mindenképpen igazi gondos munkának eredménye. Kár, hogy elején s végén hiányos és sem írójáról, sem íratásának idejéről nem találunk benne följegyzést. Pedig — amennyire megállapíthattam — fontos szerepe lesz az unitárius egyházi énekeskönyvek sorozatában. Szerkezete szerint az ismert legrégebb unitárius cancionalisnak graduál formája.

Tartalma szerint két főrésze oszlik. Az elsőben vannak a *vasárnapi himnuszok* (3—15. l.). Az itt található 11 imádság megvan a Batthyányi-kódexben is. Ez után következnek az *antíphonák* a hozzájuk tartozó *psalmusok*kai együtt (16—31. l.). E 20 ének szószerinti átvétel a legrégebb nyomtatott unitárius énekeskönyvből. A következő rész címe: *Hymnus in adventum Domini usque ad Ferias natalis canendus* (32—82. l.) s tartalmaz 48 éneket. Sequuntur *Invocationes* (83—92. l.), összesen 8. Az *főinnepekre való énekek* (93—156. l.) közül itt 36 található. A második rész zsoltárokból áll (137—492. l.) s magában foglal 141 éneket. A kötetben eszerint 264 ének van. Ezek közül 24 a Batthyányi-kódexből, 55 az 1566-iki nagyváradi énekeskönyvből, 7 Szegedinek 1569-iki, 2 Szegedinek 1590-iki énekeskönyvéből vált először ismertté; 100 az 1607 körüli, 24 az 1630 körüli unitárius nyomtatott énekeskönyvből vétetett.

26 sehol nyomtatásban meg nem jelent, Thordai János-féle zsoltárfordítás. 26 énekét e kötetnél régibb helyről nem ismerem. A hiányzó ?—3, 7—8, 11—12^{3/4}, 148—253, 311—312, 325—326, 320—330, 337—338, 345—348, 399—403, 417—422 és 492-től végig lehetett lapok szövegét nem tudtam megfejteni.

Tüzetesen foglalkozván e kötettel, legelőször is azt állapítottam meg, hogy nem hivatalos szertartási graduál volt, tehát nem kántor számára készült, mert ez esetben a hangjegyeket nem nélkülözhetne volna. Pedig 38 megvonalozott hely, illetőleg dallamra vonatkozó megjelölés közül csak 21 készült el, a többinek helye üresen maradt. A dallammal ellátott énekek kezdősorai ezek:

Antiphona prima. *Úgy szereti az Isten e világot.* 5 hangjegysorral. 16. l.

Antiphona secunda. *Mojzes azt mondja az Izrael fiainak.* 5 hangjegysorral. 17—18. l.

Antiphona tertia. *Az kiről szólt Mojzes.* 4 hangjegysorral. 19. l.

Antiphona quarta. *Ugy mond Jézus, ha megmaradandatok.* 5 hangjegysorral. 21. l.

Antiphona quinta. *A Christus azt mondja.* 5 hangjegysorral. 23. l.

Antiphona sexta. *Ugy mond Jézus, én vagyok az út.* 4 hangjegysorral. 24. l.

Antiphona septima. *Ez az örök élet.* 3 hangjegysorral. 26. l.

Antiphona octava. *Bizonyos beszéd ez.* 4 hangjegysorral. 27. l.

Antiphona in Advent. *Az Ur úgy jön ki, mint óriás.* 4 hangjegysorral. 33. l.

Hymnus. *Jó keresztények kik vagyunk.* 4 hangjegysorral. 37. l.

Antiphona prima in nativitate Domini. *Megesküdt az Ur Dávidnak.* 4 hangjegysorral. 38. l.

Antiphona secunda. *Hertelenséggel jön.* 6 hangjegysorral. 39. l.

Antiphona tertia. *Szülé az ő fiát, első szülöttét.* 3 hangjegysorral. 41. l.

Antiphona quadragesimalis. *Ha embereknek és angyaloknak.* 4 hangjegysorral. 44. l.

Hymnus. In die passionis Domini. *Oh kegyelmes mi szent atyánk.* Hangjelöléssel. 49—50. l.

Antiphona. In eundem diem. *Zsidóknak Judás.* 3 hangjegysorral. 50—51. l.

Antiphona. In Sabbatho sancto ad preces vespert. *Mikép Jonás volt.* 4 hangjegysorral. 52. l.

Antiphona secunda. *Ur Istennek angyala.* 3 hangjegysorral. 57. l.

Antiphona. A Dominica quasimodo ad festum Ascensionis Domini canendus. *Feltámadván Christus*. 4 hangjegysorral. 60. l. Hymnus in diem Ascensionis Domini. *Mostan jeles ünnepe*. 61—62. l. 4 hangjegysorral.

Antiphona. In eundem diem fest. *Felméne a Christus*. 2 hangjegysorral. 62—63. l.

Hasonlóképpen szembetűnt az is, hogy e kötetben kevés a Bogáthi-féle zsoltárfordítás. A legrégebb (1607 körüli) unitárius cancionalis 11 énekéből ide csak a következő 6 vétetett át:

A nagy bölcs teremtést. 159—162. l. *Egész Izraelt Dávid felgyűjté*. 197—199. l. *Hogy említjük eleinket*. 231—234. l. *Hogy a nagy pusztán lakunk*. 234—239. l. *Neked mondok dicséretet*. 335—338. l. *Országá kárát*. 344 s köv. l.

Vizsont Thordai János zsoltárfordításai, melyeket az 1607 és 1630 körüli cancionalisok csak annyi figyelemre méltattak, hogy 16 esetben nótául vették fel, itt 26 énekkel szerepelnek:

Tapsoljon a mi két kezünk. 146—147. l. *Büneimnek mély örvényében ülök*. 181—183. l. *Boldog az olyan ember minden ő dolgában*. 183—184. l. *Szentelek örvendeztetek az urban*. 381—384. l. *Szent Isten téged dicsérlek*. 384—386. l. *Szívem, vérem, szám, minden erőm*. 386—389. l. *Ártatlan szivét szent Dávid*. 409—413. l. *Igaz látó szent uristen*. 413—415. l. *Dicsőséges az Ur Isten*. 415—416. l. *Boldog ember, aki hitből*. 431—433. l. *Boldog és áldott vagy*. 433—435. l. *Dicsérjétek az Istent mennyben élők*. 444—446. l. *Dicsérjétek Istent az ő szentségéről*. 446. l. *Dicsérjétek az Istent minden népek*. 447. l. *Ha a böles mindenható Isten*. 459—460. l. *Hálát adván, vallást tészünk*. 463—464. l. *Isten házának gondviselői*. 465—466. l. *Irgalmas légyen az Isten hozzánk*. 466—467. l. *Istennek új énekeket*. 467. l. *Istennek áldott népe*. 468—469. l. *Jó az egyezségben s a szép békeességben*. 470—471. l. *Magos mennyégben, nagy dicsőségben*. 473—474. l. *Minden nép és nemzetség az Istent*. 477—478. l. *Mondott Uramnak az Ur*. 482—483. l. *Nagy inségemben és szükségemben*. 483—484. l. *Országol az Isten*. 492. l.

Azt, hogy ily sok Thordai-féle zsoltárfordítás található e kötetben, fontosnak találom a kormeghatározásnál. Említettem, hogy a komjatszegi graduál az unitárius cancionalisnak graduál-formája. Azonban jóval az 1630-iki cancionalis megjelenése után készülhetett és pedig akkor, a mikor a Bogáthi-féle szombatos énekköltés kezdett helyet adni a tisztán unitárius énekköltésnek.

Kissolymosi Simó Ferencz festő.

Kazinczy Ferencznél, a „Biographiai adatok“ sorában csak annyi van följegyezve *Simó Ferencz* festőről, hogy Udvarhelyen 1801 április 11-ikén született. Már a nagy korkülönbségnél fogva se tartozhatott *Kazinczy* belső embereihez s így egyebekre nézve, hasztalan keresünk rávonatkozó adatokat a kiváló művészbarát leveleiben. De egy más forrás nyomra vezet és ennek adataiból egybeállíthatjuk ez elfelejtett festőnk pályafutásának jellegzetes eseményeit.

A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, *Thaisz András*, e derék folyóirat hasábjain,¹ ily címmel: „Egy Magyar Képirónk megismeretése“ a következőket írja: „A hazai érdemet megismertetni, s előmozdítani, nemcsak illő, hanem kötelesség is egyszerűs mind, legalább *caeteris paribus*“... Ebből a becsülendő elvből indulva ki, a következő adatok közlésével hívja föl rá a közönség figyelmét. Első Maecenása valami *Pál* nevű kapitány volt, ki Erdélyből Bécsbe vitte föl, „hogy a benne észrevett festésre való talentumot ott kifejthesse.“

„Öt esztendeig tanulván a Bétsi Anna Akademiában a festést, s azon innen *Füger* tanítványánál *Salesnél* gyakorolván magát három esztendeig leginkább az olajfestésben“, hazafelé indult, Erdélybe. Ez az út elhatározó jelentőségűvé lőn egész pályájára. Budára érven meglátogatta *Döbrentei Gábort* a neves magyar írótt. Ez nemcsak szállást ajánlott neki, hanem ígéretet tett, hogy a közönséggel is meg fogja ismertetni. Ez a második Maecenás még Bécsből ismerte *Simónak* „képirási talentumát, mely mind az arcok hasonlatossága jól eltalálásában, mind az ecset gyengédségében és a színek elegyítésében, kiváló.“ *Döbrenteinek* igaz örömet okozott, hogy ezt a fiatal magyar művészt „jövendőbeli boldogulására nézve útbaigazíthatja s azért barátjainak s a szép művek más kedvelőjének esmeretségébe juttatá.“

Mutatóképpül *Döbrenteinek Simó* által lemásolt azon mellképe szolgált, melynek eredetijét még 1824-ben Bécsben készítette, „azon akarván megmutatni, hogy tanulásában mennyire ment s kérésére egyedül azon okból is ült neki *Döbrentei Gábor*.“

Az első kép mit Budán 1826 októberében készített el *Felsőbüki Nagy Benedek* „politico-fundationalis Királyi Fiscalis“ arcsképe volt. „Ezen kép térdig lévő nagyságban oly szerencsés-

¹ 1827 VI. k. 122—4. l.

sen sült el“ (1) — írja *Thaisz*, hogy többen óhajtották magukat *Simó*val festetni. Így készültek a következő arcképek:

1. *Petrich András*, „Feldmarschal-Lieutenant“, a váci katonai intézet kormányzója. Ugyancsak az ő ajánlására, „mint a ki az ily szép műveknek jó ízlésű megítélője“ ... 2. *Geöcz László* m. k. udvari kamarai tanácsosé és 3. *Báró Pley András*, Generalisé.

Ez első képei annyira megszilárdították művészi hitelét, hogy forrásunk szerint, egy éven belül még 16 arcképet festett. *Döbrentei Gábor* ugyanis a magyar írók képei gyűjteményének kiadását kezdeményezvén, ebbe első képnek a *Kazinczyét* tette, melyet *Donáth* után másolt *Simó*. Ugyancsak ezen gyűjtemény céljaira festette *Simó*: a) *Berzsenyi Dániel*; b) *Virág Benedek*; c) *gr. Ráday Gedeon* és d) *gr. Majláth János* arcképeit.

Simó úgy látszik nem volt kizárólagosan arcképfestő. A kor édeskés modorában lehetett festve az a két kép, melyet forrásunk említ. Festett „ideálban egy gesztenye szőghajú leánykát, fél arczára göndörödött fürtökkel, kökény szemmel, a mint azokat olvadó örömmel kis gerliczéjére fordítja, melyet gyöngéd kezei közt gyügyögtet. Magyar az öltözete a kis leánykának. Gyönyörű édes teremtés!“ ... A kép eszméjét *Döbrentei* adta. Ilyen édeskés tárgyú az a másik kép is, melyet Dr. *Szabó János* országos szemorvos számára festett. E kép tárgya: „egy kézi tükrébe nézegető szőke leány, a mint arany haját illegeti.“ Forrásunk szerint e kép is „hasonlóképen kedves ecsettel“ volt festve.

Az ismertető cikk a következő sorokkal záródik: „Ezzel kívánja a Redactio figyelmetessé tenni Hazánk fiát *Simó* urat, ki valóban, ha több s nagyobb munkáknak eleibe adásával segítődik, nevezetes képírónká válik, s igen szívesen óhajtjuk, hogy olyanok, kik magukat ő vele akarják festetni, minél többen találkozzanak.“

Ez ajánló sorokból egyúttal fogalmat alkothatunk azon feltűnő különbségről, mely egy XIX. évszázadbéli „megismertetés“ és egy századvégi ujság-reklam közt van!

Kort és szokásokat jellemzőül megemlítjük, hogy *Simó* Ferencz minő mérték szerint szabta meg a kép árát: ahány hüvelyknyi magasságú volt a kép, annyi ezüst forintba került. Egy kissé furcsa érték-mérés, de bizonyára a szoliditás jelének akart látszani.

Életpályájának emez első időszakáról még a következőket találjuk följegyezve az *Iris* cz. pesti német folyóirat hasábjain, melyek *Thaisz* adatait kiegészítik.² Ez a fiatal székely, 17 éves koráig, szülőhelyén a székelyudvarhelyi gimnáziumban tanult. Művészi hajlamai korán nyilvánultak. Útmutatás, vezető nélkül kezdett rajzolni s festegetni. Egy *Pál* nevű nyugalmazott kapitány erre figyelmessé lévén, fölszólította *Simó* atyját, ki ugyanott ügyvéd volt, s kívül *Pál* a saját pörös ügyeiben gyakran érintkezett, hogy

² Id. h. Gallerie vaterländischer Künstler. St—y. cikke: Franz Simo von Kis-Solymos. 1826. évf. 480. l.

engedné a fiát vele Bécsbe menni, mint a hová *Pál* éppen elutazni készült. Így jut *Pál* hazafias buzgalma révén *Simó* Bécsbe, hol 8 éven át oly szorgalommal és előmenetellel végezte az Akadémiát, hogy 1823-ban egy másik „nemes magyar“ pártoló figyelmét vonta magára. Ez az új Maecenas *Döbrentei* Gábor volt.

Döbrentei közelebből is megakarván ismerni *Simót*, s miután az ő nézetei s a fiatal művész érzelmei találkoztak, olyan viszony keletkezett köztük, mely termékenyítő befolyással volt a fiatal művész lelkületére. *Simó* ekkor fölkererte *Döbrenteit*, hogy üljön neki, mert az a czélja, hogy e készítenő arczkép mérték-mutatója legyen eddigi előhaladásának. *Döbrentei* jól talált arczképe (térdkép) első meglepő gyümölcse ennek a baráti viszonyoknak. Az 1824. évi bécsi kiállításon be is mutatta. A történeti festészet terén tett első kísérletei *Simónak* ettől kezdve későbbi időkre halasztattak.

Simó 1826 szeptember havában Bécsből Budára jött s mindjárt ekkor hozzáfogott *Nagy* Benedek arczképe lefestéséhez. Erről megjegyzi tudósítónk (valószínűleg *Stielly*, az *Iris* szerkesztője), hogy a mi a föltűnő hasonlatosságot, a színek élénkségét és igazságát, a formák lágyágát és korrektségét, az ecsetkezelés finomságát illeti, a *Döbrentei*-féle arczképet, bár az is sikerült munkának mondható, messze fölülmulja. De még ezt is fölülmulja az az eszményi arczkép, melyet *Döbrentei* utasítására most készít. Ez bizonyára a cikkünk elején jelzett „szöghajú leány“. Erről *Döbrentei* már előre úgy nyilatkozott, hogy a mi az arcz meleg színet, a kifejezés lelkét és finomságát illeti, a festő *Döbrentei* minden váraozását fölülmulta.

Az *Iris* szerkesztője is fölhívja a közönség figyelmét e fiatal művészre, kinek kész és most készülő képei, *Döbrentei* lakásán, e művészbárát szivességéből megtekinthetők.

Egy más forrásunk alapján megtudjuk,³ hogy *Simó* egész 1829-ig Budán, *Döbrenteinél* lakott.

Már 1822 böi nyomát találjuk annak,⁴ hogy „egy érdemes Hazánkfia, s literaturánk, s nemzeti fennállásunk igaz Barátja, ki azt tehetsége szerint minden úton módon előmozdítja“ anyagilag is támogatott egy művészi vállalatot, melyet a „Pesten lévő Literátorok“ kezdeményeztek abból a szándékból, hogy „a Magyar Literátorok festett Képeiből Gyűjteményt“ állítsanak össze. Valószínűleg ennek a tervnek volt a következménye, hogy, (mint főntebb említettük) *Simó Döbrentei* számára a következő írók arczképeit festette le: 1. *Berzsenyi* Dánielét, 2. Gr. *Desewffy* Józsefét, 3. *Horvát* Endrét, 4. *Kazinczy* Ferenczét, 5. *Kisfaludy* Sándorét, 6. *Majláth* Jánosét, 7. Báró *Mednyánszky* Alajosét, 8. Gr. *Ráday* Gedeonét, 9. Gr. *Teleki* Józsefét és 10. *Virág* Benedekét.

A *Honművész* „bájecsetű magyar képfírónak“ nevezi *Simót*, de elfelejti elmondani, mi okozta azt, hogy *Simó* kénytelen volt

³ Honművész 1837, I. 5. szám 35. l.

⁴ Tudományos Gyűjtemény 1822-iki IV. k. 119. l.

nemsokára a fővárosból eltávozni? Valószínűnek tartjuk, hogy ez az eltávozás összefügg Döbrenteinek egyéni dolgaival: a Conversations-Lexiconi-pörből folyó kellemetlenségeivel, eddigi tekintélye aláhanyatlásával, s tán hiú és ármánykodásra hajló természetének megnyilvánulásaival. Annyi tény, hogy *Simó* itt hagyja a fővárost és 1832-ben Kolozsvárott telepedett meg. *Döbrentei* nem hagyta végleg abba a művész-pártolást, mert mint *Barabás* írja, 1835-ben már *Kozina* Sándor, a Rómából hazaérkezett festőművész dolgozott Budán „Döbrentei patronátusa alatt.”⁵

Hogyan és mivel foglalkozott *Simó* 1831-től 1836-ig Kolozsvárott, nem tudjuk megmondani? Helyzete nem lehetett anyagilag fényes, mert alig üresedett meg *Neuhauser* Gottfried halálával a II. József idejében fölállított s a kolozsvári Lyceummal kapcsolatos rajziskolai tanszék, *Simó* folyamodott érette és 1836 október 1-étől 400 pengő forintnyi javadalmazással ki is nevezték rajztanárrá.

Igy végződött e szépen induló művész-pálya az iskola egyhangú rajztermében. Nem válthatta be, a mivel *Thaisz* András kecsegtette, hogy t. i. „nevezetes képírónká” válhatik.

Simó az 50-es évektől kezdve, a kolozsvári Lyceumban is tanította a rajzot. Mint rajztanár 1836-tól 1869-ig működött⁶ Kolozsvárott.

Midőn a *Honművész* életrajzi adatait közölte, azon kívánságának adott kifejezést: „hogya legalább 3 nagy lángész akadjon keze alá magyar ifjaink közül, s a művészség nemzetünk között, azok által megint inkább terjedjen”.

Ez a kívánság ily terjedelemben nem vált valósággá, de örülhetünk, hogy legalább részben teljeseedsbe ment. Nagy mesterrünk, néhai *Székely* Bertalan, *Simó* tanítványa volt. Szives értesítése alapján írhatom, hogy *Simó* értette a dolgát s értékesebb tehetség volt sok másnál, ki Erdélyből kikerülve nagyobb névre tett szert. *Székely* lyel nemcsak minták után dolgoztatott, hanem kivette őt a szabadba is. De útasításával nem igen alkalmatlankodott *Székely*-nek, ki itt készítette első tanulmányait a szabad természet után. *Székely* festegetett, *Simó* pedig azalatt nyugodtan horgászott a Szamos vizében.

Érdekes korszak. Egy nagy reményekre jogosító művész, ki a természet szépségei iránt elvesztve fogékonyságát, nyárspolgárhoz illő nyugalommal, mint horgászó szürke professzor végzi be művészi pályafutását.

Szerencsére a tanítvány egyike lett azoknak, a kikre a *Honművész* várt a magyar művészet érdekében.⁷

(Budapest.)

Dr. Bayer József.

⁵ Emlékiratai. Kiadta Kézdi Kovács László. (Budapest, 1902.) 158. l.

⁶ Néhai dr. Erdélyi Károly igazgató, levélbeli szives adatai szerint.

⁷ Ez az érdekes dolgozat még 1909-ből való. *Szerk.*

Az első „Erdélyi Múzeum“ történetéhez.

II.

Döbrentei Gábor 1806 november 2-án érkezett a Küküllő-megyei Oláhandrásfalvára, hova Kazinczy szerezte gróf Gyulay Ferenczné fia mellé nevelőnek.

A külföldről hazatért ifjú jóformán még meg se melegedett új állomáshelyén, s már megindult annak az isteni tűznek vezetése nyomán, mely keblét hevítette. Ha előbb ugyanis becsvágya volt, hogy íróvá legyen, most külföldi útja után százszorosan át kellett éreznie azt a nagy hivatást, mely az írókra itt várt s melyre a sors őt is eljegyezte. Hisz külföldi útjában csak nemzete elmaradottságáról győződhetett meg s nem egyszer hallhatta, hogy ott már úgy beszélnek a magyarról, mint halódó nemzetről.

Ez égető benyomások és tapasztalatok kétségtelen elég hajtóerők egy romlatlan ifjú lelkére, — ha még az belső erejének tudatában sincs — hogy a szunnyadó erőket felajazzák benne s arra a szent fogadásra bírják, hogy életének minden percét nemzete javára, nemzete talpraállítására fordítsa. Hogyne lettek volna hát azok Döbrenteire, ki Baróti Szabó és Ányos munkáinak emlíni nevelkedett s ki akkor már Kazinczy, Kis János, Révai s az öreg Virág reménysége volt.

A hogy Erdélybe ment tehát, munkához látott mindjárt azzal az elhatározással, hogy mestere példáján összegyűjti a szétszórt erőket s együtt közösen ébresztgetik majd az alvó nemzetet és szítják, élesztik a szent tüzet az elhagyott oltárokon.

Az irodalmi központot akkor ott az öreg Aranka alkotta, ki bár küzdve öregséggel, korról, bajjal, nemes törekvéseinek annyi csalódása után is ifjú lélekkel csüngött irodalmunk és kultúránk fellendülésén s előmozdításán. Mi természetesebb tehát, hogy az ifjú Döbrentei hozzá fordult, a vele lélekben rokon öreget kereste fel legelőbb. Így idejövetele első esztendejében már kész közöttük a bizalmas, kedves viszony annyira, hogy 1807 december 15-én Aranka válaszolva Döbrentei levelére a jóakaró barát szives hangján irt neki s tárgyalt egyes irodalmi kérdéseket.

Ez írói barátság aztán s a gr. Gyulay-háznál való helyzete rendre megismertették vele Erdélynek akkori nevezetesebb embereit. Gr. Gyulayné háza ugyanis abban az időben igazi mintaképe volt az egészséges nemzeti érzésű s fenkölt szellemű főúri háznak, melyben pártfogást talált minden nemes, igaz, szép törekvés.

Az ily kedvező körülmények kétségtelen befolytak arra s nagyban segítették Döbrenteit, hogy kifejtse azt a nevezetes agitatori munkásságot, mely akkor országos hirre és jelentőségre tett szert.

E munkának látható, szép emlékét őrzi az Akadémia levéltára Döbrentei leveleskönyvében¹ s valóban annak a testes kötetnek, mely a hozzá irt „belföldi“ leveleket tartalmazza, jórésze abból az időből való, melyet Erdélyben gróf Gyulayné házában töltött.

Gróf Teleki Sámuel, Bánffy György, Teleki Pál, Haller Gábor, báró Wesselényi József, Naláczy József, aztán Arankán kívül Cserey Farkas, Zombory József, Kozma Gergely s mások levelei ezek, melyekben írók mindannyian az őszinte jóakarát, nagyrabecsülés és elismerés hangján irtak hozzá, készek lévén nemes törekvését mindenben támogatni.

A maga lelkes, búzgó irodalmi törekvéseivel tudta ezeket megnyerni Döbrenteit s azzal az izgató szerepével, melylyel átlépte Erdély határát, kivívta Horváth István, Kazinczy elismerését s megszerezte minden igaz magyar őszinte magasztalását.

Ezekkel tudta maga köré csoportosítani 1814-ben megindított Erdélyi Múzeumában Dukai Takács Juditot, Szentmiklóssyt, Kist s a két magyar hazában élő összes nevesebb költőket is.

Az Erdélyi Múzeum megindításában az említettek közül kétségkívül legbuzgóbb hive s leglelkesebb segítőtársa Cserey Farkas major volt, ez a talpig derék, nagy műveltségű katona, ki telve fűző nemzeti érzéssel élt-halt nemzete előhaladásáért és irodalmáért.

A fennmaradt levelekből² úgy látszik Döbrentei kereste fel előbb levelével, melyre aztán Cserey 1808 június 18-án válaszolt meleg szeretettel s érzéseinek már ez első levelében is szabad folyást engedett midőn ezeket írta: „Hazánkba a *Cultura* egész kiterjedésű értelmébe véve — mikor járhat azon nemzetünköt boldogítható érdemes pontra — a meljre aszt az urnak nemes érzése és minden igaz Hazafinak buzgó ohaitása jutni kívánnya, sőt juttatni törekedik is — valoba által nem láthatom, semmi olj nyomot — és foganatos kimenetelt ígérhető mozdulatokat e tekintetbe tétetni nem látván, meljék a boldog derülésre reményt nyuithatnának. A hol a fő kormány nem gondoskodik az igaz cultura elő mozdításáru, és aszt gyarapodo előmenetelre nem segíti — ott kicsidnek marad a Nemzet — melj magátúl ilj nagyott tenni — a szolgálai indulatnak igen nékie lévén szoktatva nem alkalmas.“³ Katonaembertől e szokatlan lelkes beszéd, az öreg Aranka szakadatlan búzdítása, melylyel a benne „elrejtett szép ajándékok szikráját gerjesztette“, aztán a saját belső sugallata, vágyódása, már ekkor megérlelték benne, hogy ott tenni kell valamit komolyan. 1809 elején már kész is volt a tervvel s elhatározta, hogy Almanachot fog kiadni. Mihelyt ebben megállapodott, nyomban munkatársak után is nézett. Erre vall Zombori Józsefnek 1809 július 13-iki válasza, melyet e sorokkal végez: „Köszönöm Barátom, hogy meghívtál kiadandó Almanakodnak szaporítására.“⁴

Csereynek legelőbb 1810-iki leveleiben találunk említést a *Magyar Múzeumról*. Ez esztendő október 10-én ugyanis ezeket írta Döbrenteinek: „... a Typographus ... tegnap elő hozá a Magyar Museum plánumát éppen a midőn Barátom uram levele érkezett és én az Ország gyűlésébe mentem a hová magammal néhány példányt elvivén — ki osztottam, sokan illendően fogadták asztat — és azok közt gr. Teleki Pál, B. Wesselényi Josef aszt ígérése, hogy nemcsak pénzt — hanem önnön munkáikat is adgyák abba. Báró Apor pedig tüstént pénzt ígére. . . .

. . . Megvállik, mire megyünk ezen intézettel. Én reméllem, hogy a 800 forintot bekapjuk. Hogy pedig engedelmet nyerjünk eö fgetül a tulsó lapon le irt leveletem ma nyujtottam be a Gubernator Ur eö Exjanak.“⁵

E benyújtott levél így hangzott :

(P(lene.) T(it-ulo.)

„Meg lévén abba győződve, hogy Exád Atyai gondoskodásának bölcs intézetei közzé számlálja mindazokat, a mik által a Haza Boldogsága eszközöltethetik és a Nemzet virágzása bizonyos modok által tökéletesíthetik. Egy és pedig fő része lévén a Nemzeti létel kies derülését eszközlője a Hazai literatura nemessítése — erre nézve mindasztot előmozdító, meghatározott igazságu eszközt, egy Periodicus Irás közre bocsátását kívánnya Döbrentey Gábor ur végre hajtani, melj intézetnek végre hajtására szükség lévén eö felségének kegyelmes engedelmet megnyerni, bátorkodom illő alázatossággal Exádhhoz foljamodni és ezen Periodicus Irás planumat itt allázatosan közölvén — esedezni, méltoztasson hathatós befolyásának tiszteletes voltát ezen engedelemnek mentül előbb meg nyerhetésire fordítani. Én részemről jot álok : hogy ezen periodicus irás az igaz szép Izlésnek a Nemzeti character nemesebb tulajdonira valo be foljhatásán és annak mivelésin kívül egyebet nem fog magába foglalni. Alázatos mélj tisztelettel lévén Exádnak ! alázatos szga. Kolozsvárt 5-dik octobris 1810.“⁶

Am e szép kérésnek úgy látszik kevés kilátása volt a kedvező elintézésre. Erre vall legalább a következő év februárius 16-án kelt levele Csereynek, melyben keservesen panaszolja : „megjövendöltem s megmondottam, hogy Erdélj nincsen magasztalt szépségü dolgoknak mivelésire megérve“ s egyuttal biztatja, hogy : „gr. Teleki Pálnak és B. Wesselényi Josefnek jó lesz irni. Ez bizonyosan semmit el nem mulaszt, — jó végre segiteni a czélba vett nemes intézetet.“⁷

Minden igyekezet hiábavalónak látszott azonban, mert a dolgot nem igen lehetett nyélbe ütni, úgy hogy miatta julius 19-én szinte kétségbeesve írja Döbrenteinek :

„Én mindent elkövettem — és követek a czélba vett igyekezetnek teljesítésére, de hogy nem haladhatok aszt az lsten látja — kinek buzgon könyörgök — hogy ezen nem lételnek keservét háricsa el valahára Hazámról, legjobb volna egy rövid időt nyerni — arra — hogy ide be jönne, itt Kenderesi, Szilágyi és még néhány jól érzőkkel tanácskozhatnánk — a legjobb modrul.“⁸

A Múzeum ügye ezután is még jó sokáig, tovább egy évnél, húzódott s vergődött az előtte álló mesterséges akadályokkal. Csak a következő év novemberében tudósíthatta Arankát, hogy a sokat vitatott engedélyt megkapta rá. Arankának 1812 november 12-én kelt leveléből tudjuk ezt meg, mely levélben ugyanis válaszkép ezeket írja: „Ezen Honak 9-dikénn irt becses Levelét a Tek. Urnak örömmel vettem. Mind azért, hogy régtől fogva a Tek. Urrol nem tudhatok semmit: mind pedig azért, hogy nemes igyekezetének kezdetét közel lenni látom.“⁹

Nagy jóakaró barátját és segítő társát, ki időközben Kolozsvárról Krasznára távozott, még Arankánál is későbbben értesíti Döbrentei, amint ez kitetszik Csereynek 1813 januárius 25-én Krasznán irt leveléből. A sok tekintetben érdekes levél erre vonatkozó része így hangzik:

Igaz érdemü Barátom!

„Le nem irható gyönyörűségü érzés lepte el egész szívemet — az Urnak becses Levelébül, és az én Nagy érdemekre érő igen kedves öcsém Wesselényi Miklos által érthetvén, hogy az Erdélyi Múzeum utba indult. Az igaz Egek segicsék az Urat — és ezen intézetet és vegyék hatalmas védelmekbe az ostromlo csoportos aljas incselkedések ellen.

E tárgyban én levelezni kívánok az Urral, és pedig gyakran. Levelezésünknek titokba kell maradni — és annak némely ágait csupán mi ketten tudgyuk. Az eddigelé történetekből láthattjuk — és tudhattuk hogy nállunk az iljetén köz jó gyarapodását igazán, és voltakép tárgyazo Intézetek ellen ezernyi — kicsi lelkek fulánkjai öklöndeznek — de okossággal — és annak régulain épült állhatossággal, és az egyenes célhoz vezető tulajdon uton való haladással minden incselkedésnek nyakát lehet szegni. Bátran, de okos vigyázzattal kell ezen uton haladni. — fényes, s czifrán beszéllő embereknek nem kell hínni, Ragyogo méltoságnak vagy kegyelmekbe, vagy segedelmekbe egy cseppet se kell bizni, és ha mondják se kell hínni — hogy ők ezen czélt elő kívánnják mozdítani, nem igaz ez — mert ellenségei ők ennek, Nem az érdem, és nem az érdem ösvényne az ők ildomuk, hanem hitvány tarka pánitlika, és igaz fény nélkül — csábító fénnyel ragyogo csillag. Mindezekhez képest vigyázva haladjunk el kezdett utunkon, és minden lépéseire nézve kérem közölje velem intézetit, és akarattját, én csüggedetlen segedje kívánok lenni, de minden segedelmemet Szent titok uttyán nyujtom. Nem bölcselkedő hujuságbul akarom esztet — hanem azon nagy Leczkének tanúságából, — melyet sok fáradozásaim, sok örvendetes és keserves környul álások közt az ember ismereterül nyertem.“¹⁰

E levél sok küzdelem árán okult keserű hangja megérteti velünk azt a sok mesterkedést, kulissza megett történő hamis játékot, mely lefolyt egy ilyen egyszerű „periodicus irás“ megjelenítésére szükséges engedély kiadásáért s mely — fájdalom — meg-meg ismétlődik még napjainkban is, nem egy igaz, szent ügy megvalósulását tolvaj jó messzire, vagy téve éppen egészen lehetet-

lenné, hogy hatástalan példájával szüntelen mutogassa előttünk azt a Zrinyi-féle tanítást, hogy nem a török, nem is a német a magyar legnagyobb hátráltatója. Hanem a nemzeti derékség köz-tudattá válásának a hiánya.

De az Erdélyi Múzeum ügye végre tehát szerencsés megoldást nyert s Aranka előbb idézett levelében kifejezett öröme mellett már küldi Hunyadi János leveleit közleni valóúl, aztán nagy érdeklődéssel tudakozódik a Múzeum megjelenését érdeklő közlelbbi dolgokról is. Így, hogy a „betűi már meg vagynak-é, úgy Műhely is? Hol? Mikor kezdődik a nyomtatás? Mitsoda darabok lesznek benne? Kik a Munkás Társak? Végül oda veti: Én nem vonom ki magamat.

Döbrentei mindezekre nyomban a következő levélben válaszol:

Nagyérdemü Méltóságos Ur!¹¹

Tisztelettel vettem levelét s különös örömeim közé számlálom, hogy a Méltóságos Urnak hozzám való jó szives barátságának új kedves jelét láthattam.

A Hunyadi János levelei kiadására való engedelmet barátságosan köszönöm. Nem lehet abban a magasan: együgyü, hatalmas kifejezést, a szép nyelvet nem csudálni Hunyadinak vitéz, nagy karaktere is egészen benne vagyon. Ezennel küldöm a Méltóságos Urnak, arra kérvén, méltóztassék ezen alkalmatossággal (ha csak lehet) a hozzájövendő jegyzéssel együtt visszaküldeni. Bárcsak több ilyen szép levelek elküldésével, s azoknak hisztóriai magyarázatjával örvendeztetne — meg a Méltóságos Ur!

Hunyadi Jánosról való becses Értekeződést azért akarom a Múzeumba újra lenyomatattatni, hogy az a szép historiai világosítás még inkább elterjedjen s Magyarországra is több helyekre kimenjen. A nyomtatványokat,¹² mellyek ifju Grófomnak s nekem valának szánva, köszönöm. Gróf Haller János Urét s Kazinczyét pedig mihelyt lehet, elküldöm. Muzeumot (görögül μουσειον) azért irok, mivel nem akarom, hogy a Museumban az S vastagon mondassék ki.¹³

Több ilyen idegen szavakat is magyar kimondás szerint irunk, miért nem ezt is?

Azt mindenkor tapasztaltam, hogy a Méltóságos Ur a hazai igyekezeteknek jó előmozdítója s mint a Múzeum egyik érdemes Munkás Társára a gondolat kezdete olta számot tartottam. — Mik lesznek ezen folyó írásba a Jelentésben megvagyom, s e következő, nálam lévő darabokból is kitetszik:

1. A Magyar Nemességhez. Vers. Szuperintendens Kis Jánostól.

2. Többféle hosszabb s rövid versek Kazinczytól, Virágtól, Berzsenyi Danieltől, Szemere Páltól, Búczy Emiltől, Vitkovics Mihálytól, Fileptől.

3. a) A Bonaparte-familia régisége. b) A Magyar Verselésnek négy nemei. c) A Magyar Literatura történetei. d) Az Ausztriai Birodalom népessége. e) Kisfaludy Himfy Szerelmének recensioja: *Kazinczytól*. Kapitány Wilton tengeri utazása s hajótörése Pelen szigete mellett. Herczeg Libó története.

4. Kapitány Kook halála, — az Ontyhee szigetben.

5. a) Florián francia író élete s egy Szélikó nevű novellája. b) Francia literatúra állapota Voltaire szerint. c) A XVIII. század rövid története németül. d) Ritterin ol' Éon élete, s többek, Keresztúri *prof. Szabótól*.

6. a) A Telegráf feltalálása. b) A Sz. Bernhárdi joltévó Klásztrom. *Dr. Gyarmatitól*.

7. a) Kupeczky Magyar Képiró élete. b) Barcsay Ábrahám élete s néhány versei. c) A Hexameterrel való élés kezdete a régi s a mostani Nemzetek között. d) Bethlen Gábornak s Rákoczy Györgynek tábori parancsolataik.

Vagynak ezeken kívül több darabok is nálom s reményilem, hogy több érdemes Hazafiak is találkozzván, a Hunkákban szükségét nem látunk.

Örvendenék, ha a Méltóságos Ur is küldene ezen alkalmatossággal ezen tárgyakra tartozó darabokat, valamint köszönettel venném, ha Önön maga élete leírásával is, melyre a Méltóságos Urat a mult uyár kezdetén kértem, megajándékozna.

Ajánlom magamat, a Méltóságos Urnak előttem mindenkor becses barátságába s szives tisztelettel vagyok

a Nagyjérdemű Méltóságos Ur

O.-Andrásfalván, 1812. nov. 16.

alázatos szolgája, barátja :

Döbrentei Gábor.

Egész terjedelmében közöltem a hosszn levelet, részben azért, hogy az Erdélyi Múzeum ez adalékaiban megszólaltassam a mozgatók és közreműködők között annak tulajdonképpen megindítóját is, másrészt' hogy lássuk a szerkesztő figyelmes udvariasságát, melylyel a „munkástársakat“ magának meghódítani tudja. Nem is tévesztette ez el hatását. Az öreg Aranka, ki mindig „kimondhatatlanul örvendett látva Döbrentei szép tüzít és igyekezetét“, most szívből kíván neki szerencsét, igéri támogatását s mintegy újabb biztatásul kimondja, hogy „Erdélyre nézt több szép szabad Elmét nem tud a Förendenn, hanem Gr. Bethlen Eleket s Máyor Csereyt ; a szegény Legények között Döbrenteit.“¹⁴

A Múzeum ügye így ismét előbb haladt egy lépéssel, mert a mint Döbrentei szavaiból és Aranka ígékezéséből látjuk, belső anyagát illetőleg biztosítva volt ; csak még a lap terjesztéséről s előfizetők szerzéséről kellett gondoskodni, hogy anyagi oldala is rendben legyen. Döbrentei ebben sem sajnálta a fáradságot. Egymásután kereste fel jó barátait és ismét csak Arankához a következő tevelet küldte :

Nagyjérdemű Méltóságos Ur !¹⁵

Meglévén győződve a felől, hogy Literaturánknak elésegítését nagy és főbb gyönyörűségének tartja bátor valék Híradásomba nevét feltenni az Előfizetők Bészédőji közé. Hozzám mutatott egyenes barátsága arra is reménységet nyujt, hogy a Méltóságos ur ezen Híradást

a MKirályi Táblára felfogja vinni, a hol úgy hiszem sok Előfizetők fognak segíteni.

Augusztus végéig Itt Andrásfalván, azután Kolozsvárt vehetem becses tudositását, melyet alázatosan kikérek.

Ajánlom magamat továbbra is becses barátságába s vagyok szives tisztelettel

a Nagyérdemü Méltóságos Assessor ur
O.-Andrásfalván, 1813. Jun. 15-dikén.

alázatos szolgálja
barátja
Döbrentei Gábor.

Aranka a mellékelt „Hirdetést“ véve a levél útasítása szerint el is járt s hozzá még a következő jegyzést tette: „Előfizetésre hirdettetik ezennel egy fertályos írás, egy fertálynak ára 1 rfl. 45 kr. együtt 7 rfl. Tárgya az ide tett jelentésből bővebben megtetszik. A kinek hozzá kedve leszen, tessék nevét oldaloslag eléje írni ezen jelentésnek. MVásárhely 19. Junius 1813. Aranka György.

Ily gondos terjesztéssel biztosítva lévén a Múzeum anyagi oldala is, végre sok húza-vona, vergődés után megjelenhetett. S a mily nehezen ment a folyóirat megjelenése, épp oly megkapó volt fogadtatása és hatása.

Leírhatatlan az öröm, mely egyeseket elfogott, midőn első füzete kijött a sajtó alól. Szerze az országban a hova csak eljutott, mindenütt hálaadások között, a legnagyobb elragadtatással, dicsérettel és magasztalással szóltak tartalmáról, külső csinyjéről s Döbrentei érdemeiről. Cserey elfogódva e sorokkal üdvözölte:

Érdemes barátom!¹⁶

Érezni inkább — mint kifejezni lehet azon örömet, és hálados Érzést melj szivembe éledett az Urnak azon Barátsága által — melj szerint nyomos fáradozásainak nagy becsü gyümölcsét az Erdélyi Múzeum 1-ső kötetét szépen megküldeni nem sajnálotta. Kevélj vagyok hogy szivem az illetén édes Érzések be fogadásokra elégséges és érzem hogy Mindnhatóság kellene arra = azokat szóval kifejezhetni. Áldassék a Magyarok Nagy Istenének Neve — a ki ezen Nemzetünk közjávára intézett igyekezetnek kezdetét meg Engedte, és Nyuitsa Kegyelmét, annak folytathatására. Az Ur pedig fogadja el töllem úgy is mint Baráttátul, úgy is mint Hazafi társátul a legszive-sebb háládatosságomat — mind igen becses Barátságának ezen ujabbi bizonyításáért, mind azért hogy édes Nemzetem, és Hazám Diszére, közjávára a Darabos utat ilj leg jobb reménnyel biztato modon meg törni el kezdette és légyen abba meg győződve hogy a leg szentebb tartozások tiszteletes kötelességeinek ismerem — semmit jobban uem ohajtani, se voltakép nem teljesithetni — mint az Ur törekedéseinek töllem ki telhetőkbe való elő segítésibe fel találni létemnek legfőbb kellemü örömet. — Lajost ölelem, és vagyok megváltozhatatlanul

Krasznán. 25-dik Maj. 814.

Barátom Uramnak
igaz barátja
Cserey
major

S alig küldötte el ezt Cserey rá pár héttel még nagyobb örömmel értesítette Döbrenteit, hogy a Múzeum hatása alatt maga felesége vállalkozott előfizetők gyűjtésére.

Hogy is ne! Hisz a mint írta: „napjaiban egy hazánkbéli asszonytól iljen igen nemes feltételnek hallása kevélyjité őt birtokával.“ De nemcsak Csereyt büvölte el a Múzeum, Szentmiklóssy Alajos is „a Museum első füzetét gyönyörrel, 's kényre olvadott szívvvel olvasá, s kívánta, hogy ezen becses Folyóírás több évekig virágozhassék, s a Szépnek, Jónak, 's Hasznosnak ismeretét közzöttünk terjeszthesse, gyarapithassa.“¹⁷ Zsombori „reménységét nemcsak betöltötte a megjelent füzet, de felül is multa.“¹⁸ Dukai Takács Juditnak, ha ment valamerre, Ossián mellett a kiadott Múzeum volt „kedves utitársa.“¹⁹ Lutskai Mihály, a bécsi Pázmáneumban „a Munkátsi Megyének Nevendékje, — a mint írta, ő meg se tudja becsét mondani az Erdélyi Muzeumnak, csak azt akarja megírni Döbrenteinek, hogy a mint ő elszalvalta, utána társai is a legnagyobb magasztalással szóltak róla s közülük „Ocskai Ocskai Antal Egri Megyének Nevendékje és Rudits István ugyanottan Szatmár Megyének Nevendékje, annyira fellelkesültek, hogy a kijövendő második füzettel ők is előfizetnek,“ a miről illő tisztelettel értesíteni kívánja Döbrenteit. S Bécsben nemcsak a Pázmáneum növendékeit hozta ilyen lázba Döbrentei folyóíratával, hanem másokat is. Tanuja ennek több bécsi előfizetőnek következő levele:

Bécs Május 30-án 1815.

Nagy Érdemü Ur!²⁰

Erdélyi Múzeumnak első füze nemcsak föl haladta a reménységünket, hanem egyszersmind azt is okozta, hogy a másodiknak meg jelenését nagy kívánsággal vártuk, és imé éppen azon ora a melly teljes ki elégitést ígért vala, nevelni kezdé az előtt sem csekély vólt nyughatalanságunkat, a melly mind addig nagyobbodni meg nem szünik, mig nagy Érdemü Döbrentei Ur rólunk is megemlékezvén, említett Muzeumnak második füzetét mellyben a világ minket ki vévén már néhány holnapoktól gyönyörködik azámunkra által küldenü nem méltóztatik.

Reménljük hogy Ocskai Ur is, első és második füzetet mellyeknek árokat Döbrentei Urhoz még Mártiusban által küldette azon egy alkalmatossággal meg fogja kapni. Ezzel nagy Érdemü Döbrentei Ur becses emlékezetibe ajánlván magunkat maradunk

Holtig hiv tisztelőji

Bécsi előfizetők.

Az Erdélyi Múzeum ily általános tetszéséről s nagy hatásáról olvasván e levelek kedves megnyilatkozásait, valóban az embert ma is elfogódás lepi meg és elképzeli magának, milyen rettentően sivár és kétségbeejtők voltak állapotaink 100 évvel ezelőtt, hogy egy egyszerű folyóíratnak oly áradozó himnuszokat és lelkes magasztalást rendeztek.

A százados harcokban kimerült nemzet átaludt egy századot

s mikor ébredezni kezdett, szívébe nyilallott elmaradottsága és érezte, hogy a szerencsésebb népekhez viszonyítva nincs semmije. Pedig szegénységében volt mégis egy nagy kincse: pihent ereje s élni vágyása.

Ez volt megújulásának fundamentuma s ez teszi érthetővé Döbrentei Múzeumának szinte káprázatos hatását is.

Ily szép fogadtatás mellett csak természetes aztán, hogy Döbrentei tekintélye és tisztessége is nagyban gyarapodott. Könnyen játszva így a kedélyekkel s lelkes emberek felbúzdulásával, a mint tudjuk b. Wesselényit, Kendeffy Ádámot, meg gr. Bethlen Ádámot és Györgyöt rávette 1000 frt összeadására s kiírta Múzeumába azt a híres drámai pályázatot, melynek eredménye Katona Bánk-bánjának születése lett.

De más téren is tükröződik munkájának s egyéniségének meglepő hatása. A köztudatban akkora volt iránta a bizodalom, hogy a kolozsvári ref. koll. kurátoratusa 1815 június 30-án gr. Bánffy László insp. főkurátor, Inczédi László és Szilágyi Ferencz rektor professzor aláírásával alázatos instáncziában keresi fel s elpanaszolja, hogy minden igyekezete mellett sem tudja, a közjó előmozdítását sziveken viselő férfiak segítsége nélkül a kormánya alá „bizatott Főoskolát a céljának megfelelő állapotba hozni.“ Könyvtárának és auditoriumának ugyanis csak négy falát emelhetette fel, de tovább vinni nem tudja, mivel a „Devalvatioval is nagyot tsökkent Fundussa nem elegendő arra.“ E miatt aztán „egyrészt szép és valójában tekintetét érdemlő könyvbéli gyűjteménye a' mojnak és penésznek rontásai közt sinlődő Exemplarokban használhatlanul hever“, másrészt az ifjúság tanítása is hátrányt szenved.

Értésére esvén azért, hogy Döbrentei „Nemes Hunyad és Zaránd Vármegyékben egy kiterjedő utazást fog tenni, azon bizodalomnál fogva, melyet az ő Tudományok iránt viseltető jártas hajlandóságában méltán helyeztet“, kéri, hogy az útazásában találó lelkes hazafiak figyelmét hívja fel az intézet sanyarú állapotára, bírja őket adakozásra s az adományokat átvéve „Rector professor kezéhez be szolgáltatni ne terheltessék.“²¹

Ilyen bízalommal fordult hozzá a kolozsvári kollégium kurátoratusa. Máskor meg Bánffy György gubernátor kereste fel a hozzá kinyomtatás végett érkezett magyar Curtiussal, hogy véleményét és felülbírálatát kérje.

A nemes, eszményi munkával elért eredmények, aztán a megtiszteltetésnek és elismerésnek ilyen megnyilatkozásai után nem késhetett a másfajta kitüntetés sem.

Csakugyan az Erdélyi Múzeummal szerzett írói érdemeiért 1817-ben kineveztetett Hunyadvármegye táblabírájának s hogy egyesek részéről se maradjon el a kitüntetés, Cserey major tiszteltetére emlékérmét veretett. Nemes egyéniségéhez méltóan titokban akarta rendezni Cserey ez ünneplést s mikor látta, hogy ez nem sikerül 1819 februárius 1-én a következő kedves sorokban leplezte le magát:

Kedves Barátom!²²

„A Kolozsváron uralkodó kisvárosság levegője — és ugyan ott egy fő kormányzói Hivatalnak rossz organisatioja — egy olj szándéknak levének elárulói, meljről a volt a fel tétel — hogy örökös titok karpitya alatt maradjon reitezve. Kolozsvárrul irt nagy becsü Leveledbül értem: hogy az intézet előtted tudva vagyon, csak abba nem vagy bizonyos hogy ki tette ezen intézetet. Leveledbe ki öntöt érzéseid ugy által hatottak, hogy a Barátság meg szegésinek tartanám előtted titkolodni. Halj tehát mindenekct. Te Tisztelt Kedves Barátom — az én Hazámnak olj fontos, olj nagy szolgálatot tettél — hogy ahoz csak hasonlíthatot is előtted senki se tön — nem kéltém én hogy az Egész háladatosságot érez ezért irántod — illő azonban hogy egyet is Valaki tégyen Neved bizony megérdemlett dicsőítésére oljast — a miljen eddig szokásba nem volt — az iljent meg tenni igen szép és igen Szent Kötelességinek ismervén Hazafiságomnak én verettem emlékezetedre, és meg tiszteltetésedre ezen Monetat. Tudod, hogy a mindennapiságot mennyire utálok — és így oljast akartam tenni — a mire Te tökéletesen méltó vagy — és a miljent tenni a Hazafi lélek erejét fejezi ki. A Moneta felül írásai iránt tett jegyzéseidet heljeseznek találtam, és irtam azonnal Wurstburnak hogy tégyen változást abba, de már későn — mert a Moneta ki is van verve, le nyomását a mult posta hozá meg — és egészen meg fele várakozásomnak. A mi a feljül írást illeti — erre csak aszt mondom Pilatussal — *quod scripsi scripsi* a ki el nem tūrheti asztot — száljon perbe velem. Tégedet nem okozhat semmivei. Te pedig bizony — ennél sokkal többet érdemelsz — miheljest kezembe jut a Moneta — küldöm MVásárhelyre Cserey Miklos Bátyámhoz, tégy olj rendelést, hogy az alatt onnan el távozol kaphasd bizonyosan. Te azonba ne tudasd kitül származik az, vagy ha éppen akarod tudatni: én meg nem szégyellem mugamat annak cselekedésivel.”

Döbrenteinek e fényes, valóban eladdig csak fejedelmi személyeket ért tisztessége után nyilvánvaló volt, hogy a nemrég elhunyt öreg Aranka egész életének nemes célját s írói örökségét az Erdélyi Nyelvmivelő Társaság felállításának eszméjét neki kell örökölnie.

Aranka halála után bele is kezdett annak megvalósításához, s ez volt az Erdélyi Múzeumnak 4 évi fennállása után a halála.

Hangsúlyozom ezt, mert nem tudom elfogadni az irodalomtörténettel Bayernek azt a tanítását, hogy az Erdélyi Múzeum azért bukott volna meg, mert „az 1818. újévén túl nem volt kilátás többé arra, hogy e folyóiratot életben lehessen tartani.”²³

Ha ez így volna ugyanis, nem tudnám megérteni, hogy 1818-ban hogyan, miféle kilátás reményében fogott Döbrentei egy még nagyobb „intézet“, az előbb említett társaság felállításához?

Az Akadémia levéltárában megvannak eredetiben azok a jegyzőkönyvek, melyeket 1818 június 27 és július 1-én, 2-án e felállítás érdekében tartott gyűléseken vezettek s szép másolatban megvannak Marosvásárhelyt a Teleki-nemzetség levéltárában is,

de e jegyzőkönyvekből Döbrentei magvető munkájának szép eredményeképp csak a legmesszebbmenő áldozatok hozatalára való készséget lehet kiolvasni. Ha tehát Döbrentei folytatni akarta volna a Múzeumot, bizonyára ez aránytalanul kisebb vállalat fentartására tudott volna kellő anyagi támogatást kapni, hisz irodalmi sikereinek tetőpontján éppen most érte a tisztesség a számára vert éremmel. De Döbrentei nem akarta, mert magasabb céljai most már másfelé vezették. Maga beszéli el, mint vetődött fel a gondolat az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság felállítása érdekében:

„Királyi Kormányzszéki Tanácsos Katona Zsigmond szállásán — írja Döbrentei²⁴ — Kolozsvárott vala Cs. Kir. Kamarás és Itélő Mester Székely Mihály, midőn az ő cancellariájára menetel végett tanítványom Gróf Gyulai Lajos a szokott esküvést letevé Augustus 25-dikén 1817-ben. Alig lett az esküvésnek vége, a jelen volt Kir. Táblai Assessor és Kir. Tanácsos Cserei Miklós felkiálta, hogy most MVásárhelyre menetelemmel dolgozhatnánk az Erdélyi Magyar nyelv-mívelő Társaság felelevenítésén.”

Aztán leírja meghatottságát, mit ez ajánlatra érzett, hogy maga vállalkozott a munkára s végül, hogy ott nyomban miféle tervek merültek fel.

E szerint Cserey Ferdinánd korona-herceget ajánlotta fővéddőnek, de ő ellenezte, mert hátha nem fogadja el. Helyette hát abban állapodtak meg, hogy kérjenek fel 30 főurat, hogy 1000—1000 frtot adjon mindenik s ez összegyűlő pénz lesz az első alap.

E nagyszabású, színes tervet látva, tisztán érthető, hogy az *Erdélyi Múzeum feladása tervszerűen Döbrentei akaratából s nem a kellő anyagi fedezet hiánya miatt történt; mivel szerkesztője Kolozsvárról távozva, Marosvásárhelyt minden idejét a Nyelvmívelő Társaság felelevenítésére akarta szentelni.*

Ezt bizonyítja Csereynek 1818 december 22-én kelt levele is, melyben ezeket írja:

„Egészen²⁵ uira élődöt szívem, hogy a Kazinczy levelébül látom hogy Muzeumodat folytatni akarod — az Isten álgyon meg érte — és *fordicsd erre inkább egészen magadot, mint a Társaság felállítására* — meljből ugy se lesz semmi is — kérlek tudasd Velem mi modon kívánod a folytatást meg tenni, és *hogy ezen szent célodnak előmozdítására van-é nekem módom — valamit tehetni* a tevére készen kapsz minden időbe — még oljankor is, ha a leg nagyobb bágyadság után valo leg édesebb álmombul ébresztesz fel arra a végre: ennél többet nem mondhatok.

E valóban nemes, szép, biztató nyilatkozat után tán joggal fejezhetném én is Cserey záró szavaival bizonyításomat. Mégse mellőzhetem el a szépiró festődnek, Naláczynek a Múzeum utolsó füzetére tett bírálatát: „Ezen²⁶ utolsó bé rekesztő Lieferungban (minthogy arról vélekedésemet kívánnya Barátom Uram) úgy láttzik abban mintha az genialis méts olajja fogyván el hunyna.”

Vajjon az előbbieik ismerete után Naláczy e bírálatából kö-

vetkeztethetünk-e mást, minthogy Döbrentei nagyon el lévén a felállítandó társaság ügyével, Rajzolatja²⁷ szerkesztésével foglalva, nem tudta Múzeumát azzal a gondnal szerkeszteni, mint azelőtt. Pedig — amint tudjuk — Cserey jövendőlése igaznak bizonyult. Hiába dolgozott érdekében a lelkes kanczellár, Teleki Sámuel gróf,²⁸ hiába biztatta Bánffy György gubernátor esetleges jóakaratóról²⁹ s hiába folyamodott sürgetve újlag Teleki Pál,³⁰ a tervbe vett társaságot megteremtteni nem lehetett, mert itthon a szászok tüntettek ellene, Bécsben titkos kezek dolgoztak rontásán s az Udvar sem akarta.

Döbrentei azonban e bizonytalan nagyobbért feladta a meglevő kisebb Erdélyi Múzeumot s mikor terve nem sikerült — Pestre távozott.

Az Erdélyi Múzeum feladásáért azért eszem ágában sincs gáncsolni Döbrenteit, — hiszen másik újabb célja, szándéka a maga újabb dicsőségvágya mellett szép, nemes volt. De megindításáért annál inkább tudom kortársaival közösen áldani, bár más tekintetekért, mint azok. Mert ha irodalmunk Bánk-bán születésére adott indításon kívül egyebet nem köszönhetne neki, akkor is áldani tartoznék nevét és emlékét irodalmunk s nemzetünk minden igaz barátja.

Lelkes vezetésével ezenkívül felrázta még a közöny havából a nemzeti munkára alkalmas lelkeket s táplálta a litterátura menyeyei harmatával a csirájában ébredező nemzeti felbúzdulást.

Valóban munkája így szüntelen az a jótékony permete volt, mely megóvjá pusztulástól tavasszal zord idők és sivár szelek ellen a gyenge vetést s egyuttal az a talaj-érlelő művelet is, melynek nyomán irodalmunk s nemzeti kulturánk dicsőségére teremtek Kemény és Jósika s áldoztak a nemzeti géniusz oltarán Kemény József és Mikó Imre.

(Ujverbász.)

Szász Ferencz.

¹ Irodalmi levelezések 4-r. 55. sz. ² Az idézett leveleskönyvben 58 számzott levele van Csereynek (30–88.) Ezekből azonban csak 54 tulajdonképpeni levél, másik 4 levél melléklet; 2 id. Cserey élete, 2 pedig az ő beszéde, melyet a katonákhoz intézett. Az egész úgy látszik elkerülte Szinnyi figyelmét, mert nem említi. ³ Említett leveleskönyv 32. levelében. ⁴ Említett leveleskönyv 247. levelében. ⁵ Döbrentei leveleskönyve 35. l. ⁶ Előbb idézett levél melléklete. ⁷ Döbrentei leveleskönyve 36. levél. ⁸ Döbr. levk. 38. levél. ⁹ Döbr. levk. 10. l. ¹⁰ Döbr. levk. 39. levél. ¹¹ Eredeti az Erd. Nemz. Múzeum levéltára Mikegyűjteményében. ¹² Hunyadi Jánosról szóló értekezése Arankának, melyet 3 példányban az itt jelzett célra küldött. (Döbrentei leveleskönyve 10. l.) ¹³ Aranka t. i. vitatta, hogy nem z-vel, hanem s-sel kell írni. ¹⁴ Döbr. levk. 11. l. ¹⁵ Eredeti az Erd. Nemz. Múz. ltára Aranka-gyűjteményében. ¹⁶ Döbr. levk. 44. l. ¹⁷ Döbr. levk. 175. l. ¹⁸ Döbr. levk. 259/a l. ¹⁹ Döbr. levk. 220. l. ²⁰ Döbr. levk. 253. l. ²¹ Döbr. levk. 254. l. ²² Döbr. levk. 71. l. ²³ A magyar drámairodalom története I. k. 352. l. ²⁴ Eredeti az Akadémia levéltárában. ²⁵ Döbrentei leveleskönyve 70. l. ²⁶ Döbrentei leveleskönyve 168. l. ²⁷ Impuruma az Akadémia levéltárában; szép másolata Marosvásárhelyt a Teleki-nemzetség levéltárában. ²⁸ Erről szóló levele Döbrentei leveleskönyve 247. l. ²⁹ Döbrentei leveleskönyve 15–16. l. ³⁰ Döbrentei leveleskönyve 239. l.

I R O D A L O M

Magyarország műemlékei. III. kötet. Szerkeszti báró *Forster* Gyula. Budapest. Franklin-Társulat. 1913. 4-rétű 314 lap.

A Műemlékek Országos Bizottságának ez a kiadványa is rendkívül becses tartalommal jelent meg. Valamennyi cikke értékes adat a magyar műtörténelhez. E cikkek között tárgyánál fogva is legelső és legemlékezetesebb magának a szerkesztőnek összefoglaló hivatalos jelentése *Rákóczinak és bújdosó társainak síremlékei a külföldön és a hazában* címen. A hivatalos jelleg szűkszavúságával, de annak hűségével is készült jelentésben újra emlékeztetünkbe jut az előbb csak egyesek, majd vármegyék s végül az ország reménykedő közóhajtása, kívánsága: haza kell hoznunk Rákóczi és bújdosó társainak hamvait. Újra olvassuk a magyar királynak erre vonatkozó gyönyörű rendelkező szavait, a bizottság lelkes tevékenységét, a hamvak útnak indítását, a kigyuladt örömtüzeket, a koporsók diadalútját s honi földben történt ünnepélyes elpihentetésöket. Ismerteti az író hivatalos szabatsággal a régi és újonnan elhelyezett emlékeket, a hazaikat s külföldieket egyaránt. Hasonlóképp érdekes tanulmányok: Gizella királyné sírja a mēdenburgi kolostorban, Passauban dr. Schmidt Wolfgang Mariától; Schomberg György síremléke, A vácsi székesegyház szentélykorlátja, Donner pozsonyi mūhelyéből és A szigetvári plébánia templom kupolafestménye címűek. Valamennyi Éber Lászlótól, a bizottság előadójától.

Ránk erdélyiekre nézve különösen közlről érdekes két tanulmány olvasható. Az egyik *Möller* Istváné: *A vajdahunyadi vár építési korai* című. Möller tanulmánya tulajdonképpen nekünk, az E. M. E.-nek készült; a vajdahunyadi vándorgyűlésen adta volt elő Möller. A nagyérdékű előadást semmiféle igyekezettel sem lehetett megszerezni a vándorgyűlés emlékkönyve számára. A régóta és sajnosan nélkülözött előadás végre szó szerint olvasható. Möller érdemeinek méltánylására sem elegendő helyem, sem elegendő hozzáértésem nincs. Annyit tudunk, hogy valamennyi műemlékünket az ő gondos és szakavatott műztlése és tudománya

szerint restaurálják. Ezek a tulajdonságok megnyilatkoztak jelen előadásában is. Möller szerint a most folyó újjáépítést hét építkezés előzte meg: 1. Az első vár; 2. Hunyadi János első vára; 3. Hunyadi János második építkezése; 4. Szilágyi Erzsébet építkezése; 5. Bethlen Gábor építkezése; 6. A XVIII. század építkezése s végül 7. Az ú. n. első (Steindl-féle) restauratio. Möller feltevései részben történeti, részben építészeti kutatásokon alapulnak s ha egyik-másik állítása már is kiváltotta az ellenkező nézetet (Fraknoi), bizonyos, hogy Möller komoly tanulmányok alapján jut feltevéseihez. Mindenütt részletesen és alaposan indokol s a hol szükség van s lehet, indokait képekben is előadja. Szép és gazdag képsorozat teszi teljessé tanulmányát. Sajnos, hogy csak ebben a nehezen hozzáférhető kötetben olvasható s nem külön kiadásban is.

A másik specialis erdélyi cikk *Roth Viktoré: Erdély szárnyas oltáraitól*. Roth Erdély műtörténetének buzgó és hivatott ismertetője. E tanulmányában 8 csúcsíves, 4 átmeneti és 18 renaissance szárnyas oltárt s néhány oltármaradványt ismertet. Ismertetései szabatosak és kimerítőek. De egyúttal eszméltetőek is. Eszméltetnek egyrészt hazarészünk nagyértékű műkincseire, de másrészt arra is, hogy e műkincsek felkeresése és pontos leírása a mai nemzedékre vár, hisz' ime csak ez egy tanulmányból is mennyi tanulság, mennyi felemelő tény válik ismeretessé! Pedig maga a tárgykör ugyancsak kis részlete a régi Erdély művészi életének s fejlett ízlésének. Roth tanulmányát is megfelelő képek teszik szemléletessé. Kívánatos volna, hogy úgy a Möller, mint a Roth cikkének főbb pontjait az E. K. E. Kalauza is átvegye. Meg kell ragadni minden alkalmat, hogy a néma emlékek beszédessé váljanak. Möller és Roth tanulmányai pedig éppen erre is kiválóan alkalmasak. Nekünk ebből a szempontból is különösebben érdekes ez a nagybecsű kiadvány.

—f—y.

Török—magyar oklevéltár. 1533—1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai Karácson Imre. A magyar kir. miniszterelnökség megbízásából szerkesztették Thallóczy Lajos, Kráczmárik János, Szekfű Gyula. Fraknoi Vilmos alapján kiadta a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya. Budapest, Stephaneum-nyomda r.-t. 1914. 8-rétű 416 lap. Ára 8 korona.

Hasznos oklevéltárral gyarapodott irodalmunk a fenti kötetben, mely Erdély történetét is számos új adattal bővíti. Megtaláljuk benne

mindazt, a mit a Konstantinápolyban vérmérgezés következtében 1911 tavaszán elhalt egykori kiváló turkistánk négy év alatt a sztambuli állami és kolostori levéltárakban penészes zsákokból és soha fel nem bontott rothadt levélanyagból hazánk történetére vonatkozólag előkapart és lefordítva reánk hagyott. A kötet 401 oklevelet nyújt s köztük egy görög szövegűt, a konstantinápolyi patriacha 1701-iki levelét, melynek fordítását is jó lett volna kiadni. Hogy ez a vegyes tartalmú kötet anyaga nem egységes és ekként nem egy bizonyos korszakunkat világítja meg, hanem különböző tárgyú leveleivel mozaikszerűen színezi eddigi tudásunkat és egészíti ki meglévő forráskiadványainkat azt a kötet anyagának gondozója, *Szekfü* Gyula részletesen kifejtette előszavában. Azt is kiemeli benne, hogy a kötet túlnyomó része nem a politikai történet körébe vág, hanem a magyarországi török közigazgatást ismerteti meg velünk sok új példával. Ez a közigazgatás centralizált volt, annyira, hogy pl. még arra is a szultán adott engedélyt, hogy valamelyik várba a török basa kapukulcsot csináltasson! Magyar szomszédaikkal folytatott csetepatéikről is jó képet nyerünk azokból a hűbérlevelekből, melyekben a szultán valami jószággal jutalmazta vitézkedő harcosait. Egyéb apró-cseprő adat, leírás és gyakran naiv jellemzés is érdekesen egészíti ki eddigi ismereteinket, de a kötet legfontosabb része az az 1665-ből való két birtokösszeírás, mely (a 247—272. lapon) a váradi, arad—csanádi és jenei terület (liva) falvait, majorjait, termését, terményadóját és lakóit sorolja fel.

Erdélyi szempontból igen becsesek azok a levelek, melyeket Szulejmán szultán János Zsigmondhoz intézett, állandóan pártfogását ígérve vagy a melyeket az ő megsegítése érdekében küldött basáihoz s hogy ez a segítség nem maradt pusztán ígéret, mutatja az a sok hűbérlevél, melyekkel egy-egy János Zsigmondot szolgáló török harczost megjutalmaz. Ez valóban új dolog, a miről eddig alig volt fogalmunk. Ugyanez az atyai hang szólal meg utódai leveleiben is. Így pl. II. Szelim Báthory István érdekében kiadott ahdnámejában és hozzá intézett leveleiben. III. Murád ugyan 1575-ben felemeli a portai adót 5000 forinttal, de egyuttal erélyesen kívánja Miksa királytól a hozzámenekült lázadó Bekes Gáspár kiadatását. Számos levél maradt fenn ugyan e szultánnak Báthory Zsigmondhoz való viszonya eddig ismeretlen részletei megvilágításához, még pedig mindjárt uralkodása elejéről, 1582-től kezdve. Az anyag azonban nagyon hézagos, mert pl. 1597-től 1606-ig semmi sincsen s azontúl is gyakran találunk a kötetben 4—5 esztendő s hézagokat. Bethlen Gábor korát Bethlen, vagy a szultán hozzáírt tíz levele képviseli. Utána egy 23 esztendei

bosszantó hézag következik. Bővebb értesítést Apafi korából sem nyerünk, de a helyett az Erdélyből 1690-ben török földre menekült Thököly Imre sorsáról olvashatunk sok érdekes új levelet.

A becses kötet törökös neveit Karácson fonetikusán írta át, pl. Balazi *Balassa*, Iszifán *János Zsigmond*, Ferendus *Ferdinánd király*, Magofcsi *Mágócsi Gáspár*, Mihkál *Mihály*, Szeköl *Székely* helyett; épp így török kifejezéseit, melyeknek szótári jegyzékét is összeállította Szekfű, a ki Karácson jegyzeteit is szaporította a magáéival. E jegyzetek között nélkülözzük azonban azt, a mely megmagyarázná, miért nevezi Karácson (tán a török történetírás alapján) II. Szulejmán szultánt következetesen I-sőnek! A név- és tárgymutató pontos, de abba az előszóban említett modern neveket (Fraknoi, Salamon, Thallóczy, Wekerle stb.) felesleges vala belevenni; viszont kár volt Karácson szövegében az „Oláhország“ és „oláh vajda“ szavakat meghagyni, az egyedül helyes *Havasalfölde* és *havasalföldi vajda* helyett, a hogy a XIX. század elejéig a szomszédos Románia dunai tartományát és fejedelmét nálunk nevezték.

(Kolozsvár.)

Dr. Veress Endre.

A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról. Sepsiszentgyörgy. Jókai-nyomda r. t. könyvnyomdája. 1914. 2-rétű 26 lap.

Múzeumi életünkben régóta, állandóan csak dicsérettel, elismeréssel említi mindenki a Székely Nemzeti Múzeum és tisztviselői példás, ügybúgó munkásságát. Most közzétett, 1913. évi jelentéséből sem tűnik más ki. Jelentésüket azonban, sajnos, mindjárt szomorúsággal kell kezdeniök, mert most siratták el az igazgató-választmány tavaly, váratlanul elhunyt elnökét, Gödri Ferenczet. A veszteséget, mely az ő halálával érte a SzNM-t, talán alig enyhíti az az öröm, hogy a SzNM tulajdon palotájába vonulhatott be az elmúlt év folyamán, hol immár méltó hajlékra találnak Székelyföld és a székelység történeti emlékei, kulturális és természeti kincsei. A könyvtár 6354, a régiségtár 2000, a néprajzi gyűjtemény 476, a természetrajzi gyűjtemény 261 drb-bal gyarapodott. Elsősorban az államsegélyeknek köszönhető, hogy ily intenzív gyűjtést lehetett kifejteni, másrészt azonban annak is, hogy a múzeum-örök körültekintő gondoskodásukkal a távolabb álló elemeket (iparvállalatok, pénzüzetek) is megtudták nyerni a múzeumi ügy eszméjének. Még az új honfoglalás előtt megindult a gyűjteménytárak régebb bekerült anyagának átdolgozása, újra feldolgozása s ez a tárgyak kiállításra való előkészítésével párhuzamosan haladt. Számbeli kimutatást azonban csak az éremtárról kaptunk, mely az eddig,

dr. Kovács István egyet. m. tanár által rendezett részében 2038 db. pontosan leírt és meghatározott érmet tartalmaz, míg a duplumanyagba 1098 darabot selejtezett ki. A régiségtár munkálkodása főképpen az erődsdi telep folytatólagos feltárására összpontosult, azonban a tudomásukra jutott helyeken (Gidófalva, Kézdiszentlélek) több ízben, igen fontos próbaásatásokat végeztek. Az erődsdi anyag nagy része a MNM Régiségtárába került, mert egyideig annak megbízásából folyt a kutatás. Igen örvedetes, hogy az ásátás vezetője, dr. László Ferencz, a tavaszon tett tanulmányútja alkalmával behatóan tanulmányozhatta a külföldnek az erődsdi leletekkel párhuzamosan menő fontosabb emlékeit. A könyvtár a fontosabb kézikönyvek beszerzésén kívül a *szikulikák* rendszeres egybegyűjtésével, feldolgozásával és konzerválásával foglalatoskodott. Értékes RMK-i anyagukat majdnem teljesen kiválasztva, külön, önálló csoportként állították fel. A néprajzi gyűjteményben tovább folyt a háromszéki, csiki és udvarhelymegeyi székelység pontos felgyűjtése s legnévezetesebb gyarapodása, a zaláni ref. egyházközség által ajándékozott kopjafákon kívül, a Dálnokról és Zetelakáról vásárolt két galambbúgos székely kapú; különösen az 1733-ból való dálnoki nevezetes, még pedig azért, mert ez a maig fennmaradt galambbúgos székely kapúk legrégebbike.

(Kolozsvár.)

*Fe—dor.
Ferenesjándék.*

Helyesbítések egy bíráló ismertetéshez. Különlenyomat a Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára 1915-iki füzetéből.

Ez a füzet dr. *Buday Árpád* válasza arra a két oldalos bírálatra, melyet *Alföldi András* az *Archaeologiai Értesítő* 1914-iki 430—431. lapján munkájáról kiadott. A válasz bebizonyítja, hogy a bíráló igen nagy felületességgel, tulságosan apodiktikus kijelentésekkel és jókora rosszakarattal intézte el 2 oldalon *Buday 27* íves, magyar nyelven úttörő *Felírtattanát*. *Buday* bizonyításai után, de azok nélkül is elhíhető, hogy lesujtó véleményre 2 oldal igen sok, érdemleges bírálatra igen kevés. Mi *Buday*nak válasza komoly bizonyításai nélkül is annál könnyebben hihetünk, mert eddig több mint évtizedes tartalmas szakmunkásságával tett bizonyosságot magáról, míg bírálójának, *Zoilus* új tanítványának komoly munkásságát és bírálói hivatottságát eddig ismeretlen irodalmi tereken ismerik.

Klmn.

A kövesdi református templom.

Nagyküüllő vármegye déli részében a Hortobágy-patak egyik oldalvölgyében terül el Kövesd községe s nyugati szélén, emelkedettebb térszínen áll a majdnem teljesen árva református templom, melylyel megismerkedni érdemes.

Egyhajós, csúcsíves stílusban épült csarnoktemplom. Hajója 12·07 m. hosszú, 6·22 m. széles; sík, korhadó famennyezet fűdi és déli oldalán 3 mérműves ablak világítja meg. Ma ezen az oldalon tört ajtón járnak be, eredetileg a nyugati falon volt díszes ajtaja, melyet később befalaztak. A hajó keleti falában levő csúcsíves diadalíven túl csatlakozik hozzá a 6·77 m. hosszú, 4·76 m. széles, a nyölcyszög öt oldalából formált szentély, melyet délen két mérműves ablak világít meg s melyet a boltozatra ragasztott, de onnan már lepotyogott, égetett agyagból készült bordákból szerkesztett háló borított, úgy, hogy a megmaradt nyomokból rajza már meg nem szerkeszthető. A hálósboltozat bordáinak alsó csomópontjain pajzsos konzolok. A hálósboltozatok a XVI. század elején kezdenek divatosak lenni, úgy, hogy ebből s az ablakok mérműveiből, melyeken már a halhólyag is jelentkezik, a templom építési korát a XVI. század elejére kell helyezni. A szentély északi falában befalazott ajtó van, mely az itt volt sekrestyébe vitt. Külső falát számos támasztópillér erősíti. Tornya nincs és nem is volt.

Templomunk hossz tengelye 5 fokkal tér el észak felé a valódi nyugat-keleti iránytól. Tudva pedig azt, hogy a középkorban a templom irányításánál az volt a szokás, hogy a szentély, illetőleg a templom hossz tengelye arra a pontra irányul, a hol a nap a templom *védőszentjének nevenapján* kel föl: templomunk katolikus korabeli védőszentjét a nyári félévben, az aequinoctium közelében kell keresni.¹

Kisméretű, egyszerű templomunk figyelemreméltó részlete a nyugati falban lévő ajtaja, melynek faragottkő bélelete már renaissance-

¹ Halaváts Gyula: A középkori templomok keleteléséről; Archaeologiai Értesítő 1912. évf. 262. l.

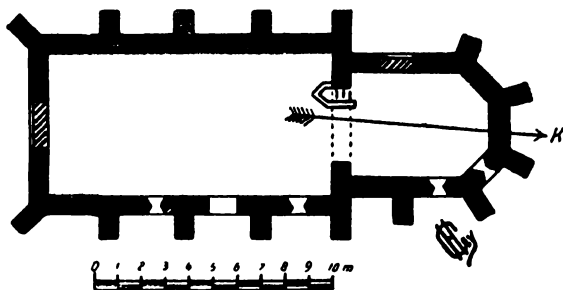
stílusú, szemöldökgerendájának közepén finoman kifaragott czimerrel: tömött koszorúban sisakon álló galamb szemközt 1537-es évszámmal.

Ennél azonban jóval becsesebb, mert a korai olasz renaissance-művészetnek egyik remeke az a pastophorium, mely látogatásunkkor eredeti helyéről eltávolítva, a szentély keleti falához támasztva hevert, ma már azonban szerencsére az Erd. Nemz. Múzeum régiségátárát díszíti. A durvamészből készült kőlap 2:20 m. magas és 1 m. széles. Felső részét a párkány fölött párkányozott félkörívű timpánon alkotja, melyből kagylós alapból, jobbját áldólag fölemelve, dúrredős palástú, hosszú szakálú Atyaúrsten térdképe emelkedik ki. A timpánon keretén és oldalain palmett-dísz, köztük az évszám M×D×XXX-VII, a timpánon széles keretén pedig O×SACRYM×CONVIVIM× fölirat. Középső része négyszögű, jobbról-balról egy-egy négyszögű hornyolt oszloppal, párkányozott oszlopfővel, melyeket széles, párkányozott szömöldök-gerenda tetőz, rajta IN×QVO×CHRISTVS×SVMMITVR fölirat. Az oszlopok széles, párkányozott küszöbgerendán állanak, melyen SALVE×CORPUS×DNI× olvasható. Közben helyes távlati érzékkel megszerkesztett fülke, melynek felső mezejét négyzetes alapon repülő galamb tölti ki, oldalain felül félkörívű bemélyedt fülke, alsó részén pedig koczkázott palló. Közepét négyszögű úr képezi, melynek szélein az ezt valaha elzáró rácsajtó sarokvasainak lyukai láthatók. Ez a kőlap tehát azt a falbemélyedt fülkét fedte, melyben a szentégeket tartották a középkorban. A kőlap alsó részén, a küszöbgerenda alatt, elcsúcsosodik s itt N T betűk között ismét a galambos címerpajzsot látjuk, mely annyiban különbözik a nyugati ajtó fölötti címertől, hogy a galamb nem sisakon, hanem nyílt koronán áll, mindazonáltal egy és ugyanazon család címerének vehető. A kőlapot, melynek díszítményei csak kevésbé sérültek, ma vastag mészréteg fedi, melyet ha eltávolítanak, fognak csak előtűnni a kidolgozás finom részletei.

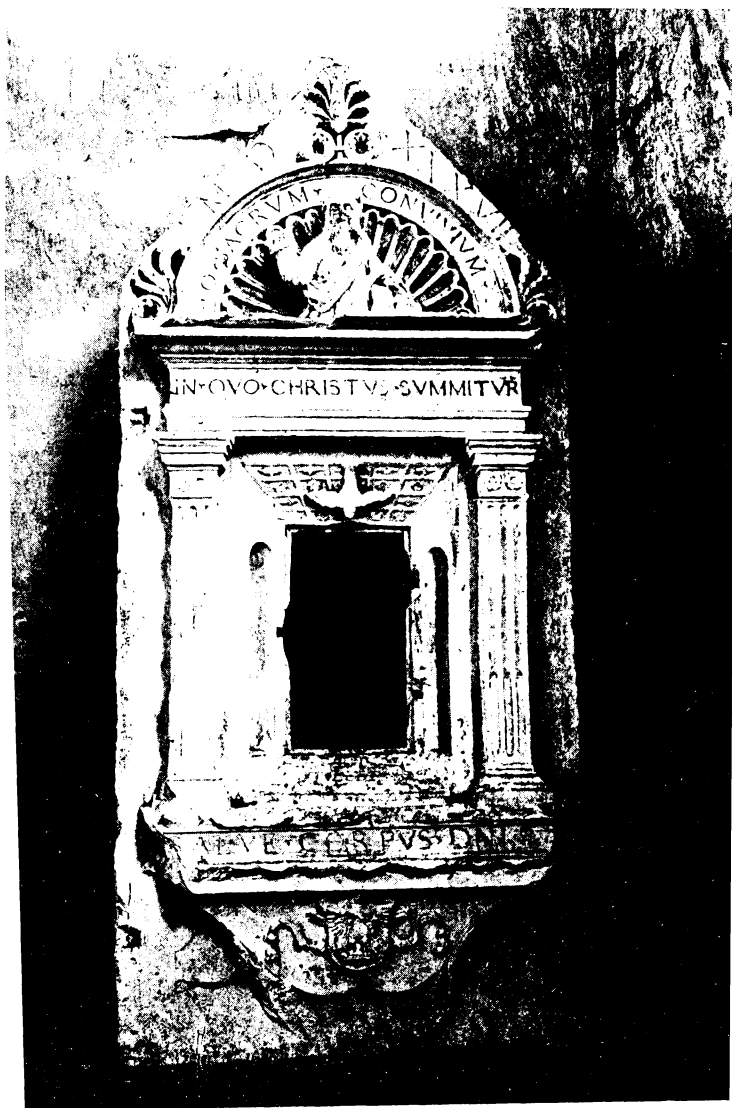
Hasonló, korai olasz renaissance-stílusú pastophoriumot eddig Magyarországon csak hármat ismerünk, a negyedik tehát a kövesdi, mely művészies kidolgozás tekintetében nem igen áll hátrább azoknál. Az ismertek közül kettő a budapest-belvárosi plebánia templom szentélyében van,² míg a harmadik a pécsi székesegyház³ déli

² Némethy Lajos: Renaissance emlékek a budapest-belvárosi plebánia templomban; *Archaeologiai Értesítő* 1890. évf. 246. l.

³ Kövér Béla: A pécsi székesegyház; *Ugyanott* 1891. évf.

A kővesdi ref. templom képe és alaprajza.

A kövesdi ref. templom pastophoriuma.

oldalkápolnájában, oltárrá átalakítva (Corpus Domini oltár) látható. A budapestiek egyikén 1507-es évszám van, tehát az eddig ismeretek valamivel öregebbek az 1537-ben készült kövesdinél.

Hogy ki volt az, a kinek műízlése e szép, a renaissance-művészet e becses alkotását a kövesdi szerény templom díszének ott elhelyezte, arra sajnos, határozott választ nem adhatok, de megkísértem nagy valószínűséggel megfejteni.

Kövesd községe, daczára annak, hogy az egykori sinki székhöz tartozott Szentágota közelében van s vele határos, nem tartozott soha a szász Királyföldhöz, hanem mindig megyei terület, az egykori sok szigetből álló Felsőfehérvármegye egyik faluja maradt és a XVI. század első felében egyik részbirtokosa az *eczeli Thabiásy* család volt.

A család legrégibb ismert alakja Thabiásy György,⁴ kit Mátyás király a sinki szék gerébjének nevezett ki, de helyébe aztán 1458 őszén visszahelyezte Morgondai Jánost.⁵ Ez a György egész 1477-ig szerepel,⁶ de természetesen nem nyugodhatott bele abba, hogy a sinki királybírósgot örökre elveszítse s midőn 1467-ben Erdélyben felkelés támadt Mátyás ellen s abban Morgondai is a felkelőkhöz szított az öreg Thabiásy elérkezettnek látta az időt a maga tisztessége visszaszerzésére és hűséget tanusítván a király iránt, az a kolozsvári ítélkezéskor Morgondait megfosztotta méltóságától s azt birtokaival együtt Thabiásy Györgynek és fiainak adta. A birtokokba való törvényes beiktatást a gyulafehérvári káptalan már 1467 szeptember 22 én elvégezte. Az erről szóló jelentésből minket csupán az érdekel, hogy a birtokok közt volt a kövesdi részjóság is.⁷ Ebben való birtoklásukat s kisebb-nagyobb perlekedésüket egészen 1544-ig követhetjük⁸ s így magától érthető, hogy a Thabiásyak a kövesdi templomba jártak és abba temetkeztek. A családnak ugyan sem Eczelen, sem itt nem maradt

⁴ Ennek atyja: Valentinus de Almás.

⁵ Teleki; Hunyadiak kora 10. k. 363. l.

⁶ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 5. k. 967. l.

⁷ Kivonat, a „Die Morgondal in Gross-Schink“ című dolgozatban, a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1882. évf. 63. lapján. Részbirtokos volt itt még azonban Pemflinger Márk szász ispán is, a ki Thabiásy György nővérét, Sulay János özvegyét vette feleségül.

⁸ Oklevélkivonatok gróf Kemény József „Regesta archivarium“ cz. kézírata III. k. 71—78, lapján, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

reánk valami síremléke, melyből címerét esetleg megismerhetnénk. De hogy a kövesdi templomnak kegyurai is voltak, azt abból gyanítom, hogy a pastophoriumon lévő címer melletti N T betű nem lehet más, mint egy *Nicolaus Thabiásy* nevének kezdőbetűje. Szerencsére ismerünk is Miklóst a családban, a kit egy 1495-iki oklevél „Nicolaus Báznár dictus de Thabyas“ néven néhainak nevez.⁹ Ez persze nem lehetett a mi pastophoriumunk készítettője, de neve bizonyít annyit, hogy a „Nicolaus“ név megvolt a Thabiásy-családban s nyilván egyik hasonló nevű unokája készítette 1537-ben, a kiről okleveles adatunk még eddigelé nincsen.¹⁰

(Budapest.)

Halaváts Gyula.

⁹ Egy eladási oklevélben ugyanott, az I. k. 56. l.

¹⁰ A cikkemben felhasznált okleveles adatokat részben dr. Veress Endre baráti szíveségének köszönöm.

A „Remény“ történetéhez.

Erdély újabb irodalmának történetében az érdekesebb fejezetek egyikét alkotta meg az a kis csoport, mely a harminczas évek végén, a gyorsan fejlődött politikai eseményekkel párhúzóan s akkor, mikor az irodalom középpontjában az *Athenaeum* hasonló czélokot szolgált, Arankáék és Döbrenteiek vállalkozásának össze nem függő, de történeti folytatásául a *Remény* cz. zsebkönyvecskével Kolozsvártt irodalmi életet próbált teremteni. E kísérlet az unitárius kollégium önképzőköréből indult ki, mely elébb *Viola*, majd *Remény* címmel kéziratos lapot adott ki.¹ Utóbb e lapocskából más, nagyobbrészt kezdő írók belevonásával fejlődött ki az almanach, mely a magyar almanachoknak, sajnos, még meg nem írott (s a mi még sajnosabb, javarészt kiaknázatlan) történetében² azért is nevezetes alkotás, mert több neves írónknak zsengeit itt jelentek meg.

A ki az önképzőköri lapocskából a nyilvánosság elé vitt számottevőbb, népszerű, anyagilag is megalapozott s a dolgozótársaknak honoráriumot is fizető olyan kötetkét fejlesztett, mely irodalomtörténeti nevezetességre verődött, *Kriza* János volt. Az ő szerkesztésében jelent meg az első kötet, de a szerkesztő nevének megemlítése nélkül: *Remény. Zsebkönyv. 1839. Kolozsvártt. A' Királyi Lyceum' betűivel* címmel. (Kis 8-r. 376 + VIII. lap. A címlap belső felén :

— — — — Tündér REMÉNY,
Te bájos ifjú testvér, most te vagy
Klüzdéseimnek czélja, csillagom.

Vörösmarty.

A kötetke jellegéje egyformán mutatja a könyv czélját is, szellemét is. Az ébredő politikai lélettel egyszerre Erdélyben is

¹ Ld. *Versényi* György, *Kriza* János emlékezete. Budapesti Szemle 147. k. 80. l.

² Tudomásunk szerint *Szinnyei* Ferencz összefoglaló előadást tartott róluk a budapesti egyetemen, ez azonban nyomtatásban nem jelent meg.

fellélegző ifjúi irodalomnak volt orgánuma, Veress József szavai szerint (*Végszó*, 376. l.) is:

E' dicső hajnalon,	Es minden harmaton
Élet' világán át	Fogamzott egy szüilött,
Gyöngyharmat áztatá	'S hajnal szüilöttinek
A' már ható hazát.	Remény lett a' nevök.

De jelezte a jelige a kötetke irányát is: Vörösmarty volt írónak mintaképe. Őt, meg Kölcseyt követve — mint Angyal Dávid, a *Remény* első méltatója megállapította³ — a német érzelmességnek és a francziás romantikának talajában gyökeredzett s a kor-viszonyok levegőjében nőtt a *Remény* költőinek népies és hazafias költészete. Victor Hugo és Lamartine mellett Schiller, Rückert és Heine nevét olvashatjuk a fordítások forrásaiúl, míg műfaj tekintetében népdalok, balladák, elbeszélések, epigrammák váltakoznak benne és drámai kísérletekre is bukkanunk: már az első kötet közli Szentiváninak *Mellyik a' jobb természet?* cz. egyfelvonásos vigjátékát. (137—158. l.) Kriza a „vadvirágoknak“ egész kis csokrát adja s ott találjuk a kötetben Jakab Elek nevét is. A *Figyelmező*-ben,⁴ Bajzáék lapjában, az első és a második kötetet első helyen ismertette⁵ Toldy Ferencz. Az elsőket kedvezőbben fogadta. A zsebkönyvet, mivel Erdély hosszabb ideje hallgatott s lírai művek alig kerültek ki onnan, „nevezetes jelenetnek tartja a' literaturában.“ „Valóban a' legszebb *remény*' záloga e' kedves adomány, — úgymond — sőt egyrészt több, mint remény: valóság már, örvendetes birtok.“ Kétségtelen, hogy Toldyt kritikai érzéke ekkor sem hagyta cserben: Kriza tehetsége az, mit leginkább kiemel, s csakugyan Kriza a *Remény* munkatársai között az, a kinek a legjobb neve maradt fenn. Kivüle Veress Józseffel és Szentiváni Mihálylyal foglalkozik legtöbbit. Ez utóbbi előadásának könnyedsége s metsző humora lepte őt meg leginkább, genrerészleteit pedig mintaszerűeknek tartja.

A szigorúságáról ismeretes *Figyelmező* kedvező kritikája két szempontból is jelentőssé vált a zsebkönyvecske életében. Talán nem csalódunk, ha ennek tulajdonítjuk a könyvecskék aránylag

³ Angyal Dávid: *Gyulai Pál* 10—12. l.

⁴ *Figyelmező* az egyetemes literatura' körében. Kiadó szerkesztők Schedel, Vörösmarty, szerkesztőtárs Bajza.

⁵ Harmadik év. Április' 30-iki 1839. 17. szám 273—282. hasáb. — Negyedik év. Május' 26-iki 1840. 2. szám 321—327. hasáb. Mindkét czikk alá S. F. jegyezve.

nagy kapósságát, miről Szentiváni alább közlendő egyik levelében is beszámol; s még inkább ez ismertetésnek volt köszönhető, hogy a második kötethez már az írónak egész új kis raja küldött közleményt, de hozott előfizetőt is. „Kivált mi ifjak — írja utóbb *Jakab Elek*⁶ — tízével-húszával vittük be a szerkesztőhöz előfizetőink nevét.“

Ez új kötet azonban két új — össze nem függő — változást is hozott. Az egyik, hogy Kriza helyét a szerkesztésben Szentiváni váltotta fel, a ki ekkoriban — éppen Toldy kritikájának hatása alatt — Kolozsvárra költözött, hogy irodalommal foglalkozhassék. A másik, hogy az aránylag rövid idő alatt, már az év elején, megjelent új kötetet a „Figyelmező“ nem fogadta olyan kedvezően, mint az elsőt. Szentiváni és Kriza verseit most is megdicsérte Toldy s a novellaírók közt is első helyen említette érdeme szerint Szentivánit, de a kötetről már csak annyit mond, hogy *egészenben* figyelmet érdemel.

Mi készítette Krizát arra, hogy helyét másnak adja át, nem tudjuk. Legvalóbbszínűen az a körülmény, hogy a kötetke megjelenésének évében foglalván el papi hivatalát, új teendői elvonták egyéb foglalatosságától. A változás — talán, mert a kedvező kritika után sok új író is csatlakozott a kötethez, talán, mert Szentiváni nagyobb apparátussal látott a szerkesztéshez, — láttuk, a zsebkönyvecskének csak hasznára vált.⁷

Szentiváni Mihály — a Nyárád mentének szülötte⁸ — a kor mozgalmainak egyik számottevő és lelkes napszámosa, Erdély irodalmának méltatlanul mellőzött alakjai közül való. A liberális eszméknek derék és ki nem fáradó harczosa volt, a kinek egykor Kemény Zsigmond és Kriza János örökítették meg emlékezetét munkái gyűjteményes kiadásával, melynek azonban, sajnos, csak I. kötete jelent meg,⁹ mely öt novelláját közli. Életrajzát Gyulai Pál akarta meg-

⁶ Szentiváni Mihály életéhez. Újabb adatok. Abafi, *Figyelő* V. k. 327. l.

⁷ Az alább közölt 10. levél szerint szó volt ugyan róla, hogy újból a IV. kötetel Kriza vegye át a szerkesztést, de a könyvecskének már maga Szentiváni sem jósolt jövőt. Nem is jelent meg többé s a tervből, úgy látszik nem lett semmi.

⁸ Id. Szinnyel szerint (Magyar Írók XIII. 746.) és Jakab Elek még idézendő cikke szerint Gálfalván született 1813-ban.

⁹ Szentiváni Mihály munkái. Kiadták Kemény Zsigmond és Kriza János. Első kötet. Kolozsvárott, a' kir. Lyceum betűivel. Tilsch és Fia bizományja. 1843. Kis 8-r. 205 lap. Tartalma: Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon 1—25. Étvívő leány 26—60. Megbüntetem az atyáknak vétkeket a' flakban 61—101. A vigtársak 101—164. Nászkaland 165—205 lap.

írni, a kinek hagyatékában (Kemény Zsigmond írásaiból) bizonyára több idevágó adat van,¹⁰ — ez azonban csak terv maradt; az irodalomtörténet így mindössze Kardos Samú néhány adalékával¹¹ s azzal a két vázlattal rendelkezik, mikben Jakab Elek emlékezett meg barátjáról.¹² Költeményei máig sincsenek összegyűjtve s csak a Remény kötetei őrzik őket meg s az egykorú folyóiratok.

A szerkesztés Szentiváninak igen rendszeresen végzett munkája volt. Erről tanúskodik az a *Szabályzat* is, melylyel a honoráriumok ügyét rendezte.

A szerkesztésében megjelent II. kötetben¹³ Jakab, Kriza és mások mellett már Mentovich Ferencz (Alpár), Dózsa Dániel, Fogarasi János, Medgyes Lajos, gróf Wass Ádám költeményeit is olvashatjuk s a III. (utolsó) kötetkében¹⁴ még Kuthy Lajos, Tárkányi Béla, Riskó Ignác is szerepelnek. Hogy a köteteket Szentiváni milyen gonddal szerkesztette, az kitűnik alábbi leveleiből, miket Ormós Zsigmondhoz, a későbbi temesi alispánhoz intézett. Ormós, akkor még temesmegyei aljegyző, a pozsonyi reformországgyűlések eszméivel tele — a hol Pulszky Ferenczcel, Kuthy Lajossal és másokkal együtt alapítója állott a híres Társalkodási Egyesületnek¹⁵ — élénk összeköttetésben állott a haladó szellemű ifjúság vezéreivel. Kölcsejt — midőn ez az országgyűlést elhagyta — maga is elkísérte útjára s ez irodalomban, Munkácsy János *Rajzolatok*-jában, novelláival kezdett szerepelni. Egy elbeszéléssel — *A' Bujdosó Lengyel* cíművel — a *Remény* II. kötetében is találkozunk (81—116. l.) s ez volt az alkalom reá, hogy Szentivánival — kit személyesen már régebről¹⁶ ismert — sűrűbb levelezésbe lépjen.

Ormós novellája ugyanis — Szentiváni alább közlendő egyik levele szerint — a kötet vonzó ereje volt a nagyközönség szemében. Toldy kritikája szerint ugyan az „egy hugói beszély, pisztolylyal, törrel, természeti gyermekkel, fiúöléssel, testvérszerelem-

¹⁰ Jakab Elek följegyzése. Figyelő V. k. 331. l.

¹¹ Régi okiratok és levelek tára 1906.

¹² Figyelő IV. k. 110. l. és V. k. 321. l.

¹³ Remény 'Sebkönyv. Szerkeszté Szentiváni Mihály. 1840. Kolo'svártt, a' Kir. Lyceum betűivel, Kís 8-r. 306 lap.

¹⁴ A címlap — az évszámon kívül persze — egyező az elébbivel, csakhogy a kötetke ismét „Zsebkönyv“.

¹⁵ Naplójának erről szóló részleteit más alkalommal ismertetem.

¹⁶ Ld. az 1. levelet alább.

mel 's mit tudom én mivel: de hihetőség, nagyszerűség 's azon irtóztató morál nélkül, melly az úgynevezett regényes iskola' fejének erejét teszi.“ S ha Toldy e sorai ellenkeznek is Szentiváni levelének adatával, ez utóbbinak éppen magyarázata lehetnek. Az irodalmi kritika észreveszi a romanticizmus tulzó hatását, de a nagyközönségnek — a negyvenes évek legelején — éppen ez tetszett. Ormós a *Remény* körének egyik kedves írója lett.

A *Remény* szerkesztőjének tíz, hozzá írt levele élénk képét adja a kötetke készülésének, de bepillantást enged a szerkesztői műhelyen kívül az egykorú kolozsvári könyvkiadói viszonyokba is és egyúttal a *Remény* sikereiről is beszámol.

Közlésüket aktuálisnak is tartjuk most, midőn a Kisfaludy-Társaság új *Nemzeti Könyvtárának* programjában az *Athenaeum* költőinek munkássága mellé a *Remény* költőitét is felvette XLV. kötetébe s midőn *Angyal* Dávid csak nemrégiben mutatott reá Gyulai Pálról írt s már idézett munkájában, „hogy a *Remény* körének költői törekvései bizonyára erősen hatottak az ifjú Gyulai lelkére.“

A levelek adatainak becsére nézve minden egyébben utalunk magukra az álláb következő levelekre s nem vágva elibe adataiknak, csak annyit jegyzünk meg, hogy azok a temesvári Múzeumban, néhai Ormós Zsigmond hagyatékából,¹⁷ mint kéziratnaplójának kiegészítő részei, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat birtokában vannak. Ő maga, a hetvenes évek elején írt naplójában így emlékezik meg róluk s írójukról:

Szentiványi Mihály Nemes Kolos Vármegye derékszék bírája és tiszti jegyzője tíz darab levele fekszik előttem, melyeket írója 1839-ik évi October 11-től 1842. évi Május 1-ő napjáig Kolozsvárról hozzám intézett.

„Szentiványi Unitarius volt. Vele Pozsonyban 1834-ik évben azon alkalommal ismerkedtem meg, midőn az erdélyi országgyűlési küldöttséggel az ifjúság részéről a magyarországi országgyűlési ifjúság üdvözlétére Pozsonyba felküldetett. Nálamnál kissé korosb lehetett.

Ez ifjú, mint rövid ideig tartó phenomen tűnik fel mult derült napjaim egén, érdemes arra: hogy sokáig ragyogjon rajta, és ragyogott volna, mert megvoltak nála nagy mértékben azon kellékek, melyek keblemet a rokonszenv érzületével hozzá állandóul lekötötték volna. Korán elhunyt. Vele többé nem találkoztam s így viszonyom vele az átmenő barátságok közé tartozik.

¹⁷ Ormósról ld. Patzner István: Ormós Zsigmond emlékezete.

A Munkácsy szerkesztése alatt Pesten „Rajzolatok“ czíme alatt megjelent vegyes tartalmú folyóiratban még Pozsonyban lételem alatt 1835. évben tett kísérleteim után az irodalmi téren való foglalkozásra mindég nagyobb vágyódást éreztem magamban. E vágyódás nem a kellő képzettség iránti meggyőződés, hanem inkább a hírre kapásra törekvés nemes ambíciójában keresendő, s ezért, fájdalom, később kori dolgozataim szintúgy, mint ifjúsági műveim a diletantizmus jellegével bírnak s állandó becsű remekiek színvonalára föl nem emelkednek.¹⁸

Elég az hozzá, író kívántam lenni s 1839-ik évben megírtam a „Bujdosó Lengyelt“ azon benyomások alatt, miket az oroszok üldözése miatt népszerű Lengyel ügy ifju keblemben előidézett.

Az elbeszélést Szentiványinak az általa kiadott „Remény“ című zsebkönyv számára Kolozsvárra átküldöttem. Művem bírálata az első levélben foglaltatik s igen kedvező volt. Az elbeszélés az 1840. évi zsebkönyvben megjelent és mondhatom furoret csinált, mi az írói pálya művelése iránti hajlamot bennem még inkább élesztette.

Az író díj érte 10 pengő frt volt, de el nem fogadtam. IV. levelében írja Szentiványi, hogy „Bujdosó Lengyelem kapósságot szerzett a közönségben a zsebkönyvnek s előfizetői csak ezen egy darabért sem bánták meg pártfogásukat.“

Miután az 1841-ik évi Remény Zsebkönyv számára beküldött szomorujátékom, melynek kézírata elveszett és melynek most már címét sem tudom, terjedelmessége miatt a zsebkönyv számára el nem fogadtatott és Szentiványi más dolgozat beküldését levelében élénken sürgeté, 9 nap alatt „A Napló titkai“ című novellát írtam s azt a Zsebkönyv számára beküldöttem. Ennek bírálata a VI. levélben foglaltatik. Határozottan kedvezőtlen volt. A novellát visszaki-vántam és 1844-ik évben átdolgozva visszatartottam, mely nyomtatásban kiadva nincsen.

A IX. levél által Prof. Méhes Sámuel szerkesztése mellett megjelenő „Erdélyi Híradó“ részére munkatársul felhivatván, a felhívást elfogadtam, s az érintett lap munkatársává lettem. Ezen évben s a jövő 1842-ik évben több levelezés jelent meg tőlem az erdélyi lapban.“

Íme az érdekes levelek, betűhíven közölve:

1.

Kolozsvár 18^X_{II} 39.

Kedves Barátom!

Folyó hó 4-kérőli adott leveledet azon örömmel bontottam fel, melyel előhasu szerkesztőkül szoktuk a' tartalmas leveleket: mennyivel nagyobb lón öröömöm, midőn írójában egy barátomra találtam, kit éltem legédesebb emlékü szakában, 1834-ben Posenban utaztamkor

¹⁸ E szerény kijelentése mellett is „Utazási emlékek“ cz. háromkötetes művéről (Pest, 1860—1861.) azonban a Szépirodalmi Figyelőben nem kisebb ember, mint maga Arany János mondja, hogy „tanulságos, becses könyv.“ (Hátrahagyott munkái II. 201—203. l.)

voltam szerencsés megismerni 's barátim közé számítani. De baráti és szerkesztői örömöm csak a jeles zárat olvasása után egészült ki. Siettem azonnal közleni barátimmal, kik legnagyobb örömmel fogadták el Reményünk számára, 's ennél fogva, ha csak a' censura be nem tiltja, bizonyosan meg fog jelenni. Nincs ugyan benne semmi tilos, de tapasztalhattad, hogy a' censura' logicáján el menni bajos, el csusznak olyak, mikről remélni sem mertük, 's el buknak leg ártatlanabb darabok. De bizom, nem leend rosz censorunk.

Kivánságod szerint közlöm a' referensi véleményt darabodról, melyben barátim' nagyobb része osztozott:

„A *bujdosó Lengyel*... Tárnya alapul a' nemzeti nagy catastrophen, mely minden jó, 's még a' nem egészen jó keblűeknek is részvétét 's rokonérzelmet bírja. A már ez által érdeklő tárgyat érdekessé teszi, hogy szerző azt nem egyoldalú pártszellemben, vagy túlzó izgatásra használta fel, hanem férjfihoz illő részrehajlatlansággal, t. i. a' fényes oldalokat meleg kebellet, az ellenoldalt mély belátással 's józan számítással fogva fel, mi által nem csak darabja érdeme nyert, de remélhetni, hogy a' lengyel ügy iránt rokonszenvet gerjesztendő darabokban nagyon kényes censurát is sikerülend kibékítnie.

„A történet folyama jelesen van víve; édesen sajogva hat; 's figyelmet, mint érdemel, gerjeszt is. A' férjfiás és lelkes, 's gondolatdús előadás, történeti adatok helyes használata, sok könnyűséggel alkalmazott nyomos mondatok közbe szövése, 's az ékes nyelv... sokat emelik becsét.

„Végzete az új francia oskola modorában van intézve. Fordulata rendkívüli, 's egészen váratlanul lep meg, Jól van-e ez így? 's nem jobb lenne-e: ha a' végzet a' karakterekből 's környületekből olly természetesen folya, mi szerint a' végén fel kelljen kiáltanunk, mint a' szép képek látására: valóban találva van!; 's azt hidjűk, hogy a' kivitel — mely csak művésznek sikerülhetett így — másként lehető sem vala? Referens ezen kérdésekre bővebben nem felel, tudván, hogy ez elvek és oskolák fölötti kérdésekre vezetne: csak annyit mond, hogy egykor maga is a francia oskolához tartozott, de hosszas vizsgálat után el tért tőle. Egyéb aránt a' jelen darab vége azokat is, kik a' Victor H. oskolájának nem barátai, ki elégitendő, egyet, t. i. a' szerelmesek testvérré változását, kivéve; mert ezáltal nem csak el vesz a' kellemes hatás, mit az itt ügyesen fűzött szerelem gyakorol ránk, hanem egy, nevelési előítéletünk miatt, nagyon botránkoztató gondolat foglalja el helyét; ugyan is egész darab folytában a' keblünkre hatott szerelem boldogulandását óhajtók, 's utol elborzadunk a' gondolatra, ha ezen égő óhajtásunk teljesült volna. Ellenben az atyára nézve a fordulat igen jó, mert az által méltókép bünhődik az embertelen. Lehetett volna tán kis költeménynel (fictioval) az elsőn is segíteni.

„A karakterek mind választva, mind felfogva, mind kivéve számítással vannak. A lengyel nő hitszögése, magasztosult érzelmeink közepette be hozva, a' fájásig keserű, de valószínű.

„A' stylus, mind említetett, gyönyörű. A' nemszócska (articulus

a, az) ki hagyása néhol bajosítja az értelmet, főkép gyakorlatlannak: de sokkal több helyt igen jól jó ki. A' magában szép jelenrészes (participii praesens) ugy a' *vala* igével némely, de nagyon kevés, helyeken nem ártott volna gazdálkodni, hogy ritkábban, 's épen legalkalmasabb helyeken fordulva elő, annál kellőbbek legyenek.

„De ezek csak csekélységek a' darab érdemei mellett, 's következőleg az, mint a' „*Remény*“ legjobb czikkjeinek kétség fölött egyike nem csak örömmel elfogadandó, hanem mennyiben a' serdüöl intézet' pénzügye — mely eddigelé nem igen kedvező jeleket mutat — engedendi, első rangú díjjal jutalmaztatni érdemes.“

Ha szándékoznál ezután is darabjaiddal megtisztelni, vagy a' már el fogadottban netán valamit igazítani, még folyó év' decembere' elejéig parancsolj velem. Decemberben, azt hiszem, a' már elfogadott darabokat nyomatni kezdjük. Ha névszerint meg nem kívánandasz valami változtatást novelládban — kivéve a' tollbotlásokat — pontrol pontra fog megjelenni. Magam fogok gondoskodni, hogy nyomási hibáktól lehetőleg ment legyen. A' 'sebkönyv megjelentével ujbol veended levelem, addig is fogadd legszivesbb hálámat szerkesztvényem' pártolásáért.

Kívánlak arról is értesíteni, miszerént darabok már is szépen gyűlnek, 's e részben teljesen nem félhetni „*Remény*“ megbukását; a' pénzügyi tekintetben silányabbak a' kinézések, de bízom...

Regényed kiadása iránt személyesen értekeztem Tilschel; elmondtam, közlött novelládból kiindulva, nagy reményemet jósága iránt: de azt mondá, hogy Regényt általában nem vehet által, most különben is nagyon sok könyvet válnak kiadás végett 's tőkéje nem jut. Ezután beszéltem Stein Urral, ki a' Barta Gábor kereskedését folytatja; 's ez azt mondá: hogy a' kézirat látása előtt elhatározottan nem szólhat, de azt meglátva, ha kedve szeréntinek-lelendi, örömet át veszi. Ha kéziratodat hozám utasítod igen örömet el járok benne. Egyéb ügyeidben is legbátrabban parancsolj velem, ki neked kedveskedni mindig szerencsémnek vallandom.

Többnyire magamot barátságodba ajánlott öröklök (?)

alázatos szolgáló, barátod

Szt.-Iváni Mihály

Ns. Kolos vgye Derékszékírája és
Tiszt. Jegyzője.

2.

Kolosvár 18^{II.}₈ 40.

Kedves barátom!

18^{XI.}₅ 39-ről adott levedre csak most válaszolok, mivel abban tett kérdéseidre mindeddig semmit elhatározottan nem felelhettem. Reményiünk megszabadúla valahára a' vizgálat vas pálczájától. Vizsgálónk az itteniek legjobbika volt ugyan, mindazáltal az én 834. óta megjegyzett nevem, 's Nagyjainknak ellenemi előleges elfogultsága némileg szigorúvá tevé. Néhány kedvelt darabjaink bukkottak meg,

de nem szenvedhettünk pótolhatatlan veszteséget. Legkeményebb volt a' lengyel darabok iránt. Csak beszéledet 's egy verscskénket tudám megmenteni, hogy a' vörös tenger át ne folyja. Beszéledben is tett ugyan, sajnos, de nem nagyon káros kitérőléseket. Mingyárt elején ezen szókon kezdve: „hazájok iránti hűségökért (lakoltak). Kisded csecsemők sat. az egész ki törletett ezen szóig: „Szerencsétlen a' nemzet.“ Továbbá végén a' levél ezen szavaitól kezdve: „s másokkal együtt keserű üldöztetéseknek“ sat. eddig: „sok másokkal együtt“ hasonlólag eltiltatott. De az értelemben így sincs hiány. Mi a' censura' szigorúságát ismerve, jónak tartottuk a' darab egyik fejét előre le vágni, v. i. czimét „A' bujdosó lengyel“ helyett csak „A' Bujdosóra változtatni, hogy kevésbé szúrjon szemet; ugy azon helyeket, mellyek az ellen oldal szellemében hozattak fel meg *NB*-ézni. Most lehat darabod kijövetelében semmi kétség többé. Az, mint szomorú tartalmu, a' beszélek közt második helyen fog állani, olly környezettel, mi bizonyosan nem gyakoroland hiányok által káros befolyást rá. Ezen kívül van még egy fel- egy al-komikai szellemű-, egy tündéres, és egy drámai végezetű novellánk. Verseink száma válogatva 50 körül. A' pompához és velín csinoshoz két kép. A' pompás kötet' bőrei, ugy az angolvásznok már meg érkeztek Angol honból: a' képeket óránként várom.

Igen örvendünk, hogy csekély észrevételeink helyeslést nyertek nálad: A' kritikát olly nemesen fogadni legjobb úton-járás jele. A' végzet iránti kifejtésedben Ref. teljesen osztozik. Megbízásod következtében a' javításokat, mennyire tőlem telt, megtettem. Kisé többre is terjedtem, 's némi lényegtelen, mindazáltal az olvasásra befolyó, vagy szerkesztői elveim következetessége által parancsolt javításcskákat is tettem, de olly. keveset, hogy alig fogsz rájuk ismerni.

„Sidó“ czímű regényedre nézve Stein most is csak azt mondá, hogy *ha jó bizonyosan* átveendi, de előre látni akarja. Újabban is kérlek, ha ide akarod küldeni, mindenekben parancsolni velem.

A' mi Remény- intézetünk állapotja iránt tett kérdéseid nézi: Remény szerkesztője és kiadója magam vagyok, 's valamint minden felelet miatta egyedül személfemre háromlik, a' szerént a' szerkesztői teljes jogok gyakorolhatását kétes esetekben magamnak fentartottam; egyébaránt Kolo'svárt Gyergyai Ferencz, Brassai, Kovács István és Farkas Sándor tanácsait szoktam ki kérni teendő lépteim iránt. Ezen kívül mindazok, kiknek már bevett munkájok van, a Redactionnak — fen érintett kétes eseteket ki véve — tagjai; azon elvnel fogva, mi szerént mindenkinek joga van a' társaságnak, mellybe lépendő, személyzete iránt véleményét előre ugy kinyilatkoztatni, hogy ha valakivel együtt lenni nem akar, a' társaság pd. inkább tartja meg keblében azt, mint őtet, vissza léphessék. Végre, mint közvélemény egyes hangja, minden mivel ember gyűléseinkbe (mellyek hetenként egyszer tartanak az én szobámban, nyiltan, de baráti körhez szorítva, a gyűlések közt beérkező munkák meg vizsgálása végett) megjelenhetik, ha velem ismeretes, vagy valaki által maga feleletére bevezetik. Gyűléseink eddig szerdákon tartattak; de szerkesztve levén már

Remény, jelenleg nem tartatnak. Ezen gyűlések organisálatlan barátságos pipa társaságok, nehogy az ökör alatt is borjat keresők megbotránkozzanak benne. — Tagjai rendszeren — kiket a' Reményből bővebben megfogsz ismerni — Hory, Jakab, Kriza, graf Wass, Szalai (Király, clericus) sat.

Könyvárús Tilsch ígérte volt át venni; de változtatott szándékát csak novemberben jelentvén ki, kéntelen voltam előfizetéshez folyamodni. Eddig elé szép részvét mutatkozott. De helybeli körülményeink kéntelenítének olcsó árat szabni; 's a' miatt a' remélhető legmagasabb nyereség is csak 120 pengő. Bátorkodálak téged is előfizetésgyűjteni felszólítani. Nem is írtam sok dolgaim és költségkimélet tekintetéből ezért eddig hozzád, bízván barátságodban. Légy szíves tudósítani: akadt-e vagy egy előfizetőnk ott? Ha igen ne vedd sértésül tőlem azon barátságos kérést, miszerént abból novellád valóban igen igen csekély, de szegénységünkhöz mért dijjául 10 pengő forintot ki fogni méltóztassál. — Ölel barátod

Szt.-Iváni.

3.

Kolosvár 18 ^{III.}_{13.} 40.

Kedves Barátom!

Épen 18 ^{I.}_{1.} 40-ről írt leveledre válaszómat akarám postára tenni, midőn gyorskocsin küldött Regényed tárgyában a' postához jött szorgalmazó tudaklás aláírás végeit kezembe adaték. Mivel ezáltal aggalmaidat elenyészendőknek véltem, fel függesztém levelem, míg elhátározottabb tudósítást tehetek, nem is álmodva, hogy illy soká legyen az. Mint a' szorgalmazásra tett bizonyításomból láthattad, leveled, és regényed csak jan. közepén jöttek kezembe; tőstént átadtam Stein Úrnak, ki huzamos ideig tartá magánál többszöri sürgetéseim ellen, 's végre is azon nem remélt válasszal adá vissza, miszerént illy terjedelmes, 's következőleg sok költségbe kerülendő munkát nem mer át vállalni. Ujbóli átnézetését kívánám regényednek, de ennek is nagy későre csak előbbi sikere lett; okul csak azt hozá fel, hogy ezen regénynyel hihetőleg a' pesti könyvkereskedők is meg voltak kínálva, 's ha ők át nem vették, hogy merné ő át venni? — Én boszankodva mondám, hogy ha ők át veszik, akkor nem lett volna szükség másnak is át venni; aztán az csak is caprice stb. De minden okoskodásim csak annyit használtak, mint hallgatásom. Ha nem csalódom a' valódi akadály az, hogy ő azt gondolta, érdemdíjt nem csak nem fogok kívánni, sőt tán te tartandod szerencsének, ha regényedet kinyomatja. Most tehát, kedves barátom, nincs egyéb mit tennem, mint regényedet vissza küldenem. Hogy újabb ingyenköltséget ne szenvedj a' „Remény“-példányokkal elfogom küldeni szorgalomkocsin, vagy biztos alkalomtul.

„Remény“-ünk megjelenék: az itteni közönség csaknem reményen fölött megvan elégedve vele. Novellád — mellynek elevei neve alatti megjelenhetését még is kitudnám eszközzeni — nagy kedveséggel fogadtatik; főkép azon része, hol a' lengyel lázongás okai és

következményei fejtegettetnek. Vége aránt az értelmesebb rész teszen olly forma észrevételeket, mint az általam közlöttek valának. Nem késném a' példányokat számodra töstént indítandó; de Reményünk ára olly alá volt szállítva — hogy a' közönség annál inkább bele kapjon — miszerént a' legnemesebb pártolás mellett is minden kr. költség érezhető; innen kéntelen vagyok fősvénykedni! nem azon néhány poltraért, hanem azért, nehogy az intézetet buktassam. Ez okból a' példányok el szállításával bátor vagyok barátságodban bízva várakozni, míg értesítendez: hány előfizetóm vállalkozott nálad? Kérlek azért légy szíves ezen levelem vételével érkezésedhez képest hovátovább értesíteni ez iránt.

Barátilag köszönöm szerkesztvényem iránt mutatott azon nemeslelkűségedet, miszerént pénzbeli jutalmat nem fogadtál el! Én azt ollyaknak, kik annyira érdemesek, mint Te és darabod, ezer örömemnek tartom a' hitelhetőségig adni, azonban nagylelkűséged is hasonló örömmel tölte el. Példányokkal, mint irám, mihelyt tudósításodat veendem, ezer örömmel, 's legnagyobb készséggel fogok kedveskedni.

Igéretedben bízva elvárom jövődre is darabjaidat. Azok hihetőleg minden esetre ki vívják az elsőséget; de különben is azoknak, kik már az idén elősegítették Reményünk létezését, jövődben caeteris paribus elsőségök van. Ha M(agyar(or)szág)ról több barátidat is részvétre tudnád bírni, igen örvendeném.

Ölel barátod

Szt.-Iváni.

4.

Kolo'svár 18⁸/_{IV}, 40.

Kedves barátom!

Utóbbi leveled vétele óta most indulván a' gyorskocsi először, csak most küldhetem a' „Remény“ példányokat, ú. m. 5 pompás, 2 aranyvágású és 1 fejrészlű példányokat; méltóztassál ebből 2 pompást és 2 aranyvágásút tőlem szívesen fogadni, 's ha többre leend szükséged az iránt értesíteni; a' megmaradó példányokat pd. illető előfizetőimnek hála köszönetem mellett kézbe szolgáltatni. Példányaink ugyan már nagyobbára elfogytak, mindazáltal, ha még némellyeknek vevő szándékuk leend, ígért pótló értesítéseted köszönettel fogadandom 's ha lehetend, fogok példányokat szerezni — magamnak már most sem levén egy is — számukra.* Regényedet szinte küldöm. Köszönöm, barátom, előfizetők gyűjtésébeni fáradozásidat, 's kérlek annak viszonzására mentől több és hováhamarább utat nyitanod.

Mi meg róttad fősvénykedésemet illeti: igen is, saját ügyeimben fillérkedni igen szégyenleném; de mint intézet sáfára kötelességemnek ismerek minden takarékot, sőt tán egy kis fukarságot is, vala-

* Ormós e levélre rájegyezte: „Kell küldenem 10 f 30 kr. Bocis (?) 3 f. Nikolics 3 f. Csiki 3 f. Feldinger 1 f 30 = 10 f. 30.

mint azt is, hogy senkit saját ügyemben ne költessek. „Remény“ ügyében levelezőim és kezelőim igen számosak, azért az, mi magában „néhány kr.“ összevéve sokra gyűlne.

Bízván ígéretedben a' jövő évi „Remény“-ben is legalább egy novella helyét üresen tartom számodra; mindazáltal kérlek nekünk szánt műved elküldésével hovákorább megörvendeztetni, hogy kéziratunkkal maga idejében elkészülhessünk, mert most a' censura részéről újabb akadályok vannak gördítve, 's ha nem sietünk új évre meg nem jelenend 'sebkönyvünk, mi szerfelett káros lenne.

Levelezésünk folytatására én is kérlek; tán ezentul időm is engedendi a' száraz commissioi themáknál olykor többre is terjeszkednem leveleimben. Ölel kedves barátom

Őszinte barátod

Szt. Iváni M.

5.

Kolozsvár 18^{X.}₁₂ 40.

Kedves barátom!

Épen tegnap vett leveledre sietek válaszolni. Kivánságomra átküldött szomorujátékokat még nem terjeszthettem társaságunk elébe, 's azért bővebb nézeteinket felőle nem is írhatom meg; de mint kezelő, szomorúan írhatom, hogy műved terjedesebb, hogysen több évben kiadhassam; mert legalább 3 ív lenne, ha a' személyek többszöri elősorolását, 's a' jelenetek kijegyzését elhagynók is, Reményünk rendes ívei közül pedig már csak egy ív van üres, még egyel meg akarom ugyan potlani; de többel lehetlen bukásom nélkül. Azon javaslatod pd. hogy jövő évben folytatnám a' mű hatását is egészen elrontaná mind két évben; de kinézéseim Reményünk fenmaradhatása iránt íróim hanyagsága miatt nem is elég nagyok arra, hogy darabodat illy nézettel átvenni bátorkodjam. Csak a' körülmények igen nagy változásával tehetném tehát, hogy az idén adjam; de igérni nem merem. De mivel a' fenn maradt két ívet egyenesen számodra hagytam üresen, igen elköteleznél, ha félig dolgozott beszélyed kiegészítésével betöltenéd azokat; 's ezt annál inkább ohajtanám, nehogy íróim közüli kimaradásodat valaki az egyoldalú bírálatnak tulajdonítsa. Ha bizonyos lennék elbeszélésed veendőse felől, tudnék helyet tartani egész november közepéig, annyi idő alatt pedig egy rövid beszélyt bevégezhetni. Egy elbeszélésre még mindenesetre van szükségünk, de ha darabod közlése felől előre biztosítva nem leszek, kéntelenítenem más nem épen inyem szerintit is elfogadni, nehogy két szék közt pad alatt maradjak. Kérlek azért, dolgozd ki ha lehet elbeszélésed és küld el, ha nem, tudósíts. Egyébaránt játékok közléseért igen sok köszönettel tartozom. Példányokkal azon esetre is fogok szolgálni, ha dolgozatod szerkesztvényem közt nem lenne, mit nem remélek.

A' „Remény“ ügyébeni felszólalást magam szerénytelenség nél-

kül nem tehettem; másoktól sokáig vártam; de Erdély népe sokkal hanyagabb, mintsem valami elevenére hasson. Reményünk sok részben kielégítő szívességgel fogadtatott; de másfelől annyi álmérdek, ferdeség, méltánytalanság is járult a' jobb fogadás mellé, mi nekem is kedélyemet igen lesujtotta, 's tán magam sem fogok sokáig, legalább belletriai pályán maradni. Ujabb dolgozásimon bizonyos kénytelen-kelletlen humor borong, 's ez rám nézve lesujtó omen.

Regényed tárgyában tett kérdéseidre válaszom ez:

Comissionak nevezetik könyvvarusoknál, midőn valaki csak árulásra veszi át a' könyvet; eszerént tehát neked *netto* (tisztán) helybe kell szállítani; ha elkel jó: ha nem viszont a' te költségeden vissza fogja küldeni. Ezen esetben határozatsz annyi pro centet „a' mennyit akarsz; mert akkor nála csak letett árú (depositum) a' könyved; de tanácsosabb mentől jobb procentet adni; mert akkor maga érdekéért inkább törekszik eladni könyvedet; rendesen 20/100 pctet szoktak adni Regényekből; de adhatni 15/100 pc. mellett is. Önként értetik, hogy ezen pcentet ha egyetlen egy példányt adna el, akkor is le kell jutalmaznod. *Feste Rechnung* az, midőn ő tőled könyveidet egészen megveszi. Ezen esetben neked kell ugyan hozzá szállítani; de aztán a' könyv övé, akár keljen el, akár ne. Ezen esetben árárol és a' pcentről előre szokott alkunni. Rendesen bolti áron adják, 's 15/pc. mellett; kisebb pcentre nem igen veszi által. Árát ekkor nem tartozik előre fizetni, csak miután eladta, vagy ha el nem adta az év végével, vagy kötés szerént. A' különbség tehát ez: *előfizetés* szerént árat előre kell le tenni, visszalépés nincs; az ár kisebb; a' pcent szinte kisebb. *Feste Rechnung* szerént az ár bolti 's kötés szerént fizettetik ki, de nem előre; a' könyv ha el nem kel is a' könyvvarusé marad, visszalépés nincs; a' pc. legnagyobb. *Commissio* mellett csak árulója könyvednek. A' szállítási költség egészen téged nyom; az eladottakból pcentet kell fizetned; a' kár egészen tiéd; mikor tetszik akkor mondja fel könyveid árulását, 's teszi *disponendára*; azaz felszólít, hogy rendelkezézzél könyveid sorsárol, különben kénye szerént küldi haza. A' pc. középrendű, 's egészen tőled függ meghatározása.

Véleményem szerént legjobb lenne bármi nagy pcent teszem 25/100 mellett *feste Rechnungra* mentől többet adnod; mert legalább némi részben biztosítva lennél az elkelés felől, 's mennyire kívánatos dolog ez, csak akkor tudod meg, ha könyved már szobádban lesz felhalmozva; de *feste Rechnungra* nem örömet vesznek a' könyvvarusok; a' kolozsváriak közül csak Stein veszen el így m. e. 10 példányt; commissioban Tilsch is átveszen a' mennyit küldesz; de legfeljebb 20 példánynál ne küldj előre többet, ha szükség lesz fog ő kérni viszont. *Commissio* mellett én 20/100 sőt 25/100 is adok; de legalább 15/100-ot adj; mert különben mit sem fog elárulni. Nekem több előfizetőm nem akadt; mind arra utalnak, hogy inkább fognak néhány kr.-ral többet fizetni ha kijött. Ezt leginkább a' Flgyelmező akarta; mert előbb nagyobb buzgalommal fogadták, kiknek említettem.

Ha annyi előfizetőm gyűl nálad, mi a' nálam előfizetendő példányok árát kifolyja, vond le, ellenesetben uj év felé a' Reménypéldányokkal együtt elküldöm. — Barátságodba zárt öröklök (?) Kedves barátom

őszinte barátod

Szentivány m. p.

U. i. Még egyszer kérek tudósítani barátidtól, jelesen Ormós Lászlótól nem kaphatnánk-e valamit?

6.

Kolozsvár 18^{XII.}_{4.} 40.

Kedves barátom!

Utobbi leveledre, mely mellett novelládat elküldeni szíves voltál, csak most válaszolhatok; mert a' „Remény“ szerkesztés egészen ezen néhány napra szorult volt, sokak pontatlansága miatt, 's pillanatomban sem volt szabad.

Igen leköteleztél azon készséggel, melyet „Remény“ ünk iránt ezuttal is tanusítottál. Ha van valaki, kinek szerkesztvényünk köszönettel 's hálaival tartozik — az te vagy. Te fogadád felszólításunkat hévvel elébb, mint mindazok, kik a' Remény alapításába nem voltak közvetlen befolyással 's azután is mindig legtöbb lelkeséggel vettek szívedre szerkesztvényem ügyét. „Bujdosó Lengyeled“ kaposságot szerzett a' közönségben zsebkönyvünknek, 's előfizetőim csak ezen egy darabért sem bánták meg pártolásokat, még a' nem kedvező bírálat után sem. Innen, ha közlött novellád kiadását elhatározottan kívánnád, ha magad meglegedésedet nyilatkoztatád darabod iránt, csak ennyit mondanék: a' darab tied 's több szóm nem lenne. De leveleddel szörnyű bajos dilemmába hozál. Azt mondod „darabod 9 nap gyümölcse 's azért nem várhatni sokat tőle, tovább, felszólítás, hogy csak azon esetben adjam ki, ha a' bírálattól nem féltém, mert keblednek nagyon sajnós lenne egy viszonti kedvetlen bírálat.“ — Ezen nyilatkozatid, mint írárom, nagyon bajos helyzetbe hoztak; mert darabodat szerettem volna adni; de mivel a' siető dolgozás miatt némi mingyárt irandó fogyatkozásokat magam is láttam benne, nem mertem biztatni magamot kedvező bírálattal; sajnós érzelmet okozni pedig egy olly mély busolygású kebelnek, millyennek tiédet leveleidből ismerem, véteknék tartanám. A' kérdést maig sem tudtam elhatározni, 's a' mit tehettem, az volt, hogy darabodat, mennyire csak tudtam, és mertem, nézeteim szerint módosítottam, így keresztül vittem a' censurán, most rád bizom elhatározni kiadjam-e vagy nem?

A' darabot nem terjesztettem a' bíráló kör elibe, nehogy azon esetben, ha darabod kimaradna, nyilvánosság legyen belőle. A' darabról tehát csak saját nézeteimet írom; de meg vagyok győződve, hogy barátaim, mennyiben elveiket ismerem, véleményemet osztanák.

A' darab alap gondolatja: „felfedezés a' naplóból“ igen jó, 's új; gondos kidolgozás 's a' kényes pontnak finom használata mellett

sikert ígér. De a jelen dolgozás mellett — engedj meg őszinteségemnek — ezen két feltételt nem látom eléggé teljesítve. A' gondos kidolgozást nem; mert a' felfedezés nem a' bog kifejlése által tétetik okvetlen szükségessé, hanem csak a' Luiz tanácsára fogadtatik el minden előleges, legalább minden bizonyos és alapos adatok nélkül azon terv, hogy a' Napló olvastassék fel, 's még akkor is simálás nélkül és a' darab oeconomiájához szorosan nem tartozó, azzal elszakaszthatlan függésben nem álló gondolatról van átmenetel ezen fő pontra: t. i. a' Szemere utazásárolí beszéd ad alkalmat arra, hogy a' Naplorul kezdjen beszélni, 's erről szálljon a' lányka naplójára. A' kényes pont nincs finomsággal kezelve; mert lánykád a' naplót atyai önkényes parancs következtében hozza elő; ezen parancsot pd. (melly engedelmes lányra nézve olyan, mint egy változhatlan fatum vagy sors eredménye, mellynek ellenállhatlanul engedelmeskedni kell 's ugyan azért egy illy cselekmény sohasem is lehet beszélytárgy) én ollybá nézem, mint egy Deus ex machinát. Annyi erővel azt is parancsolhatta volna azon atya, hogy mondja ki leánya egyenesen és kerekén, mi bú bántja szívét? 's az engedelmes leány ezt is épen azon érzések közt, mellyekkel a' Naplót előadta, kénytelen lett volna kimondani. A' Napló előmutatása iránti parancs előttem mindig apai zsarnokságnak tetszik 's azért az atyának megbocsátani nem tudom; annál kevésbé a' novellairónak, kinek a' költemény véghetlenségében, még ezer jobb módja lehetett volna, azon naplót felfedeztetni. — Tán nem fejeztem jól ki magamot; mert nincs időm kitételeimen rágodni, a' posta indulása miatt; de ne szavaimat, hanem eszméimet kövesd.

Másik hiány (véleményem szerént) az, hogy a' történet kettős. Nem tudom, a' színésznő iránti szerelem e a' fő cselekvény novelldában, vagy a' Cilma iránti? Az elsőt lehetne mondani azért, mert minden jellemek, minden bonyolódások, episodok, sőt minden előforduló személyek rajza annak kiemelése körül forognak. Az utolsót lehetne mondani azért, mert ez által végződik be a' darab. A' két történet közül egyik sincs szorosan alá rendelve a' másiknak, egyik sincs úgy víve, hogy csak a' másiknak világosabb kiténtetésére szolgáljon! Ha Laura nem főszemély, miért van neki 4 cikk szentelve, 's Vilmának legtovább kettő 's ez is legutol, midőn már a' darab szövénye ki van fejlődve?! ez is csak olly rövid, melly ha a' Csöngery és Erdősy házok viszonyainak véleményem szerint nemcsak el maradható, de, innen (t. i. a' darab végéről, hol sebes kifejlést várunk) épen elmaradandó festését és a' Nemesist, melly ismét nem Vilma cselekménye, kihagyjuk, alig lesz néhány sor? Miért van Laurának 10 epizod szentelve, u. m. a' kávéházi, az estzene, a' tivornyázás (?) a' főköltő báb megéljenezése, a' Karczoloczky felfőkötőzése, a' karperecz árának kikerítése, a' Maulesfieldeli czivodás és Maulesfield 's a' színigazgató egész szerepe, a' Sándor öltözőszobai merengése, s' Vilma színházi tapsa: vagy a' Nemesis hosszas büntetésének $\frac{1}{3}$ része? midőn Vilmának tulajdonkép épen semmi epizod nem jutott osztályrészül?

Harmadik főhiány, hogy a' darabnak nincs semmi philosophiai vagy psychikai aránya; mert ha azt vennők aránnak, hogy egy tapasztalatlan ifju egy színészñ csábjai közé milly kárára fordulhat, akkor a' darab valósággal vesztene? mert ez magában sokkal ismer-
tebb, sokkal tapasztaltabb dolog, hogy sem érdemes lenne róla egy novellát írni.

Ezeken kívül vannak némelly csekélységek, miket hihetőleg csak a' sietség okozott 's miket könnyen ki tudnék javítani. Illyen, hogy Vilma társalkodónéja őt magával hagyja egy ifjval. Vagy nem kell társalkodónő, vagy ne menjen el minden ok nélkül. Ezt úgy módosítottam, hogy ezen jelenet nem a lugasban történik, mire ugy sincs ok, hanem Erdősi egyik nyugatra szép kinézést adó ablakában, s ugyanezért a ház leírását az 5-ik czikk elejéről a 3-ik czikk elejére átirtam. Továbbá minden illedelemmel ellenkezik, hogy Sándor Vilma fiókjában kutasson: ezt ugy módosítottam, hogy azon papiroson Laura hajvasát próbálta meg s az asztalon heverve hagyta. De ebben is az a' baj, hogy illy kényes tartalmu levelet nem hagy-
nak olly könnyű helyt, (tulajdonkép záratlan fiókban sem) de tán nem is igen szokták az olly kitanult ravaszok, mint Veiler, írásba foglalni a' családaitkat; mert az írás bizonytalan, hova juthat? Továbbá illedelemsértő, hogy Veiler Laurának czipőtől fosztott lábait simogassa. Ezt „hókezét“-re változtattam. A' tivornyázók eltávozta utáni jelene-
tet pd., midőn Laura Károlylyal marad, 's a' gyertya elalszik, holott, mint később megtudjuk, épen tilos szerelmese volt — hasonló okból kihagytam. Továbbá a' stylussa sem ollyan férfias, mint a Bujdosó Lengyelé. Ez darabosabb, mit ismét a' sietség szült, sok helyeken hivatalszobái hangu, mi a' regényeknek legnagyobb ellentéte. A' genitivus helyett pedig többire dativust jelentő „nak“ van téve, pl. az ifjukornak legszebb szakában. Némelly helyeken fülnek kellemet-
lenül vannak öszvehalmozva a' szók, mint a' 3-ik czikk első §-ában. Ezeket, mennyire tőlem kitölt, ki simitgattam. — A' darab czimét jobb lenne tán csak „A Napló“ czimre változtatni, mert így a' czimben minden el van mondva 's a' fordulat nem lep meg. Sándor betegsége helyett jobb lenne valami férfiasabb cselekvény; mert prózailag véve a' dolgot, csakugyan gyenge legény, a' ki bujában meg-
betegszik 's tán még a' gyengelegény sem; de ez nem csak a' te hibád. A' Nemesis hosszacska 's nem is elég kielégítő. Laura rabságba esik 's már ez kissé fülsértő széptehetségü művésznőről; de hát még, hogy lopás miatt esik rabságba, mellyet mint szolgáló követett volt el? Ez kellefien érzést okoz, azonkívül a' jelen törté-
nettel semmi öszvefüggésben nem áll. Jobb lenne Sándor megcsalásáért bünhődnie. A' leggazabb Veiler Károly pd. büntetlen halad által. Általában Károly sokkal olcsóbb gazember, hogysen novellá-
ban vagy regényben érdekelhessen.

Ezek gánszaim a' darabon. De dicsérni valóim is vannak benne. Ide tartoznak különösen a' főkötő bábbali jelenetek, főkép az utolsó nagyon talál „Karczoloczy“-nkra. A' színházi pörpatvar, 's a' szin-
házi bajok villanyhárítója — érdekes képek. Vilma kedves lény.

Sándor több praecisióval vive érdeklő jellem lesz. A' színészndő egészen Sándor eltűnéséig jól van vive; de ott mintha egyszerre meghalna; mit a' fenn kitett mese kettős ága okozott.

Ezek eszmém novelládról, mint futólag papirra vehetém; mert bármilly siető ezen tárgy, lehetlen volt hamarább irnom, 's most is csak egy óranegyedem van még a posta indulásáig. Baráti véleményem, mellyért te, remélem, még inkább fogod őszinte barátodat szeretni, az, hogy a' darabot hagyjuk jövendőre. De ha neked ellenkezőleg van kedved, a' két legközelebbi postán tudósíts 's kész leendek kedvedért felvenni novelládat, azon őszinte vallomásom mellett, hogy darabod még a' kitett hiányok mellett sem lenne legrosszabb darabja gyűjteményünknek; de leveled által felszólítva érzém magam legnagyobb szigorúságra.

Egyébaránt Reményünk újévre bizonyosan ki fog jőni. Uj írónk Kuthy, Riskó és Vályi Tamás: azonfelül a' tavalyi versírók, Erdődy és Orbókék most nem dolgoztak.

Regényedből megjelenése előtt egyik könyvtáros sem akar feste rechnungra rendelni. De az én rovásomra 10 példányt az előfizetettekkel bizvást küldj ide. Ha darabod kapós lesz, a' könyvtárosok szokásuk szerint azonnal újra példányokat fognak kérni. Reménypéldányokkal ígéretem szerént a' szorgalomkocsi útján azonnal fogok neked kedveskedni. Ujra meg újra bocsánatot esdek nyiltságomért,

őszinte barátod

Szentiváni.

7.

Kolozsvár 18¹¹. I. 41.

Kedves barátom!

Két hónap óta várom leveledet, 's még mind hiába. Nem hinném, hogy utolsó levelem, melly őszinte barátságomnak legbiztosabb záloga, idegenséget gerjesztett volna szivedben irántam. Kérlek, végy ki ezen aggodalmamból.

Küldöm most nálam lévő két darab műveidet, ujabban is köszönve pártolásodat. Novelládat őszvefirkálám, hogy ha kiadását kívánnád, legyenek készen javításaimmal (ha nevezhetem így változtatásaimat), de a mivel a' határidőig semmi tudósításodat nem vettem, jónak vélem a' darabodnak szánt helyet nagyon sietve irt második beszélyemmel tölteni be.

Küldök ígéretem szerint egy példányt is; többel nem kedveskedhetem, mert előfizetőim száma a' két utolsó hétben szinte 600 ig ment reményem felett. Auflage-m pd. mindegyütt is csak 600 példány volt a' 100 tiszteletpéldánnyal együtt, így előfizetőimnek is egy nagy részét kelle példány nélkül hagynom.

Leveledet várva ölel

őszinte barátod
Szentiváni Mihály.

8.

Kolozsvár, 18^{III.}_{11.} 41.

Kedves barátom!

A Reményszerkesztés gondjaitól szabadulva néhány napra hönomb szaladék, hol egyszerre három lánytestvérem ment férjhez, azért mult hó 9-ről írott leveledet csak ezen pillanatban veszem.

Köszönöm előfizetők gyűjtésében ez évben is kitüntetett munkásságodat; példányaim ez évre mind elkelvék ugyan; de hogy előfizetőim szívességével ne éljek vissza, a' feste Rechnungra eladotakból visszavevék annyi példányt, mennyi neked kívántatik, u. m.

selyemkötésűt à 2 rf. 20 kr. — 1 péld.

aranszeletűt à 1 rf. 50 kr. — 3 péld.

fehérszélűt à 1 rf. és 30 kr. — 1 péld.

's olly bizalmas kéréssel küldöm, hogy azokat t. c. előfizetőimnek hálám nyilvánítása mellett átadni méltóztassál.

Kéziratidat egy Remény-példánnyal együtt már régebben elküldöttem, s örvendek, hogy aggodalmam, melyet azon levelem alapján nyilváníték, meghiusult; tőled csak is ezt várom.

Regényedet óhajtvá várjuk. — A' Reménypéldányok árát Regényeid árában átvéve, írd meg: mivel tartozom még, hogy azonnal elküldhessem.

Beszélyedet jövő évre hasonlólag óhajtvá várom; légy szíves, ha lehet, mentől hamarább elküldeni; mert ha lehetne augusztus elejére kész akarnék lenni a' szerkesztéssel.

Üdvözlöm Ronay Móríciz ismeretlen barátomat is, 's részvétét szívesen köszönve, ígéretere számolok.

Többet nem írhatok; mert a' gyorskocsi épen indul. Ölel

őszinte barátod

Szentiváni.

U. i. Mivel a' gyorskocsi épen indul, a' bérmentesítést nem fogadák el, hanem a' nálad levő Remények' árából légy szíves kifizetni a' vitelbért.

9.

Kolozsvár 18^{V.}_{3.} 41.

Kedves barátom!

Az Erdélyi Híradó előhaladást pártoló nagyérdemű szerkesztője prof. Méhes Sámuel úr lapját mind inkább tökéletesbíteni kívánván, nyilvánosan megbíza engemet, ki most azon lap számára a' hazai dolgokat írom, hogy felszólítsalak téged levelező társul a' Temes megyében 's környékében történendő mindennemű tárgyra nézve, különösen a' közgyűlésekre, mellyeket te, mint hivatalbeli pontosan közölhetsz. A' közlendő tárgyakat mi különben is át szoktuk önteni lapunk szelleméhez, körülményeihez, az akkori szükséghez, nyelvünkhöz stb. képest, azért levelezőinktől általában csak száraz factumot kívánunk bármilly nyelvvél írva; a' közgyűlésekre nézve pedig leg-

örömeztobb vesszük a' jegyzőkönyvi kivonatokat, 's ezek mellett aztán a' vitatásokat részletező, az indítványozókat 's kitűnőbb szónokokat megnevező, a' vezérnézeteket felfejtő magyarázatok is közönettel fogadtatnak. Légy azért olly szíves, kedves barátom, ezen újabb fáradság átvételét is a' jó ügyért, érettünk Erdélyiekért, 's éretem megtenni. A' feltételeket, mellyek mellett átvállalandod, nekem megírván bizalmasan, biztosítalak, hogy Méhes a' Híradó kis jövedelméhez képest nem lesz szűkmarkú, vagy ha lapot kívánsz, azt is örömező küld. Leveleidet, kivévén a' bizodalmason nekem írandókat, így címezd: Professor tks. Méhes Sámuel urnak, Kolosvárott. — Válaszodat elvárva ölel

barátod

Szentiváni.

Kívül: Temesmegyei aljegyző tks. Ormós 'Sigmund urnak Temesvár.

10.

Kolozsvár 18 V. 42.

Kedves barátom!

Két rendbeli leveled fekszik tárczámban várván az alkalmat, hogy néhány perczet lophassak ezer felé eldarabolt időmből válaszolásra 's ím csak félév mulva juta ezen szerencsém, de május 1-ét kedvesebben nem ünnepelhetném.

A' küldött példányokat, baráti szívességed kedves zálogait nagy köszönettel fogadtam: 's nem veended rossz neven, hogy a' kedveskedésül ajándékozott 4 példányból egyet megtartva, hármat ismeretlen tisztelőidnek adék, kiknek az becses emlék leend. A' könyvárusok eddig újabb rendelést nem tettek, mert ezen diaeta a' literaturának, mint a' hazának is igen kevés hasznót tesz; csak sonkázik, champagnezik, rágódik elkapott sérelmeken, a' törvényczikkekre nézve megveteti magát egy obscurans párttól, melly minden söpredék érdeket központosított, a' haladási kérdésekkel mélyen hallgat, legfennebb rendszeres bizottmányokra utasítja, hogy halva szülessenek. Ezt előleg urfidiaetának, aristocrata, békülő 'stb. diaetának nevezék, s bizony nem jó az ördögöt falra festeni.

Jó kormányzónkkal érdeme szerint meg vagyunk elégedve. Már is sok jót fejte ki, de sajnosan kell tapasztalnunk, hogy az említett párt már kezd cselezni ellene. Ez ma tűnék ki. Főkormányzónk a' szólók többsége után jelenti ki a' határozatot; e' miatt ellenmondás adatott be, 's nagy compromissiojával a' határozatot a' tisztujítás tárgyában kijelentésével ellenkezőjére akarja facsarni; már 80 aláíró van. A' követi kar is hanyagul viseli magát, mert mostani vezetője b. Kemény Dénes vezérnek tökéletesen alkalmatlan. Kovács Lajos felléptétől sokat várunk. Csiki Emánuel itt is az, minek jóslád. Előbb igen jól enunciált, de már kezd a' Mult és Jelen dolgozótársa lenni, mi a' romlás első stádiuma. Facilis ingressus averni.

A' Vukovicsról közlötteken annyival inkább örvendek, mert ő

nekem Pozsonban létemben kiválólag tetszett 's rokonszenvelem nagy mértékben megnyeré. Üdvözöld őt nevemben.

A' szegény Reményt ezernyi elfoglaltatásom 's több gyakorlati okok miatt kéntelen voltam megbuktatni. Most Kriza akarja feltámasztani, hogy rövid élet után viszont elhaljon.

Én most egy nagy regényhez kezdettem, jobban szólva: tervelek kezdeni, de időm szüke miatt lehetlen benne haladnom. Alig hiszem, hogy valaha megszülessék, (?) év előtt semmi esetre nem.

A' felétek menő szekereken bizony magam is nagyon óhajtának elrándulni, de rabobb vagyok a' rabnál.

Ha több időd van irni, mint nekem, légy szives soraiddal mentői gyakrabban szerencsétetni, mert olvasása mindég legédesebb óráimat szülendi. Ezerszer ölel

szerető barátod

Szentiváni.

Kivül: Ormós Zsigmond Urnak, Temesvár.

(Temesvár.)

Dr. Gálos Rezső.

Újabb adatok Barcsay Ábrahám életéhez.

Az 1911. esztendő rövid pár hónapi időközben két értékes és egymást szerencsésen kiegészítő dolgozattal járult az *elegáns poeta* manapság is alig-alig ismert életrajzának tisztázásához. Az elsőt *Baros Gyula* adta,¹ melyben az idevonatkozó újabb irodalom felhasználásával Barcsaynak Radvánszky Jánossal való barátságát és levelezését ismerteti s mint egyik bírálója megjegyzi Szinnyei kiegészítéseül „pontos könyvészeti jegyzéket ad az 1893 óta megjelent Barcsay-cikkekről”².

A másik, *dr. Kristóf György* közleménye,³ inkább az 1893 előtti irodalomra támaszkodva, szerencsés csórai kutatásai alapján, az előzőknél pontosabban állapítja meg Barcsay házasságának és halálának eddig annyira ingadozó idejét s új, az eddigieknél sokkal szebb világlátásba helyezi hitvesét, Bethlen Zsuzsánna grófnőt.

Az 1912. évben aztán, miközben más egyebek után kutattam, néhány oly adatot sodort szemeim elé a szerencsés véletlen, melyeket részben új, részben pedig már ismertetett, de azután elfelejtett voltuk miatt így, egy csokorba kötve, Kristóf közleményének kiegészítéséül közlünk, illetőleg újra kell felemlítenünk.

I.

Az első adat áprilisban került kezeim közé, mikor *dr. Tankó Béla* tanár, ref. Kún-kollégiumi könyvtáros megbízásából, mint kollégiumi könyvtársegédnek, alkalmam nyílt átnézni a fogarasi Lészay-család irodalomtörténetileg gazdag levelesládáját, honnan Kristóf pár év alatt sok értékes adatot közölt. Barcsaynak alábbi levele volt ez, mely többek közt a Kerekes Ábel-féle elveszettnek tartott okmánygyűjteménynek több darabjával s két R. M. K.-beli munkával került elő.⁴

Mindezeket volt tulajdonosuk, *özv. dr. Lészay Lászlóné* a kollégium könyvtárának ajándékozta.⁵

¹ Adatok Barcsay Ábrahám levelezéséhez. (Irodalomtört. Közl. 1911. évf. 193—211. l.)

² Ld. Irodalomtörténet, 1912. évf. 152. l.

³ Adatok Barcsay Ábrahám életéhez. (Erdélyi Múzeum 1912. évf. 249—268. l.)

⁴ V. ö. a „Szászváros” 1912. évf. 22. számát.

⁵ V. ö. a szászvárosi ref. Kún-kollégium 1911—12. tanévről való Értesítőjének a könyvtárról szóló részét.

A levél maga, mely különben semmi fontosabb adatot nem tartalmaz, így hangzik:

No. 28.

Béts, 5-dik ápril. 79e.

Édes Kintsem Angyalom, Kedves Feleségem!

Úgy vélem, hogy eddig az újságokból láthattad, hogy mi itt az Husvétot győzedelmes ünneplések között töltöttük; igen óhajtanám, ha Erdélyben is a kalátsevés és a veres tojás törés oly szerencsésen történhetett volna meg, mert az odavaló hírek nem igen kellemeteseek, bár csak naponként vehetném, édes szivem, tudósítasodat, úgy legalább kis részit időmnek tsendesebben tölthetném. Ami a külső országi győzelmeinket illeti, ámbár véres ütközeteknek gyümölcse legyen is, mindazáltal illy rövid idő alatt azt nyertük, hogy nem csak egész Niderlandot visszavettük és elfoglaltuk, hanem még Hollandiát is fegyverünk boldogulásával a frantzia dühösségtől megmentettük. Ott levő Magyarjaink tsudákat tettek, több elesett jó Barátaim között egy Erdődy nevezetű kapitányt, Eszterházy Huszárjai közül legjobban sajnálok. Adná Isten ő szentsége, hogy már egyszer a sok véres borostyán koszoruk után, tsendes olajfa ágnek árnyéka alatt békeséget érhetnénk, de félek, hogy még távol nagyon az az óhajtott szempillantás, melyben a Királyok és Nemzetek önnön valóságos javakat megesmérik. A Császárné lebetegedését minden órán várják, maga a Császár azután Niderlandba akar utazni, ott levő Nádasdyt megtekinteni és az országot régi állapotjára visszatenni. Ez ditsőséges dolog kétségkívül, de én ő Felségével nem tserélek, midőn majd a solymosi kertekben veled mulathatok édes Susim. Josit, remélem, akár válik, akár nem a feleségétől, megtartottad. Ventzel helyébe énis szeretném gondolatod szerént egy jó nemes ijjat szerezni, rajta is leszek, de tudod édes Feleségem, mitsoda nehezen szokhatom magam körül ujj ortzákat látni. Tüsynek én sem hallhatom hírét, Fábiánis egy holnapnál tovább mulat Erdélyben, ha a pénzt néki által nem adta, tsak tartsd meg édes szivem magadnál, addig valami módon segíték magamon. Ha Isten éltet, ha elébb nem, legkésőbbre Pünkösöd hetibe otthon akarok lenni. Addigis pedig, mig leindulá somnak napjáról tudósitanálak, kérlek mentől gyakrabban vigasztald leveleiddel holtig hív barátodat, társadat,

Barcsayt.

P. S. Goró Apám remélem, eddig elvesztette a Bornemisza perit és otthon gazdálkodik. Köszöntöm és emlékeztetem egy levelemnek a válaszára, mellyel tartozik. Isten veled édes Susim, tsókolak igaz szívből.

Kivül: Vienne. — A' Madame Madame Susanne de Barcsay, née Comtesse de Bethlen p. Temesvár à Déva. En Transylvanie.*

* Előbb kétrétbe, utóbb levélalakra összehajtogatott félives eredetijét czimeres pecsét zárja.

Barcsay itt közölt levele Kristóf 5. és 6. számú levelei közé helyezendő. Érdekes, hogy levelezésükből túlnyomó számmal Barcsay levelei maradtak fenn, míg hitvesétől jóval csekélyebb számú ismeretes. Talán a hitves féltékenyebb gondnal őrizte meg férje leveleit, mint ez az övét?

II.

Csikszentiványi Kerekes Ábelre vonatkozó adatok összegyűjtésével foglalkozva, nagy meglepetéssel vettem észre, hogy Barcsayt érdeklő olyan közzétett adatokra bukkantam, melyek egyformán kikerültek úgy *Szinnyei*, mint *Baros Gyula* figyelmét, jöllehet eléggé kézügyben fekvő folyóiratokban fordulnak elő, a *Toldy Ferencz* szerkesztette *Új Magyar Múzeumban*.⁶ *Kemény József*, az erdélyi tudományos igyekezetek ismertetése közben, *csikmindszenti Mártonfl Józsefről* is megemlékszik, ezeket irván róla: Midőn 1805-ben Mártonfi József, mint erdélyi püspök, ezredes Barcsay Ábrahám tudós barátját (1806 márczius 3-án) Csórán (regényes fekvésű falu Hunyadmegyében) meglátogatná s őtet ott nem találná, az ezredes asztalán heverő papírra, rögtön ezeket írta:

Hegyek, völgyek, kies erdők, Diánnának udvara,
Hantos halmok, híves ernyők, Pán istennek sátora,
A természet szűz munkája vidámitja szívemet,
A szép vadság palotája felébreszti kedvemet.
De mit használ, ha nincs ember, a szívnek mulatsága
Olyan mint az ősz november, május ifjúsága,
Ember kell a társaságra, ezzel szívet cserélni,
Ez ad módot mulatságra, s csak ezzel lehet élni.
Boldog volnék, ha e völgyben találhatnám emberemet,
Ki bémesse egy vén tölgybe háládatos versemet.

r megkelt

Barcsay Ábrahám „óbester“ később haza kerülvén, Mártonfi verse alá ezt írta:

Áldott pásztor! Jól hallottam nyájias hangu sípodat,
Álmélkodva magasztaltam barátságos lantodat.
Azért én is ide metszem neved alá nevemet,
Hogy e völgyben esmertessem háládatos szívemet.⁷

Még a XIX. század utolsó évtizedében került be a Barcsayak még romjaiban is nagy leveltára Alsófehér-vármegye levéltárába, melyről két regista-gyűjtemény is számol be. Az egyik csupán az 1310—1605 közti okleveleket öleli fel. Ez *dr. Magyary Károly* tollából a *Történelmi Tár*-ban jelent meg.⁸ A másikban, a mely 1884-ig terjed, a mi Ábrahámunkról is több adatot találunk. Ezt *baczkamadarasi Kis Bálint* tette közzé a *Turul*-ban.⁹ Kis

⁶ Az 1855. évf. I. kötete 405. l.

⁷ E két vers egykorú másolata megvan gr. Kemény József „Miscellanea“ gyűjteménye XX. kötetében is (az Erd. Nemz. Múzeum levéltárában) s abból javítottuk alábbi szavait: *ernyők* (erdők) — *szívemet* (szizemet) — *bémesse* (bémetse) — *álmélkodva magasztaltam* (álmélkodván magasztalván) helyett.

⁸ Történelmi Tár 1907. évf. 109—119. l.

⁹ Turul 1894. évf. 141—143. l. (Itt csak az Ábrahámra vonatkozó adatok lapszámaait vettük fel.)

1759—1819 közötti 13 oklevelet kivonatolt.¹⁰ E kivonatok legnagyobb része birtokügyekről szól s magára Barcsay pályájára nem derítenek különösebb fényt. Hiányosságuk¹¹ miatt alig említhetünk fel egyebet, mint azt, hogy 1799-ben *Barcsay György* alezredes elhalván,¹² fiacskája *Károly* Ábrahám gyámsága alá került.

III.

L. 1814. évf. 58-59. l.

Az E. N. M. könyvtára régi, nyomtatott gyászjelentéseinek rendezése közben akadtam a legértékesebb adatokra, Barcsay Ábrahám alábbi *eredeti* gyászjelentésére.¹³

Nincsen semmi állandóság — a változandóság oszlató szelét semmi ki nem álhatja — semmi boldogsággal mosolygó intézeteink nem bizonyosak — egyedül a változandóság csalhatatlan — a természet szüntelen épít, s mindannyiszor változtat — mely az egészre nézve semmit se teszen — mert a valóság különböző formában is egy — de oh! mély keserves változások sebesítik kis világunkban a mi sziveinket! Oly kinosak ezek, hogy azokat egy elfojtódott szív a legméltóbb zokogás közt is csak érezheti, de ki nem magyarázhatja.

Szív szakadva — megdobbant rémüléssel úgy állok komor setétségben, mint a kinek házában lakozván az igaz boldogság, annak hosszas időnkig örvendett, s egyszerre szemei elől a mosolygó boldogság eltűnik, a házat pedig a bánat hív rabszolgái, a gyötrelmek ezerenként foglalták el — jaj nekem! Ez a sorsom. Élek vala tökéletes! óh! tökéletes megelégedéssel a boldogság vidám karjai között, — és imé midőn ingyen sem véltem, igen kedves és tiszteletreméltó férjem, már néhai obester NAGYBARCSAY BARCSAY ÁBRAHÁM ezen folyó hónap 3-dikára virradólag a választani nem tudó halálnak hirtelen prédájává leve. — Lehet-e ennél nagyobb fájdalom s nagyobb veszteség! Tehát csak 64 esztendőket élhetett a virtus igaz követője! s én bizony az ő becses, ritka tökéletességeinek csak 15

¹⁰ V. ö. a 109., 110., 113., 117., 123., 128., 129., 132., 137., 138., 144., 145. és 149. számú regestákat.

¹¹ Pl. az egyik legérdekesebb időre, a házassága körüli évekre a levéltárban egyetlen egy adatot sem találunk, mert az 1784—1791 közti majdnem két évtizednyi időközöből *egy* oklevelük *sem* maradt fenn.

¹² Barcsay György, temetési jelentése szerint április 6-án, Pozsonyban halt meg. Temetési jelentését Barcsay Ábrahám adta ki. (Egészíves eredetije az E. N. M. könyvtárában.)

¹³ Keskeny fekete szegélyű s két, 36·8×22·8 cm-es levélből álló eredetije az E. N. M. gyászjelentés gyűjteményében. A két példány közül az egyik (a gróf Rhédey Ádámnak czimzett) teljesen ép, ellenben a másik (a felsőszállaspataki Kenderessy Mihálynak czimzett) ollóval körülívagott. Tulajdonképpen ez nem gyászjelentés, hanem olyan, a temetés megtörténtéről szóló tudósítás, mint Barcsaynének következő temetési jelentése. Ez a gyászjelentésével, az utolsó kikezdését kivéve, teljesen megegyezik. Csak annyiban tér el az utóbbtól, hogy az elhantolást: „hídeg tetemei ott fekszenek a csórai sír-oltárban férje porai mellett“, mint megtörtént eseményt adja tudunkra. Kiadták gr. Kendeffy Rákhel és Borbála „s több atyafiak“ Kolozsvár, 1826 május 22. (Egy egyives eredetije az E. N. M. könyvtárában.)

esztendőig örvendhettem!¹⁴ Kevés, oh bizony kevés idő a jószág jutalmául . . .

Jól tudom, hogy a lélek halhatatlan — hogy a természetben semmi el nem veszhet, — oh! de kedves férjem BARCSAY ÁBRAHÁM¹⁵ nincsen mégis többé. — Akármennyit képzelődjem az okosság biztatása felől — akármily bizonyos legyen előttem a változandóságnak határ nélkül való bizodalma — fájdalom nem enyhül — ha a világnak minden lehető vigasztalásait veszteséggel egyben mérem — oh! mennyivel nagyobb, mennyivel fontosabb gyászos történetem! Midőn jól meggondolom, hogy kit vesztettem — a *virtus*-nak igaz fiát — egy *magyar nagy hazafit*, azt a kit csak az nem szeretett, a ki nem ismerte — mély sebem nem talál enyhítő balsamot. — Oh! elegytsék hazánknak minden rendű polgárjai forró könnyüket az enyémeik közé, mert köz, mert bizonyosan mindnyájunké ez a kárvallás. . . .

Hol találjak enyhülést? Hol találjak vigasztalást? ! Csak az isteni gondviselés és az örökkévalóság enyhítheti fájdalmas sebeimet — ezeknek ajánlván kegyességekbe magamat, kedves halottamat méltó érzékenységek között, velem egyformán kesergő atyámfiaival, Csórán, gyászos történetem helyén, a folyó hónap 5-dikén szokott és drága hamvaihoz illő tisztességgel földbe is tetettem. Ő nyugszik, de az én bánatom, soha el nem múlik, . . .

Ily szomorú jelentésem mellett szivemből óhajtom, hogy az úr Isten (a . . . urat)¹⁶ az én esetemhez hasonló történettől óltalmazza — kedves halottamat emlékezetébe ajánlván, mély bánatos indulattal maradtam (a . . . urnak)

Csórán. Márczius 8-dikán 1806.

megszomorodott (alázatos szolgálója)

özvegy G. Bethlen Zsuzsánna.

Ez most már végleg eldönti a vitát, ebben is Kristófnak adván igazat, hogy 1806 márczius 3-ikára virradólag halt meg Barcsay. Megmagyarázza ez Döbrentei tévedését is, ki a történeteket lassanként elfeledte s később csak a temetés napjára emlékezvén, ezt vitte át a köztudatba Barcsay halálának napjául. Hogy ez igazán megható s mélyen sebzett szívből fakadó temetési jelentést ki írta, nem tudjuk, valószínű, hogy Barcsay bizalmasabb környezetéből vállalkozott arra valaki, sőt éppen nem lehetetlen, hogy a szokástól kissé eltérően, maga Barcsayné fogalmazta.

(Kolozsvár.)

Ferenczy Sándor. ∫

¹⁴ Barcsay ugyanis 1742-ben született. — A 15 esztendő hibás, mert a mint Kristóf idézett közleményében kimutatta, 1789 elején volt eskiüvőjük. A Barcsayné gyász- és temetési jelentésében szereplő 16-os évszám szintén hibás és vagy sajtóhiba, vagy pedig a jelentést kiadó rokonok nem tudták pontosan az évszámot.

¹⁵ Nevének így, cs-vel való írása akkor még sajtóhiba.

¹⁶ A (zárjelbe) tett részek eredetileg őrösen voltak hagyva a meghívó és meghívandó állásának, czimeinek feltüntetésére.

I R O D A L O M

Szinnyei Ferencz : Jósika Miklós. Székfoglaló. Budapest, 1915. M. Tud. Akadémia kiadása. 8-rétű, 119 lap. Ára 2:40 K.

Regényirodalmunk legkiválóbb képviselői csakúgy Erdélyből kerültek ki, mint a hogy színészetünknek is Erdély volt szülőanyja. Nemcsak a *legnagyobb* magyar regényírónak, Keménynek, de a *legelsőnek*, Jósikának is itt ringott bölcsője, itt, a mi bérczes földünkön termékenyült meg képzelete; hamvaik is itt porladnak. Egyikök sem népszerű ma. Kemény mélyebb, súlyosabb, semhogy könnyű olvasmányul szolgálhasson. Azonkívül stílusa is itt-ott vastag, éppen mint Jósikáé, noha ez utóbbinál számos más körülmény okozza azt, hogy ma nem divatos. Ám az irodalomtörténet tudománya már régen kijelölte az őket megillető fényes polczot számukra. De — s ebben ismét hasonlítanak — egészen a legújabb időkig az ítéletmondás részletes beigazolására nem került sor. Csak legújabban foglalkozott részletesebben Keménnyel Loosz István, Pitroff Pál és különösen Papp Ferencz, míg Jósika Wéber Arthurban, Zsigmond Ferenczben s kivált Szinnyei Ferenczben találta meg részletes méltatást.

Szinnyei Jósikának a szabadságharcz előtt megjelent összes regényeit és novelláit ismerteti abból a czélból, hogy a költő halálának félszázados fordulójára az irodalomtörténet ítéletét tüzetes részletmunkálatával nyomatékosabbá tegye. És tegyük mindjárt hozzá, hogy ezt a költő jelentőségéhez mért komoly czélt kiváló tudással, rengeteg szorgalommal meg is oldotta.

Értekezésének négy első fejezetében tartalmi ismertetést ad Jósika történeti regényeiről és novelláiról, továbbá társadalmi regényeiről és elbeszéléseiről. Az ötödik fejezetben a teljesség kedvéért rövid összefoglalást nyújt Jósikának szabadságharcz utáni munkásságáról. Ez az öt fejezet dolgozatának első praemissája. Egyenkint ismerteti az egyes művek tartalmát s mindjárt odaveti a mű legfeltűnőbb esztétikai jellemvonását. A következő hat fejezetben Jósika regényírói technikáját, leírásait, korrajzait, jellemeit, lélekelemzését s az idegen határokat ismerteti. A synthesis, mit e fejezetekben végez az első öt fejezet részletessége alapján voltképpen szemünk előtt megy végbe. Annyira részletes, hogy egyetlen állítása sem nélkülözi a teljes meggyőző erőt. E mellett igen figyelemreméltó az az erénye is, hogy mindenkor tekintettel van az elődökre, kikhez képest Jósika legtöbbször valódi művész, mindenesetre szembetűnő haladást mutat. De ugyanekkor utal arra is, hogy a Jósika megpendítette húr miképpen ad még művészibb

hangokat a későbbi fróknál, még a legmodernebbeknél is: Herczeg, Gárdonyi. E második praemissára jön az összefoglalás, mint következtetés. Színnyei jellemzése Jósika képében új színeket nem mutat. Ez — mint említők — nem is volt célja. De a jól ismert színeket vizsgálatának részletességével realissá teszi: tartalmat önt beléjük. Most már érezzük, hogy mennyire igaz a sokszor ismételt vélekedés, hogy Jósika jobb bíró, mint jellemző és lélekrajzoló s hogy mély hazaszeretete mint párosul az emelkedett erkölcsi világfelfogással. „Költészetének fénye, mely a mult nemzedék munkáját homályba merítette, az ifjú nemzedéknek élesen megvilágította az útját a nagyobb magaslatok felé.“ Ez az értékelés teljesen összevág Gyulai, Beöthy és Széchy értékelésével. (Képes irodalomtörténetének.)

A részletes bizonyítás, a minucziózus beigazolás: ez Szinyei értekezésének érdeme s ehhez alkalmazkodik módszere is. E kiváló érdem azonban hátrányára van az értekezés művészi formájának, tömörségének. Szélesen és lassan hömpölygő folyamként megy előre értekezése. Nyelvezete is — az utolsó fejezetet kivéve — tudós nyelv, úgy, hogy inkább filológiai jellemű a dolgozat. Lendület, az összefoglalást jellemző melegség csak itt-ott mutatkozik benne.

Mindez nem csökkenti a dolgozat benső értékét. De élénkebbé, színesebbé tenné a félszázados halott sírjára, mely 1894 óta a kolozsvári temetőben domborul, tett koszorú leveleit.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor 1914. 8-rétű VIII és 334 lap. Ára 8 kor.

A magyar pedagógiai irodalom örvendetes eseménye volt, mikor nyolcz évvel ezelőtt Fináczy Ernőnek *Az ókori nevelés története* cz. műve megjelent. Ép oly örömmel fogadja a pedagógiának minden barátja a most megjelent kötetet, *A középkori nevelés történetét*. Ez a kötet első sorban szintén az egyetemi oktatás és tanulmányozás céljából készült, csakhogy a feldolgozandó anyag minemüségé nagyobb nehézségeket gördített az író elé, mivel a középkor forrásainak nagy része nincs is pedagógiai szempontból átvizsgálva s így magának a kutatónak kell az anyagot a foliánsok rejtekeiből kiböngésznie. Fináczy ugyanis az ő tiszteletre méltó célkitűzésével minden megállapítását az eredeti források tanulmányozása alapján akarja fölépíteni, a mi kétségkívül nehezebb, fárasztóbb, de egyúttal érdemesebb munka is, mint a már meglevő idegennyelvű nagy munkák eredményeinek pusztá átvételénél.

A forrásoknak közvetlen felhasználásán kívül az író igyekezete

arra irányult, hogy a nevelés jelenségeinek rajzát lehetőleg kapcsolatba hozza a kor egyéb életnyilvánulásaival. Ezért a politikai kereket is lehetőleg megadja s figyelemmel van a szellemi kultúra egyéb területeire is. Meg akarta éreztetni, hogy a középkori ember lelki életének, gondolat- és érzelmvilágának sajátos vonásai miképpen mutatkoznak a nevelésről való felfogásában, a művelődés intézményeinek berendezésében, a bennök folyó nevelői és oktatói munka kialakulásában. Ebből folyt azon eljárása is, hogy helyenként az eredeti forrásokat is megszólaltatta szép és élvezetes magyar fordításban. Ezt a fáradságot és a tárgyba való elmélyedést csak az tudja kellőleg méltányolni, a ki ismerős azzal a körülménnyel, hogy a külföldi ilynemű munkák is legnagyobb részben specialis tanulmányokon épülnek föl, melyeknek adatait az írók többé kevésbé megrostálva egyszerűen átveszik.

A középkori nevelés kiinduló pontja a krisztusi tanítás, mely merőben új életfelfogást visz bele az emberiség gondolkozásába. A mikor az emberiség a legjobban rászorult egy új életeszményre, hogy az emberek a filozofáló kétség és hitetlen csüggedés sötétségéből kivergődjenek, akkor jelenik meg a hit, remény és szeretet isteni szózata, mely új értékeket és új eszményeket hoz létre, a haladásnak új útjait tárja föl. A szerző szépen tünteti föl azt a fejlődést, mely a krisztusi bensőségből, alázatosságból, szegénységből, szeretetből és béketúrésből indult ki. A nevelés egyedüli eszménye az abszolút erkölcsi tökéletesség, a mint Krisztus Jézusban megtestesült. A ker. nevelés transcendens jellegű is, azaz előkészítés az örök üdvösségre. Ezzel jár egyetemessége, a mi abban áll, hogy minden embernek joga van, hogy a hit és szeretet szellemében művelődjék. A keresztény nevelés egyúttal voluntarisztikus jellegű, mert a nevelés középpontja nem az értelem, hanem az akarat.

A kereszténység gyorsan terjedt, sőt a IV. század első tizedeiben már az államhatalom védelmében részesült. De fennforgott a nagy kérdés, mikép lehet általa a műveltek világnézetét átalakítani. Nem volt más mód, mint átvenni a pogány műveltség tartalmát, de keresztény szempontból megbírálva, kiszemelve és átformálva. Ezt a munkát az egyházatyák végezték el. Közülök a görög egyházatyák a görög műveltségen nőttek föl, melynek nyomai műveiken erősen meglátszanak. Mily ellenállónak kellett lennie egy ifjúnak a pogány művelődéssel szemben, azt Nagy Vazul fejlődésének menete mutatja. A keresztény nevelés részint a családban, részint az iskolában folyt. Ellenben a világi iskolák nyujtották az antik műveltség hagyományos

anyagát. A II—III. században virágozik az alexandriai katecheta iskola, mely már a világi tudományokat is felöleli. Ennek nagy hírű tanítói Alexandriai Kelemen és Origenes. Alexandriai Kelemen fejti ki, hogy a profán tudománynak s főleg a filozófiának az a feladata, hogy az isteni tudományt szolgálja, hogy megadja az alapot azoknak, kik a hit észbeli bizonyítékait keresik. Valamennyi tudományt a keresztény hitre kell vonatkoztatni; a profán ismeretanyag bevezetés a tudományos keresztény műveltségbe. Ezen alapelvek mellett a keresztény nevelés az ő eszközeit a régi kultúra örökségéből vette. A görög egyházatyák távol vannak attól, hogy a világi tudományt elvessék vagy közte és a keresztény hit között áthághatatlan választófalat emeljenek, vagy az antik műveltséget a maga egészében elítéljék. A hit megértéséhez is sokoldalú műveltségre és fegyelmezett elmére van szükség. Ezt csak a klasszikus műveltség adhatja meg. E célból azonban a pogány írók műveiben kiszemelést kell végezni, melynek egyetlen mértékadó szempontja a keresztény morál.

A görög egyházatyáknak ezen állásfoglalása révén a görög irodalom a keleti császárságban a keresztény nevelésnek állandóan elismert tényezője volt, a művelődés elemei között a nyelvi és irodalmi tanulmány mindig fő helyet foglalt el. Mindamelllett a viszonyok ott az igazi szellemi kulturának nem kedveztek. Az írók művei alaki és tartalmi tekintetben hijával vannak a lüktető életnek, a lendületnek. A nevelés egyetemes európai történelme a bizanciaktól nem tanulhatott semmit.

A latin egyházatyák állásfoglalása a pogány irodalommal szemben már sokkal szigorúbb és a II. századtól az V. század végéig terjedő nagy korszakban fejlődést mutat. *Minucius Felix* még inkább stoikus bölcselő, mint keresztény hívő. Szívét főleg az egy Isten fogalma, a keresztény világnézet erkölcsi méltósága és ereje dobogtatja; Octavius cz. műve a művelt pogányoknak szól, kiket csak filozófiai érvekkel lehet megnyerni. Főleg a pogány mitológiát bírálja és sajnálja, hogy a gyermekek a babonás hitvilágban növekednek föl. *Tertullianus* gyűlölt mindent, a mi pogány szellemet lehelt, de végül neki is be kellett látnia, hogy a világi tanulmányok nélkül az isteni tudományokat sem lehet művelni. Így hát bele kelle nyugodnia, hogy a profán irodalomhoz kell fordulni, azt el lehet sajátítani, mert a gyermekésszel megtanult ismereteket később az igazi keresztény tanal helyreigazíthatni. *Arnobius* és *Lactantius* majdnem fölöslegesnek tartanak minden irodalmi és filozófiai tanulmányt.

A latin egyházatyák között *Szent Ágoston* értékeli legjobban

a művelődés fontosságát. *De ordine* cz. művében a szabad tudományok rendjét magyarázza és ezen tudományok rendszerét rationalis alapra helyezi. Az észszerűség alapján magyarázza a grammatika, dialektika, retorika létrejöttét, a musica, aritmetika, geometria, az astrologia fontosságát. A ki ezeket megtanulta, annak értelme alkalmassá válik az isteni igazságok megismerésére. A keresztény tudományról (*De doctrina christiana*) szóló művében végleg állást foglal a klasszikus pogány tudománnyal szemben. Most már abból a szempontból értékeli a klasszikus tudományt, hogy mennyiben szolgálja a Szentírás megértését. Ebből a szempontból a görög és héber nyelvre, a természet ismeretére, astronomiára, zenére, retorikára, dialektikára, matematikára van szükség; szóval a szabad művészeteknek minden ágát beleilleszti a Szentírás tudományába. A pogány tudomány kincseiből mindazt kiszemeli, ami keresztény szempontból egyetemesen művelőd. Szent Ágoston hatalmas lángelméjének hatása meglátszik az egész középkori művelődésen. A róla szóló rész a műnek egyik igen kiválóan sikerült fejezete.

Szent Ágoston egyéniségének, állásfoglalásának és tanításainak bemutatása után a népvándorlás zivatarai közé vezet szerzőnk, s vázolja az ekkor keletkezett országok történetét, melyeknek küzdelmei kitöltik az V—VIII. századot. A művelődés azonban nem semmisült meg teljesen, sőt a győzők igyekeznek a legyőzöttek művelődését elsajátítani. A meroving királyok pl. latinul beszélnek, római divat szerint öltözködnek. A germán népek a római egyház civilizáló hatása alá kerülnek, az „egyház aránylag korán lezárt tanrendszerével legszilárdabb alapjául szolgált a fiatal népek erkölcsi és szellemi haladásának.“ (95. l.) Spanyolország, Afrika, Italia vallják magukéinak azokat a hangya szorgalmú tudósokat, kiknek művei a középkori tanításban mintákká lettek. Spanyolország szüli *Sevillai Izidor* püspököt, ezt a kiváló tudóst, kinek „*Etymologiarum libri*“ cz. encyklopaediája a középkori ember minden értékes ismeretét magában foglalja. A régiek tudományágai közül ekkortájt azokat karolják föl, a melyek az egyházi és világi tisztségek ellátásához szükségesek.

Közkedvelt művet írt az afrikai *Martianus Capella* is. Ennek működése azt bizonyítja, hogy Numidia iskolái még a vandálok uralma alatt is fennállottak. A VI. századból egész sor afrikai író is ismerünk. *Martianus Capella* műve „*Philologia és Mercurius házasságáról*“ a hét szabad művészet iskolaszerű anyagának részleteit foglalta össze rendszeres egészbe.

Itáliában *Boethius*, a középkori művelődés kiváló képviselője,

korának legelső szelleme válik ki (480—526.) Sokoldalúsága a késő kor bámulatát is kivívja, hiszen ő filozófus, teológus, költő, szónok, stilszta. Sok görög filozófiai művet lefordított, hogy honfitársai a görög műveket nélkülözhessek. Műveinek anyagát a középkori írók sokszorosan kiaknázták. Így követte őt már *Cassiodorus*, a ki szintén jelentékeny feladatot tölt be működésével, mivel az ő Vivarium nevű kolostora szolgál mintául Italiában s utóbb Nyugat-Európában a kolostori iskolázás kifejlődésében. Innen veszik az útmutatást az ír és angolszász szerzetesek is, kik a hierarchikus kapcsolatot Italiával mindig fenntartották. Általában véve az egyetemek keletkezéséig a benczés kolostor a szellemi művelődés központja. Italiában a VII. és VIII. században is kellett szellemi művelődésnek lennie. Lombardiában a VIII. század elejétől parochialis iskolák léteztek.

Galliában a IV. században még élénk szellemi élet uralkodik. Ez azonban az V. században elhanyaglik, a VI. században már nyilvános iskolák sincsenek, ekkor a galliai kolostorokban is kevés becse van a művelődésnek. Csak mikor az angolszász szerzetesek lépnek frank földre, akkor kezdenek mutatkozni a haladásnak némi jelei. *Szent Bonifác* egyházszerző tehetségében rejlenek csirái a Nagy Károlytól Alkuin segítségével megindított mozgalom lehetőségének. A frank birodalomban is kezdett ébredezni a tudományos érdeklődés. Ebben a korban igen jelentékeny alak *Chrodegangus* metzi püspök (742—766), a ki székhelye papságát szabályozott közös életre szorította és oktatói tevékenységre kötelezte. Rendszere még a X. században is követésre talált.

Irországbán az V. században keletkeznek az első kolostorok *Szent Patrik* működése által. (432—492.) De a kolostori élet igazi megteremtője *Kolumbán* volt. Az ír szerzetesek kolostoraiban a tudományok és művészetek minden ága otthonos és e kolostorok ezer meg ezer fiatal embert részesítettek oktatásban. Britanniában ellenben csak a VII. század második felében ver gyökeret a klastromokban az iskolázás, csakhogy már a VIII. században messze felülmulja az angol kolostorok és iskoláik szellemi színvonala a szárazföldi iskolák kezdetleges állapotát. Az angolok legnagyobb iskolamestere ebben a korban *Beda Venerabilis*. (672—735.) Iskolájában 5—6 száz szerzetes tanítványa volt, kiket lankadatlanul tanított a szabadművészetek minden ágára. Tanítói működésén kívül 10 kisebb-nagyobb tankönyvvel ajándékozta meg a középkori iskolát. Csak ily fejlett művelődés útján érthetjük meg Alkuin munkásságát és a Nagy Károly nevéhez fűződő fellendülést.

Nagy Károlyról és *Alkuinról* különösen méltánylással szól Fináczy s kiemeli, hogy a mit a császár a kultura érdekében tett, az politikai programjának is egyik leghatalmasabb, tudatosan alkalmazott eszköze. Kiváló belátására vall, hogy a germán népeknek egy-egyes birodalomba való tömörítését az európai kulturközösség alapján akarta eszközölni, melynek egyik multhatatlan feltétele a latinitáshoz kapcsolódó közoktatási rendszer. Ezt a rendszert csak az egyház segítségével lehetett megalkotni. A mit a művelődés terén Nagy Károly tett, az mind ezen felfogásra világít s a mi keveset ő elődeitől átvett, mindazt erős lökással vitte előbbre. Érdeklődésének forrásait részint Italia földjén kereshetjük, a honnan énektanítókat, a grammatikában és számtanban járatos mestereket vitt magával hazájába, részint északon, az angolszászok földjén, a honnan Alkuin Nagy Károly udvarába kerül. Alkuin szelleme jótékonyan érvényesült úgy a palotaiskolában, mint az akadémiában. A palotaiskolát Nagy Károly a palotagyermekek számára szervezte, kiket felnőtt korukban az óriási birodalom legfőbb tisztviselőiképpen alkalmazott. Ettől az iskolától különbözött az akadémia, mely Károly családtagjainak és a körüle élő tudósoknak zárt köre volt. A császár a népnevelésre is gondot fordított és 802-ből származó egyetemes capitularéjában elrendeli, hogy a birodalom egész területén mindenki küldje el fiát a betűk megtanulására. A felnőttek számára elrendeli a katechetikai oktatás egy nemét. A papképzés javára vált egyebek között azon intézkedése, hogy a kolostorokban és székesegyházakban iskolákat kell állítani.

Nagy Károly művének belső ereje magyarázza, hogy a IX. és X. században a műveltség színvonala az ellenséges viszonyok mellett sem hanyatlott, sőt helyenkint felvirágozott. Részint nagy szellemű egyháziak, mint például *Gerbert*, részint széles látkörű világiak, mint *Nagy Alfréd* fejlesztik a művelődést. A kolostorok szellemi élete hatalmas arányokat mutat. Szerzőnk nagy megértéssel rajzolja a kolostori életnek a neveléssel összefüggő rendjét. Könyvének VII. fejezete nemcsak a kolostori iskolai élet rajzáért érdemel figyelmet, hanem főleg a középkor tárgyainak részletező bemutatásáért is. A mű e része a magyar olvasóra minden külföldi művet fölöslegessé tesz.

Az egyházi nevelés mellett a nevelésnek világi típusa is kifejlődött, mely vagy mint *lovagi nevelés*, vagy a czéhekben mint az iparos osztály nevelése, vagy mint a városi iskolákban a városi polgárság nevelése jelentkezik. A lovagi nevelés a XII. század elejétől fejlődött ki, mikor már megindultak a keresztes háborúk. A kolostori nevelés könyvtudományt adott, a lovagi nevelés készségekhez, ügyes-

ségekhez juttatta az ifjút, melyekhez a könyveknek semmi közük sem volt. A leendő lovagot a lovagi életre a hét lovagi készség teszi alkalmassá: a lovaglás, úszás, nyílzás, vívás, vadászás, ostáblázás vagy sakkozás és a verselés. A lovagi nevelésben tehát ellentétben az egyházas neveléssel, a test edzése, ügyessé tétele volt fontosabb, mert a lovag életét koczkára téve védi a lelki javakat: vallást, hitet, erkölcsöt, becsületet. A lovag szellemi nevelése csak a hittételek elsajátítására és régi hősök vitézi tetteinek ismeretére szorítkozik.

A könyv további részletei tájékoztatnak a XI. és XII. század szellemi mozgalmairól s az egyház viláгурalmi rendszere alatt kialakuló szkolasztikáról, melynek apja *Anselmus*. (1033—1109.) A szkolaszticizmus azt hirdeti, hogy az észnek megvan a hit megértésére való képessége. A művelt keresztény a hit igazságait észszerűeknek tarthatja, a hit igazságait igazolni tudja. A most felvetődő kérdések vitálásában a XII. század második tizedétől kezdődőleg a század legvégéig nagyszabású filozófiai munkásság fejlődött ki. Időközben a kor nevezetesebb iskolái a dialektika mellett a szabadművészetek egyéb tárgyait is behatóan tanítják és művelik, sőt egyidőre a klasszikus latin tanulmányok is felvirágoznak. De már a XII. század végén a misztikus teológusok a bölcselkedés új rendszerét elítélik és a világi tudományok művelését a papokra veszedelmesnek mondják, noha a tudományos képzettség, a grammatikai és dialektikai készség még mindig nagy becsben áll.

A kor szellemi berendezkedésének megértését kiegészíti (X. fej.) az egyetemek keletkezésének vizsgálata, melyek abban a korban a tanároknak vagy tanulóknak vagy mindkettejüknek testületeit jelentik. A párisi „*Studium generale*“ a dialektikai és teológiai tanulmányoknak köszönhette európai jelentőségét, a bolognai egyetem a jogi tanulmányok művelése által híresedett el, a salernói az orvosi tudomány művelése által. A párisi egyetemnek oly rendkívüli tekintélye volt, hogy fontos dogmatikus vitákban a kúria is rendszerint kikérte véleményét. A francia, angol és német egyetemek a párisi mintájára, a spanyol, a krakói és pécsi egyetemek a bolognai mintájára szervekedtek. „A középkori egyetemek voltak azon intézmények — mondja Fináczy — melyek az újjáalakult fiatal európai társadalomban legelőször tekintették feladatuknak a tudomány önzetlen ápolását s legelső látható példáját adták a mesterek és tanítványok ama szellemi közöségének, az idősebb és ifjabb tudós nemzedékek ama szolidaritásának, mely minden tudománytanítás és tudományművelés elengedhetetlen feltétele.“ (288. l.)

A muszlimok és zsidók nevelését tárgyaló részt, melyet szerzőnk Goldziher Ignácznak egyik tanulmánya után írt, mellőzve, felemlítem *a nőnevelés* fejlődését magában foglaló (XII.) fejezetet. A középkori nőnevelés helye az apáczakolostor. Az előkelő ember, ha több leánya volt, egyiket Istennek ajánlotta, apáczának adta be, de a többi leányokat is a kolostorban neveltette.

A világi életre szánt, de monostorokban nevelkedett úri leányok között kivételesen tudós nőket említhet föl a nevelés történelme. Mint író is kiválik ezek közül Dhuoda grófnő a IX. században *Liber manualis* cz. pedagógiai érdekű könyvével.

A lovagság kifejlődésével a nemesi és főnemesi családok lovagvárakban és udvarokban neveltették a leányokat. A nevelés vallásos és tudományos részét az udvari pap teljesítette; az írást, olvasást és némi latin ismeretet kiegészítette az ének és zene, táncz. A nő látkörét bővítik a lovagregények. Ezt a szellemi művelődést gazdag és fáradságos gyakorlati tevékenység teszi teljessé. Az úrinők végezték a család szükségleteinek mértéke szerint, sőt azon felül is a fonást, szövést, szabást, varrást, mert a lovagvárban minden darab ruha a házban készült. Hát a betegápolás, orvosságok készítése miféle feladatokat rótt a nőkre! Boldog középkor, mely a női tevékenységnek ily gazdag virágzását láttad!

Az értékes mű ezzel befejeződik, mivel Fináczy a renaissance-ot már nem tekinti a középkorhoz tartozónak.

Ha most a kitűzött célhoz mérjük az elért eredményt, elismeréssel kell adóznunk Fináczynek valóban nagyszabású művéért. Főleg gazdag forrástanulmánya érdemel teljes méltánylást, a mely páratlan közvetlenséget kölcsönöz művének. A forrástanulmányt kiegészíti a középkori nevelés történetére vonatkozó német, francia, angol művek lelkiismeretes felhasználása, a minek segítségével a pedagógiai történetírók egy-egy tévedését is helyreigazítja Fináczy. Így a Walahfrid Strabóra vonatkozó régebbi felfogást, mely tekintélyesebb művekbe is útát nyert, az újabb kutatások nyomán tarthatatlannak mutatja ki.

Nem kisebb érdeme a könyvnek, hogy a középkor szellemét híven tünteti föl. Több író van, a ki saját elméleteinek hordozójává nem tehetvén a középkort, lépten-nyomon szigorú rendreutastásokat osztogat, a helyett, hogy a korviszonyokat meg tudná értetni. Fináczy nál ilyen ferdeséget nem találunk, mivel ő a középkorba szeretettel merül bele, s éppen azért egészen megérti és néhol költői lendülettel beszél a középkor érzületéről, műveiről.

A mű e fényoldalai mellett meg kell ám említenem két

feltűnőbb hiányát is, melyek felfogásom szerint a könyvnek kárára vannak.

Az egyik hlány az, hogy a középkori magyar iskolázást Fináczy nem méltatja kellőleg figyelmére. Magyarország középkori nevelése alig talál említésre 20—30 sorban a 157. és 284. lapon. Nemzeti igénytelenségünk miatt nem követelhetjük, hogy a mi nevelésünk legyen a központ, mint a hogyan pl. német szakművekben a német nevelésre vonatkozólag találjuk, hiszen tényleg alárendeltebb jelentőségük volt a mi iskoláinknak, mint a külföld nagy iskoláinak, egyetemének, mindamellett egy ily nagy összefoglaló műben legalább egy terjedelmes fejezetet vagy egy függelékét a magyarországi középkori nevelés történetének kellett volna szentelni. Igaz, hogy Békefi művei részletesebbek maradnak, de egyrészt a vizsgálatra készülő tanárjelölt, másrészt a művelt érdeklődő szükséglete ezt megkívánta volna, mivel sem az egyik, sem a másik nem buvárolja át az egész szakirodalmat. A magyar viszonyok rajza legalább is olyan joggal követelhetett volna helyet, mint a „Muszlimok és zsidók“ cz. fejezet.

A mű második hiánya a középkori paedagógiai elmélkedők felfogásának mellőzése. Igaz, hogy a mű írója eljárását magyarázza, mindamellett éppen a fentebbi szempont: a mű lehető teljessége kívánná meg, hogy ebben is tökéletesen tájékoztasson, hogy ne legyünk kénytelenek külföldi művekhez folyamodni.

Ez a két észrevétel azonban egyáltalán nem akarja kisebbiteni a mű kiváló tulajdonságait, a melyeknél fogva ez évtizedekig forrásműve és útmutatója lesz úgy a kutatóknak, mint a vizsgálatokra készülő tanárjelölteknek. Éppen azért a magyar paedagógiai irodalom érdekében óhajtunk kell, hogy a mű következő részei is minél előbb létrejöhessenek.

(Kézdivásárhely.)

Dr. Péter János.

Az előzászlai nyelvprobléma újabb megvilágításban.

(Válasz *Zolnai Gyula* egyetemi tanárnak a „Magyar Nyelvőr“ 1915. évfolyama áprilisi és májusi füzetében *Tudománytalan nyelvhasonlítások* cím alatt megjelent bírálatára.) Irta dr. *Varga Zsigmond* református theológiai magántanár. Debreczen, 1915. 8-rétű 50 lap. Ára 50 fillér. Hegedüs és Társa czég bizománya.

Varga Zsigmond az Erdélyi Múzeum körében a bölcsészeti-nyelv- és történettudományi szakosztály előtt két előadást tartott, egyet 1912-ben „A sumir kérdés köréből“, egyet meg 1913-ban „Az előzászlai történet fontossága az uralaltáji filológiára nézve“; az „Erdélyi Múzeum“ pedig, mint a szakosztály közlönye „A sumir kérdés

mai állása és problémái“ című hosszabb tanulmányát közölte. Ez a tanulmány megjelenése előtt szinte két esztendeig várt, míg sorra kerülhetett folyóiratunk 1913-iki évfolyama második felében s így a róla készült különnyomat is 1914 elején jött ki. Mivel időközben Varga a Protestáns Szemlében is adott egy közleményt s abban nyelvhasznításaira „vallástörténeti következtetéseket épít“, új kötettel lépett föl, mely könyvnyomatban jelent meg. Az 1913-ban megjelent különnyomat s az 1913-ban kiadott könyvnyomat kötet közé a valóságban két esztendő esik, a mennyiben az „Erdélyi Múzeum“-ban kiadott dolgozat kéziratát Varga még londoni tanulmányútja előtt küldötte be. Ez időbeliség megállapítása azért szükséges, mert Varga a könyvnyomatban már maga is szükségét látta annak, hogy különnyomatának egyes részeit revízió alá vegye. Az „Erdélyi Múzeum“-ban megjelent tanulmány s az abból készült különnyomat tehát, noha az is 1913-iki címlappal látott napvilágot, az 1913-ban önállóan kiadott könyvnyomat művel szemben — mondjuk így — előtanulmány, kísérlet, próba (essay) gyanánt tekintendő s így lelkiismeretes bíráló és a méltányos bírálat szempontjából nem eshetik a másikkal egyforma mérlegelés alá.

Vargának előbb idézett dolgozatait *Zolnai Gyula „Tudománytalan nyelvhasznítások“* cím alatt a „Nyelvőr“-ben bírálta, bírálatában Varga dolgozataihoz veszi *Pröhle* Vilmos „*Mi az a turáni?*“ című dolgozatát is, mely a „Földrajzi Közlemények“ 1912. július—augusztusi füzetében jelent meg. *Zolnai Gyula*, mint a kolozsvári tudomány-egyetemen a magyar nyelvtudomány és az összehasonlító finn-ugor nyelvészet ny. r. tanára, Vargának és *Pröhlének* dolgozatait tudománytalan nyelvhasznításnak találta.

Sem a bírálat hangjához, sem a bírálat megállapításaihoz nem kívánunk szólani. A vita folyására még azt kell a teljesség kedvéért följegyezni, hogy *Zolnai bírálatára* Varga is, *Pröhle* is a „Nyelvőr“-ben válaszoltak és hogy Varga, mivel a „Nyelvőr“ neki csak rövid és tárgyilagos válaszra adott teret, kénytelen volt oda szánt feleletét önálló füzetben bocsátani közre, abban, mely e néhány sor fölött van leírva.

Mivel *Zolnai bírálatával* nem foglalkoztunk, Varga válaszával sem foglalkozunk s a vitának e külső eseményei előadásával végezhethetnénk is, ha *Zolnai Vargát* bírálva, meg nem emlékeznék az „Erdélyi Múzeum“-ról. Vargának az a dolgozata jelent meg az „Erdélyi Múzeum“-ban, mely mint megjegyeztük, későbbi, önállóan kiadott kötetének mintegy előtanulmányául tekintendő; mivel azonban „a bírált nyelvhasznításoknak nagy része abban is megtalálható“ *Zolnai* szerint „a legnagyobb felelősség háramlik az olyan folyóiraatra is, a mely — mint az Erdélyi Múzeum — *ily tudománytalan dolgozatoknak*, ilyen száz év előtti délibábos *rajzolatoknak* helyet adni nem áttal, aláásván vele egy régi és érdemes erdélyi tudományos egyesületnek tekintélyét.“ *Zolnai* tehát, mikor Varga dolgozatait bírálja, melyek közül egy az „Erdélyi Múzeum“-ban jelent meg, megleckézteti az „Erdélyi Múzeum“-ot is, mert ilyen *tudománytalan dol-*

gozatoknak helyet adni nem átalált, sőt az Erdélyi Múzeum-Egylet tekintélyét látja aláásva azzal, hogy egyik szakosztályi folyóiratában ilyen *tudománytalan* dolgozat jelenhetett meg. Zolnai nem elégszik meg szakbeli szerepével, olyanba ártja magát, a mihez neki semmi köze s olyan föladatra vállalkozik, a mire őt senki sem kérte föl s a mire őt semmi sem jogosítja föl.

Zolnai, az egyetemi tanár, tudhatná, hogy a folyóiratok szerkesztői csupán a folyóirat színvonaláért, a kiadott dolgozatoknak általános tudományos jellegéért és szigoruan tárgyias előadásaért felelősek. Még a szigoruan vett szakfolyóiratok szerkesztői sem felelhetnek a kiadott dolgozatok tudományos tartalmáért, elveiért, eredményeiért; mindezért az aláírt *szerző* felelős az olvasó és a kritika előtt. Tudnia kellene, hogy a szerkesztői felelősségen nem esett csorba azzal, hogy az „Erdélyi Múzeum“-ban Varga dolgozata megjelent. Annyira tudja, hogy sem a „Protestáns Szemle“, sem a „Földrajzi Közlemények“ szerkesztőit nem vonja felelősségre azokért az állítólagos tudománytalanságokért, melyek bennük Varga és Pröhle neve alatt megjelentek. Ez az eljárás, ez a megkülönböztetés nyilván mutatja, hogy Zolnai csak azért vette föl az irodalmi tógát, hogy annak védelme alatt az „Erdélyi Múzeum“-ot megrovásban részesíthesse. Hogy e magán-kirándulás annál feltűnőbb legyen, sem a „Protestáns Irodalmi Társaság“, sem a „Földrajzi Társaság“ tekintélye aláásását nem félti, csupán az *Erdélyi Múzeum Egyesület* lovagja kíván Jenni. Meg kell állapítani, hogy Zolnai az Erdélyi Múzeum Egyesületnek nem tagja, tudományos felolvasásaira, melyeken vendégeket mindig szívesen látnak, el nem jár, hogy neki sem az „Erdélyi Múzeum“-mal, sem az Egyesülettel semmi összeköttetése nincs és nem volt. Ha Zolnait saját szakbeli érdeklődése ösztönözte volna, ha a Múzeum iránt érdeklődött volna, meghallgathatta volna Vargának 1913-ban tartott előadását, melynek címében elegendő vonzó erő volt egy nem hivatalos nyelvtudós szempontjából is.

Zolnai elfogultságától vezetettve, megrovásában tovább megy s miután tudománytalanannak minősítette Varga nyelvhasznításait, általánosítván a dolgozatnak nyelvi részére vonatkozó véleményét, tudománytalanannak bélyegzi az egész dolgozatot. Sajnálom, hogy Zolnai ezt tette; magának ártott vele, nem az Erdélyi Múzeumnak. Mert Varga tanulmánya a maga egészében nem tudománytalan, még akkor sem, ha nyelvhasznításaiban csakugyan tudománytalan. Varga tanulmánya, a sumir kérdésnek széles körű s az egész kérdésnek mai állására és irodalmára vonatkozó gazdag készletét, eddigi eredményeit foglalja össze. Olyan tudományos területen jár, a melyen nekünk magyaroknak illenek és kellene előljárnunk. Varga nem összehasonlító nyelvész, hanem művelődéstörténet-kutató és pedig olyan területen, a melyre bennünket őstörténelmünk szálai vezetnek. A sumir kérdésnek uralaltáji vonatkozásait s reánk magyarokra tartozó fontosságát nem ő találta ki, nyelvtudományi kapcsolatai kitűnő és egyetemes műveltségű magyar tudósainkat is foglalkoztatták. Ez a nagy kérdés, mely az emberiség történetét a bibliai idősámítást messze megelőző

időkben keresi s ez idők kulturájában a turáni népek nyomait fedezi fel és magyarázza, fontosságában, ránk való vonatkozásában bizonyára magasra emelkedik a fölött a részletkérdés fölött, hogy Varga nyelv-hasonlításai sikerültek-e, nem sikerültek-e? Arra, hogy Vargának ezt a kérdést tárgyaló, irodalmát összefoglaló, eddigi eredményeit ismertető tanulmányát bírálhassa, Zolnainak nincs joga. Arra, hogy a sumir-kérdést árvánhagyó irodalmunkban Varga tanulmányának értékét valaki megállapítsa, csak az olyan szakembernek van joga és módja, a ki e kérdés területén *legalább annyit*, ha nem többet, dolgozott, mint Varga. A sumir-kérdés a magyar élet előtt szinte ismeretlenül marad, ha kézikönyveink néhány összefoglaló mondatban, ha egy-egy lelkes ember egy-egy nehezen elhelyezhető tanulmányban nem foglalkozik vele. Az „Erdélyi Múzeum“ azért adta ki Varga tanulmányát, melynek jelentőségét mérlegelte de részleteinek cenzora nem kívánt lenni. A szerkesztő különben is tartja magát a bíráltnak ahhoz az elemi törvényéhez, melyet az aesopusi mese tanulsága örök időkre felállított. Ebben a tudatban Varga tanulmányának közléseért vállalom az engem illető felelősséget Zolnaival szemben, a kit nem tartok illetékesnek, hogy az egész tanulmányt tudománytalannak mondhasssa; az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel szemben, melyet még tévedéseimmel is szolgálni kívánok.

Hogy végül a sok *tudománytalansáért*, a mit itt Vargának hallania kellett, mikor bírálóját idéztem, vezekeljek, szórúl szóra közlöm Varga válaszában összefoglaló záradékát: „Zolnai bírálatában büszke önérzettel s a kritika hatása eredményének jól eső előlegezésével állapítja meg, hogy nekem (t. i. Vargának) nyelv-hasonlításaimért mindig szégyenkezniem kell majd. A szégyenkezés okairól nekem általában is s a szóban forgó tárgyra nézve is, más véleményem van, mint ő neki. A ki sok fáradsággal, becsületes hittel egy nálunk szinte egészen kinullázott, de fontosságában eddig még föl nem ismert mezőn keres és munkálkodik, annak még tévedéseiről sem szabad vezekelnie. Nem kiváltképpen akkor, ha tévedései mellett elvitathatatlan eredményei is vannak, a melyeket akarva, vagy nem akarva, de Zolnainak is tudomásul kell vennie. Tökéletest csak az alkothat, ki a végesség határain túl van, ehhez pedig gyarlóságomban nem mérem magamat. Én tehát nem szégyenkezem. De hogy Zolnainak szerény munkáimról írott kritikájával a fentiek után dicsekedésre, akár a legkisebbre is, lehetne joga és oka, azt kereken tagadom. Ez pedig annál súlyosabban esik a mérlegbe, mert kritizálni tudva-levőleg mindig könnyebb, mint valamit alkotni.“

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.